

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1967

BIND XVI-IV

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt
Varde

TIL MEDLEMMERNE

Kontingentet, 15 kr. + porto, bedes venligst indbetalt på vedlagte girokort i løbet af en måned, så den dyre postoprævningsporto kan undgås.

Af *Fra Ribe Amt* er følgende årgange helt udsolgt: 1903—19, 1921—22 og 1927—28. Medlemmerne kan købe gamle årbøger for 8 kr. pr. stk. (bogladepris 22 kr.). Henvendelse til *fru Kvist, Egtved*. Om favørpriser i øvrigt henvises til vedlagte brochure, som vi håber, medlemmerne også vil benytte til at skaffe nye medlemmer til samfundet.

KURSUS I LOKAL- OG SLÆGTSHISTORIE FOR BEGYNDERE

Efter opfordring påtænkes afholdt et sådant kursus på Grindsted bibliotek, antagelig i november. Der averteres senere i bladene.

GENERALFORSAMLINGEN

afholdes på *Blichers kro i Tjæreborg* lørdag den 30. september kl. 19, offentligt møde kl. 20, hvor lærer *H. K. Kristensen* taler om *herregården Krogsgårds historie*. Fælles kaffebord.

J. K. Jensens minder

I uddrag ved *Svend Mogensen*.

Jens Knudsen Jensen, der virkede som lærer i omtrent 47 år, var en særdeles kendt og agtet mand, ikke blot i sin egn, men langt længere ud. Han var lærer i Tirslund 1883—85, i Lille Anst 1886—90, i Læborg 1890—94 og i Eskelund 1894—1930. Han »havde sang i følge og glæde i sit spor«, er der blevet sagt om ham. Hans virkelyst og store arbejdsevne udfoldede sig ikke blot i skolestuen, men også inden for foredragsforeningen, læsekredsen, bogsamlingen, menighedsrådet, lærerforeningen og navnlig inden for sygekassesagen og på endnu flere områder. I blade og tidsskrifter skrev han kirkelige og historiske artikler. Af disse har »Fra Ribe Amt« i 1932 og 1939 bragt arbejder om H. F. Feilberg og pastor Heinsen.

Han nedskrev også sine minder, hvoraf en lille del er udnyttet af Aug. F. Schmidt i »Brørup sogns historie«. Manuskriptet fylder 154 maskinskrevne sider. Nedenstående uddrag, der udgjorde trediedelen, samler sig især om hans lærergerning, arbejdet i lærerorganisationer og indsatsen for sygekassesagen.

J. K. Jensen døde i Thyregod den 22. april 1953.

Barndoms- og ungdomstid.

Jeg er født i *Spandet* i Sønderjylland den 29. juli 1863. Min fader, Niels Svendsen Jensen, ejede en lille gård, vel ca. 30 tdr. land. Han var af nørrejysk herkomst, født i Oksvang, Skads sogn, den 3. april 1830, og hans forfædre har været gårdmænd i flere slægtled. Min moder, Bothilde Kristine Juel, født i Tiset, Gram sogn, den 14. september 1834, var datter af boelsmand

og rebslager Jørgen Juel. Hendes forældre døde, mens deres børn var små, og min moder fik så et nyt hjem hos sin faster og onkel, der ejede en lille gård i Spandet. Far og mor var forlovede i 8 år, og først 1862 holdt de bryllup og overtog gården i Spandet.

Mit hjem var præget af gammeldags gudsfrygt og nøjsomhed, og mine forældre var flittige og sparsommelige, gæstfri og tjenstvillige og vel ansete. Vi var 3 søskende, 2 sønner og 1 datter. Vi voksede op under trykket af at stå under en fremmed nation, der ved tvang og smålig chikane altid nåede at blive mere og mere hadet. Mine forældre var udpræget dansksindede, men hørte til de stille i landet. Den lærer, vi havde i skolen, Jakob Hansen Fink (fra Frørup ved Christiansfeld), var en god dansk mand, velbegavet og en udmærket lærer. Han sang fortrinligt og havde en meget smuk stemme, og af ham lærte vi en mængde danske salmer og sange, som vi også begyndte at synge i mit hjem i de lange vinteraftener. Jeg læste meget og fik bøger af min lærer, og derved stiftede jeg bl. a. bekendtskab med Ingemanns romaner. Ja, jeg slugte dem og drømte om dem om natten. Mange år senere blev degn Fink afskediget af den prøjsiske regering på grund af en episode ved den gamle kejser Wilhelms død 1889. Postbudet kom med meldingen, og Fink meddelte det i skolen, naturligvis på sømmelig måde. Da der i det samme kom en mand, som ville tale med Fink, lod han børnene holde frikvarter og løbe ud på legepladsen. En forbiridende gendarm bemærkede imidlertid, at børnene ude på legepladsen råbte »hurra«! Det blev udlagt som jubel over den modtagne meddelelse, og skønt læreren hverken havde set eller hørt noget, da hans stue ikke vendte ud mod legepladsen, fik han skylden. Myndighederne konstaterede »grober Unfug«, og Fink blev straks suspenderet og

sat på halv gage og fik kort efter sin afsked uden pension. Efter forgæves at have søgt lærerembede i Danmark (han var for gammel til at komme i betragtning) fik han ved gode menneskers hjælp en ret anset stilling som overgraver ved Frue kirke i København.

Lige fra min barndom stod min lyst til at læse, og efter at have arbejdet 2—3 år ved landbruget fik jeg lov til det af far, der ellers ikke syntes om det. I 17 års alderen udvandrede jeg til Danmark, da far bestemt satte sig imod, at jeg søgte uddannelse ved det tyske seminarium i Tønder. Fra det øjeblik var jeg en landflygtig, jeg måtte stjæle mig hjem på besøg; thi skønt jeg søgte om tilladelse enkelte gange til at komme hjem i 8 eller 14 dage, blev dette hver gang nægtet af de tyske autoriteter. Dette forhold var en stadig kilde til sorg og lidelser, ikke mindst for min mor, der var svagelig i en lang årrække. Jeg fandt så en tilflugt hos min farbroder i Darum og senere i min kærestes hjem; hun hed Anne Dorthea Frandsen og hørte også til i et gårdmandshjem i Darum. Så vidt vides, har hendes slægt boet i Darum i flere hundrede år på samme gård.

Så blev det da bestemt, at jeg skulle på højskole, og da jeg ønskede at blive lærer, blev en højskole valgt, der uddannede elever til seminariet. Jeg kom til Hoven ved Tarm, hvor lærer K. Kristensen var forstander.

Der var gode forhold i Hoven, forstander Kristensen og hans kone havde megen forståelse af unge mennesker og viste os megen omhu og kærlighed. Vi blev sat godt i arbejde, navnlig i de almindelige skolefag, og særlig i regning og stil. Jeg regnede som ingen sinde før. Vi klemte jo løs på Berthelsens regnebog, og jeg regnede sammen med Kristensens søn, der senere blev præst, Jens Møller Kristensen. Han var lidt yngre end jeg, men vi var jævnbyrdige, og vi fik de 6 første paragraffer og begyndte i 7., men det nåede vi ikke til, før

anden vinter jeg var der. Det var et meget fornøjeligt højskoleophold, men vi fik alligevel et ret anseligt mål, både af kundskaber og udvikling.

I året 1881 tog jeg så til *Gedved* og gik i 2. klasse. Seminariet var stærkt besøgt i den tid, der var ca. 200 elever, og det var det værd med de udmærkede lærere, næsten uden undtagelse. Forstander P. Bojsen var en glimrende fortæller i den kendte bojsenske stil, der kunne få tilhørere både til at le og græde. Han havde verdenshistorie og pædagogik, altid udmærket oplagt, så han kunne trække de trægste op, og det var aldrig kedeligt i hans timer. Sin pegepind måtte han have ved undervisningen; havde han glemt den, måtte den hentes. Hvorfor det også hedder sig, at alle hans børn forærede ham en pegepind et år til hans fødselsdag. Martin Kristensen udmærkede sig ved sin lærdom, sin grundighed og sin oversigt over alle skolens fag, dog ved jeg ikke, om han var nogen stor gymnast, ellers var han vistnok i stand til at kunne tage hvilket som helst fag. Han var seminarist fra Jelling med ug i alle fag, undtagen sang, men det hedder sig, at det fag skænkede kommissionen ham. Det blev fortalt om ham, at det år han gik op til eksamen, havde han slet ikke så travlt som andre, og da man spurgte ham om grunden, skal han have sagt: »Jeg er færdig«. Og det viste sig jo, at det ikke var tomt pral. Han havde religion, danmarkshistorie, dansk, sjælelære og tegning. Han havde læst sprog hos N. Lindberg, der i nogle år var kapellan i Tolstrup — østerlandske sprog og oldnordisk, og man sagde om ham, at manges professor ville misunde ham hans lærdom. Til trods herfor var han en såre beskeden mand. Hans evner som kultegner var meget betydelige, og rundt om i landet fra fik han bestillinger på billeder. Han havde ingen vanskeligheder med disciplin over den store ungdomsskare, altid blev han,

som rimeligt var, behandlet med ærbødighed og ærefrygt, og de få, der fik en kritisk bemærkning fra ham, huskede den og andre med. Hans Kristensen var gammel underofficer fra 1864 og bevarede prægnet i sit militære udseende, sin statelige holdning, sit store overskæg, sine blankpudsede støvler og det blankfriserede, tynde hår. Han havde dansk og stil, var en udmærket oplæser og mestrede selv meget vanskelige opgaver. Han var kyndig i tysk, engelsk, fransk og vistnok også noget latin, var sprogreiser, navnlig med hensyn til germanisering. Bare et eksempel herpå. Han sagde en dag: »Brug aldrig »fordring« eller »fordre« — det har germansk oprindelse — brug i stedet det danske »krav« og »kræve«, det er anderledes kraftigt«. I fysik og regning havde vi landinspektør Kristiansen, der senere flyttede til Silkeborg, også han var en meget dygtig lærer og afholdt af os. Og endelig havde vi de nye lærere, Kristensen-Randers og Jeppesen, der helt ud var vore gode kammerater og hver for sig var fortrinlige lærere. En vinter fik vi Bojsen til at fortælle os nordiske sagaer. Han fortalte os Nials Saga og Thorvald Vidførle. Han mestrede helt ud sagastilen og lo og græd med sagaens skikkelser. Man taler om »Lærer af Guds nåde«, netop en sådan var Bojsen. Alt, hvad der havde med kedelighed at gøre, var ham en skræk. »Et kedeligt menneske bør ikke være lærer, han kan blive natvægter, hvis han da kan holde øjnene åbne«. Som folketaler var han noget for sig selv. Det var som en serie af billeder, han rullede op, isprængt fyndord. Et af hans udtryk var: »Vær dig selv, men giv også din næste lov til at være sig selv«. Jeg tror, han derved tit gav unge mennesker en påvirkning, så det blev bestemmende for deres senere liv.

Jeg tog eksamen 28. juli 1883, og dagen efter fyldte jeg 20 år. Jeg var noget medtaget af læsning. Mor

gjorde alt, for at jeg kunne komme lidt til hægterne, men vi var jo hele tiden utrygge for politiet, endda vi havde søgt regeringen i Slesvig om lov til frit at gå hjemme i 14 dage efter endt eksamen, men det var nægtet. Da jeg havde gået hjemme en lille tid, tog jeg til Darum til min farbror, hvor jeg kunne gå i fred, og imidlertid var jeg blevet gode venner med min nuværende hustru, og i hendes hjem fandt jeg atter et hjem hos min udmærkede svigermor, der var enke. Jeg søgte jo embede straks, men det var ikke let at komme an. Ret mange søgte jeg nu ikke. Jeg søgte *Tirslund*. Der havde man hidtil hjulpet sig med en ueksamineret og havde været vel tjent med ham, men nu var han afgået, fordi han var blevet for gammel, 77 år. Her søgte tolv seminarister, og embedet var til 500 kr., bolig og brænde for en ugift. Det var jo af den slags embeder, man ikke kunne tåle at være længe i, hvis man skulle klare sig selv, men jeg fik det og skulle begynde 1. november 1883, og det, jeg var mest lykkelig over, var, at jeg fik begyndt med det samme. Skolen var i 5 fag og delt i 3 rum, de tre anvendtes til skolestue, og de to deltes ca. på midten, så der blev en forstue og et værelse til læreren. Jeg lejede mig ind hos en gårdmand H. J. Christensen, min nabo, og skulle give 80 øre om dagen for kost, værelse og vask.

Lad mig meddele med det samme, jeg havde været til eksamen en gang før hos provst Assens, Jerne, hvor de blev prøvet, der søgte plads i provstiet som vinterlærere og lærerinder. Det begyndte med, at provsten, en kraftig, undersætsig skikkelse, kom ind, dampende på en pibe. Han talte de mødte og sagde: »33 til 9 pladser, de vil dumpe som fluer«. Så blev vi delt i to afdelinger, eftersom vi ville prøves for begge klasser eller kun for yngste. Prøven begyndte med, at tre unge kvinder var oppe i religion, men de kunne ikke Abra-

hams historie, og så sagde provsten: »Gå De hjem og mød ikke her, før De er bedre forberedt. Farvel«. De gik grædende bort. Mit eksamensbevis lød således: »Jens Knudsen Jensen, 15 år gammel, kan vel antages som lærer ved en af provstiets skoler, dog helst en skole for mindre børn, da han er så ung. Han synger godt. *R. Assens*«.

Så begyndte min virksomhed i Tirslund skole. I skolen var der 57 børn i alle aldre fra 7—14 år. Skolen var en fællesskole for Brørup og Føvling. At holde så stort et børmetal i arbejde samtidig, og det var meningen, da der ikke var tale om en deling af dem, så de kunne komme bestemte dage, evnede jeg som ung mand ikke, og jeg havde overhovedet ikke nogen anelse om, hvorledes dette bedst muligt kunne udføres. Disciplinen var dårlig, og børnene var derfor vante til at få en korporlig afstraffelse gang efter gang. Jeg måtte fortsætte, hvor nødig jeg end ville. Da det havde stået på en kort tid, og den nye lærer endog havde fået det ord på sig, at han var en streng mand, tænkte jeg stærkt på, om det var muligt med en deling at få en lærerinde for vinteren. En af mine bekendte, en ung pige på min alder af god familie og uddannelse (et højskoleophold) tilbød at overtage pladsen som lærerinde for vinteren for hundrede kroner. Hun var stadig hjemme hos forældrene og kunne bo derhjemme, og således blev Else Fredslund lærerinde. Sognerådet i Føvling erklærede, at det ville betale halvdelen af lønnen imod, at beboerne betalte resten, og jeg sammenkaldte da beboerne og forelagde dem sagen. Efter en kort forhandling erklærede de sig villige til at betale halvdelen, men så var der skolestuen. Jeg erklærede mig villig til at afstå mit værelse og mit brændsel. Og nu fik vi en god ordening, og det gik nu uden gnidning. Else var en udmærket lærerinde. Vi arbejdede med liv

og lyst, og alle parter havde ydet deres bidrag til løsningen. Men inden vi nåede til den ordening, havde jeg mange mørke timer. Som forholdene var, kunne jeg ikke udrette noget, og det var jo ikke muligt at opretholde ordenen ved lempelige midler. Da jeg havde været der en fjorten dages tid, syntes jeg bestemt, at hvis det ikke var for skams skyld og en dårlig anbefaling for fremtiden, ville jeg opgive det hele og gå min vej. Men det ville jo også vise, jeg havde for dårlig en tro til mig selv som lærer, så den udvej blev hurtig afvist. Her gjaldt det om at holde ud. Og nu fik vi en god ordening. Lærerinden nogle og tyve børn og jeg resten. Fra det øjeblik var det godt at være i Tirslund. Nu behøvede man ingen straffemidler, alt gik i god forståelse, og tillidsforholdet var snart bragt i orden; thi tager man børnene ved hånden, tager man hjemmet ved hjertet.

En del af det gamle faldt i skolen. Fortælling og sang fik plads i undervisningen, og det varede ikke ret længe, så hørte man børnene også uden for skolen synge de nye sange, og disse afløste de gamle kærlighedsviser, som før havde lydt i hjemmet og på marken. Der var kommen en anden ånd i skolen, og børnene slugte fortællingerne, både de bibelske og de fædrelandske. Det var en herlig og lykkelig tid, og under sådanne forhold vokser både arbejdsevne og arbejdslyst, så man snart kan overkomme hvad som helst. Jeg begyndte med at holde aftenmøder, og der kom folk nok, for det var noget nyt, og den slags møder var ukendte. Der var somme tider så mange, som skolestuen kunne rumme. Det første møde begyndte med »Æ Bindstow«. En gammel kone kom med sin salmebog i hånden omviklet med lommestørklædet. Hun havde ment, det var et gudeligt møde, men blev sørge-

ligt skuffet og kom aldrig mere. Også de unge samledes.

I efteråret 1885 rejste jeg så fra Tirslund til Gjedved, da det var min mening at forberede mig til eksamen i sang og musik sommeren efter, for at læse videre, høre foredrag, læse lidt sprog, i det hele taget ved en efterdannelses bøde lidt på mit kortvarige seminarieophold. Henad foråret spurgte min gode ven, seminarielærer Jeppesen, om jeg ville have plads, og om jeg havde det. Jeg havde alt modtaget tilbud om en plads som vikar for en syg lærer i Ødis ved Kolding. Løn var, frit ophold og 15 kr. mdl. »Skriv du afbud til Ødis, det er ikke noget for dig, jeg har en bedre plads til dig, du kan komme til Fjenneslev, men der skal du være kirkesanger, men jeg skal nok som sanglærer give dig attest. Det er en slags friskole, der indstilles kun én, men vedkommende skal godkendes af skoledirektionen. Løn er 900 kr. første år og siden 1400 kr. Det var jo en udmærket stilling på den tid. Du behøver bare at indgive ansøgning, så skal jeg sørge for resten«. Og det gjorde jeg, og det gik efter ønske, indstillet ene mand, men så strandede planen på, at provsten kasserede mig og indstillingen, da jeg ikke havde eksamen i sang og musik. Et afslag, som lærer Jeppesen var mest harmelig over, da hans anbefaling blev annulleret. Så kom jeg til Ødis, men det var uhyggelige forhold, så her ønskede jeg ikke at opholde mig længe, skønt befolkningen holdt på mig, men jeg kunne skønne, at det var at komme ind i et ødelagt forhold mellem hjem og skole og så at være afhængig af læreren. Jeg var der kun i 4 uger. Så havde jeg i avisen set, at læreren i *Lille Andst* var indstillet som nr. 1 både i Brakker og Dalby, og bad så ham om at hjælpe mig til at blive konstitueret, og det gjorde han.

Det var en lille, forsømt lejlighed, en uhyggelig bolig

for en ugift. Tre små værelser, et kammer, køkken, fornødent brænde, 700 kr. i løn og et personligt tillæg på 100 kr. årligt. Alligevel holdt jeg bryllup nu med min ungdomsven, Anne Dorthea Frandsen, 18. december 1886. Vi stode på bedre forhold, skønt der var overflod af lærere, 25 til et sådant embede. Ikke længe efter jul blev min hustru syg og svævede mellem liv og død i flere måneder. Under disse vanskelige forhold kom vi rigtig til at skønne på gode mennesker, vi var omgivet af. Hun skulle have god vin, og det var dyrt. Da fik vi bud fra Askov fra fru Schrøder, at vi kunne få vin dér til indkøbspris. På Askov blev vi forsynet fra Johan Schrøder, København, L. Schrøders bror. Vi fik da derfra, og i mange år efter fik vi fra hans vinhandel.

Læborg.

Da embedet i *Læborg* blev ledigt ved lærer Kalfs bortrejse til Vor Frues Skole ved Roskilde, søgte jeg det, og blandt 36 ansøgere fik jeg det, endda jeg var nr. 2. Var L. Andst afsides og med en tarvelig lejlighed, så var *Læborg* i den henseende tilfredsstillende. Der var tre gode værelser, et lille kontor og pigeværelse, smuk beliggenhed. Vejene gik herfra til Vejen, Bække, Kjeldbjerg og Gammelby. Lige overfor på den anden side vejen lå den hyggelige gamle kirke og kirkegaard. Her var en herlig udsigt syd på ned over Estrup skove, Vejen, Andst, ja, lige til Vamdrup. Vi havde altid elsket de vide udsigter. Det varede ikke længe, før vi befandt os som hjemme. Også befolkningen syntes vi godt om.

Her kom vi til at stå overfor en vanskelighed, idet jordlodden, der var bortforpagtet, jeg tror for 140 kr., ikke mere kunne bortforpagtes til denne sum, ja, ikke engang til 100 kr. Så besluttede vi selv at overtage den.

Den var på 12 tdr. land, ret god sandmuld, ude af drift og uren. Vi fik købt et par køer, og det besørgede vor gode ven fra L. Andst Lars Hansen. Den ene kostede 160 kr. og den anden 140 kr. Og så begyndte vi. Vi var jo bønderbørn begge to og havde haft med landbrug at gøre. Straks mødte os uheld, idet den ene af vore køer døde. Jeg måtte låne til en ny og havde i forvejen lånt 700 kr. i Ribe for at få bedriften i gang, med far og min svoger Niels »Tækker« fra L. Darum som kautionister. Lige efter min kaldelse var jeg i Darum, og da siger min svoger: »Ja, Knudsen, det er jo godt, nu skal I have besætning, og dertil kræves penge, men dem kan mæ o di faar skaf!« Dette sagde han med et lykkeligt smil; thi han mødte os altid med den største velvilje, så meget mere her, som jeg slet ikke havde tænkt at forlange det. Da vi havde fået begyndt på landbruget, var far i Læborg, og han så meget mistrøstigt på foretagendet og sagde: »De trovver a eth do sku befat dej mæ, mi dreng, for de duer do nok eth te!« Men året efter var han atter på besøg, og da havde han fået et andet indtryk, idet han sagde: »De ka illywl vær, do er eth saa tosset o et!« Det var med hujen og skrigen, vi kunne holde to køer. Vi måtte de første år købe hø, et år i Lundgård og et andet i Darum. Da jeg skulle have høet hjem fra Lundgård enge, gik jeg til Morten Nielsen, om han ville køre et læs hø for os? »Hvorfor eth tow«, sagde han på sin korte, velvillige måde, og så kørte han det hele hjem.

Vi var i Læborg 4½ år og havde jorden i den tid, og ved vor bortrejse til Brørup havde vi en ret god besætning på 3 køer og en kvie. Jeg passede selv mine køer både sommer og vinter, om sommeren var der tid nok, og om vinteren fodrede jeg to gange om dagen: før jeg gik i skole, og når jeg var færdig. Det var ikke trættende, tværtimod; thi ved afvekslen i arbejde forsvin-

der trætheden. Jeg skulle jo nu tillige være kirkesanger, og det var ikke noget svært arbejde i den lille kirke, da jeg havde sat mig ret godt ind i melodierne og havde let ved at lære en melodi, og ellers havde jeg jo den gamle hyggelige præst, der var meget musikalsk. Orgel havde vi ikke.

Et af de brændende spørgsmål dengang i Læborg var forsamlingshuset. Der var trang for et sådant samlingssted. Foredragsforeningerne havde jo begyndt, og der var stor hørelyst, så folk i sognene samledes i større og større skarer. Der blev sunget, ja, måske som ingensinde, de mange dejlige sange af Hostrup, Richardt, Kaalund, Ploug og Grundtvig. De største lokaler, man havde til møderne, var skolerne, og rundt om blev de taget i brug, men også disse rummede jo et meget lille antal af tilhørere, og foredragsholderne var jo som regel indkvarteret i skolen, ligesom det også på den tid var regel, at lærerne tog sig af at skaffe foredragsholdere. Disse forhold herskede også i Læborg, og så var det svært at finde et centralt sted for sognet; thi byerne ligger i en halvmåne rundt om Hundsbæk krat og plantage, der strækker sig som en stor tunge nord fra, og her findes ingen bebyggelser. Det vanskeligste var altså at finde stedet. Omsider dristede vi os dog til at begynde i Læborg, det var først i 1894. Huset blev færdigt ved november-tide, og det første møde, det blev anvendt til, var afskedssammenkomsten for os, hvor der var fuldt hus. Dagen efter skulle vi rejse.

Den betydeligste og mest kendte mand i Læborg var naturligvis uden sammenligning Niels Jokum Termansen; men han havde forladt Læborg adskillige år, før vi kom der, da han var blevet branddirektør og boede i Holsted. Han var jo en i høj grad ejendommelig mand, og det er ord nok, når man mindes hans rejse ved nattetid over heden til Sdr. Omme for at høre

og tale med Vilhelm Birkedal, hans stadige gang til Rødding og senere Askov, hans deltagelse i Skamlingsbanke-festen 1844, hvor Grundtvigs tale »slog ild og funker af min sjæl«, hans store kundskabstrang, så han kaldtes »Danmarks lærdeste bonde«, en adelsmand i bondekofte. Hvor dygtig han var som bonde, har jeg ikke hørt noget om, i hvert fald var han vist ikke en af de fremragende, hertil var hans tid for stærkt optaget af åndelig syssel. Af og til kom han til Læborg, til kirke og ved enkelte festlige lejligheder. Efter endt gudstjeneste gik han altid om til sit gravsted syd for kirken, stod der tit længe i tanker, hvilende på sin stok og gik så sin ensomme gang til Gammelby. Da Kirstine Nielsen, Jens Iversens steddatter, holdt bryllup, var han med. Efter vielsen gik han ind i skolen og spurgte, om jeg var gået. Så fulgtes vi ad til festen; thi den dag var han rigtig oplagt til at meddele sig. Blandt andet kan jeg huske, vi talte om Georg Brandes' foreslåede digtergage, der da var blevet nægtet, og Termansen var blandt dem, der var imod ham; thi »han regner ikke sit fædreland, men er så optaget af det fremmede, tyske og franske åndsliv, og det danske synes ham så ringe og uanseligt. Ja, med hensyn til åndsliv håner han det danske; thi nordisk åndsliv kender han ikke og tror, at det i det hele ikke eksisterer som magt, og man kan da forlange noget af den ærbødighed over sit folk og fædreland, som Rasmus Rask så smukt siger, at sit fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette«, og naturligvis fremhævede han særlig kraftigt hans antikristelige stude, når han udtaler, at »det er på tide at sy Jehovas ligklæde«. Det var tydeligt, at alt dette havde været hans motivering for nægtelsen af digtergagen. Det var den sidste gang, jeg var sammen med Termansen, for året efter, 1891, døde han og blev jordfæstet på Læborg kirkegård

under ualmindelig stor deltagelse fra nær og fjern, og mindehøjtideligheden blev holdt i skolen.

Lærerforeningen.

Som det var sket 1870, at lærerne dannede forening provstivis, således var vi også hos os i Andst-Malt-Slaugs herreder bleven samlet til en kreds og havde valgt lærer Jørgensen, Vejen, som formand. Denne forening havde haft sin store betydning og var også et led i det genrejningsarbejde, der efter 1864 på så mange måder gik over vort folk. Jørgensen havde været en dygtig formand. Nu var han bleven gammel og havde ondt ved at sætte sig ind i den yngre slægts læreres tankegang, og derfor kom det ikke så sjældent til brydninger ved vore møder mellem nyt og gammelt. Flere af os var optaget af Brückers, Falkenstjernes, Morten Pontoppidans og Henning Jensens indlæg i dagens spørgsmål, og ikke så sjældent tog vi flere af disse tanker frem ved vore møder, som når vi tog emner op som disse: »Skriftens betydning«, »Vorherres forhold til det onde«, »Jeg lader mig ikke hovmestere af skriften« og flere — så vi endog fik navnet »den gejstlige lærerforening« — og dette gav tit temmelig kraftige sammenstød mellem de gamle og de yngre.

Flere gange var der talt om, at Jørgensen blev for gammel og skulle trække sig tilbage, men herom var der ikke tale. En dag, vi havde møde i Vejen, mødte jeg i stalden flere lærere, der foreslog mig, om vi ikke skulle stemme ham ud. Hertil var jeg ikke villig. »Vi må jo huske«, sagde jeg, »han har rejst sagen, gjort et betydeligt arbejde i lærerforeningen og er en gammel hædersmand, så vi må se at få ham til at trække sig tilbage, at han kan gå uden voldelig fremfærd!« Jeg har aldrig fået rede på, hvordan det gik til, at han kort

efter nedlagde sit hverv som formand. Men jeg tror nu, at det var hans gamle ven Thjellesen, Eskelund, der fik ham til det. For kort tid efter, også ved et møde i Vejen, erklærede han, at han ville trække sig tilbage, men han ville gerne have lov til at foreslå sin eftermand, og han ville da sige, at han ønskede, forsamlingen skulle vælge lærer Jensen, Læborg, således blev jeg valgt, endog enstemmigt. Selv om valget kom bag på mig og noget uventet, modtog jeg det dog med glæde som et bevis på forsamlingens tillid, selv om jeg havde en vis ængstelse for, at jeg skulle skuffe den. Mest overrasket blev jeg ved Jørgensens forslag, fordi vi ved møderne tit var stødt sammen og havde skiftet hårde ord, selv om der ikke var personlighed med i spillet.

Hvor vi havde fået ideen fra, ved jeg ikke, men jeg tror, vi havde hørt om, at de i Smedrøj havde en læsekreds; imidlertid begyndte vi et års tid efter vor ankomst til Læborg på noget sådant. En kreds af åndsbeslægtede interesserede venner, der bestemte, at ved vintertid skulle vi mødes en gang om ugen i hinandens hjem til læsning og sang. Efter vor bortrejse gik de videre og stiftede en kreds mere, men efter års forløb forsvandt de begge, og der er intet kommen senere.

1893 fik jeg kursus i naturhistorie og botanik med dr. W. Sørensen og docent Rützou som lærere. Dr. Sørensen var en fortrinlig lærer, interesseret, livlig og grundig, det var i høj grad fornøjelige timer. Også docenten gjorde sit bedste, så vi havde flere ekskursionsture, én endog til Tisvilde hegn. Jeg tror, vi overnattede i Frederiksværk. I Tisvilde blev vi vidne til, at også Sjælland var blevet hærget af storme og sandflugt, og at man så i slutningen af det 18. århundrede tog fat på plantning, så der nu står storskov, mens man endnu i skovbunden ser sandet i bakke og dal. Dok-

toeren var jo en af vore betydelige naturkyndige og havde rejst en del i Sydamerika, hvor han var kommen til at interessere sig varmt for indianerne, som han havde levet sammen med, ja, han havde endog boet i deres wigwam. Han var kommen til at elske disse mennesker og blev aldrig træt af at fortælle om dem. En aften var en lærer fra N. Nissum og jeg inviteret af doktoren til aften i hans hjem, hvor han underholdt os næsten hele tiden med beretning om livet iblandt dem. Han meddelte gerne af sin rige viden, men unyttige spørgsmål fik også det svar, de fortjente. Jeg husker, en af deltagerne kom med en sådan henvendelse. Doktoren svarede: »Jeg ved det sku' ikke, frøken, og bryder mig heller ikke om at vide det!« Det var måneds-kursus og toårigt, året efter meddelte jeg undervisningsministeriet, at jeg kun ønskede kursus i naturhistorie, da jeg gerne ville benytte den øvrige tid til at se København, og det fik jeg lov til.

Afdelingsbestyrelsen for Ribe amt.

Som mellemed mellem Danmarks lærerforenings bestyrelse og de enkelte kredse havde man ved skolelovens ikrafttræden fået afdelingsbestyrelserne dannet med en bestyrelse på 3 mand for hvert amt eller skolerådskreds, en slags repræsentantskab for hovedbestyrelsen, dog ikke med nogen særlig myndighed. Dens opgave var mange hånde: At kunne bistå bestyrelserne i amtet, afholde større skolemøder, virke til en forbedring af lærerenkernes kår, afholdelse af kursus i gymnastik, da den nye gymnastik var indført, og navnlig de ældre lærere stod fremmede overfor den, at opnå større tilskud til aftenskolen og måske danne forening og i det hele være vågen overfor alt, hvad der kunne tjene til oplysningens fremme. Til denne besty-

relse blev valgt kordegn Marke, Varde, lærer og kirkesanger J. K. Jensen, Brørup, og lærer og kirkesanger P. J. Nielsen, Darum. Det konstituerende møde blev holdt i Varde, og lærer Nielsen blev valgt som formand. Ved skolelovens komme i 1899 var bestyrelsen meget virksom og opmærksom på alt i amtet, der kunne hindre dens gennemførelse, og ved en forbedring af tilskuddet til aftenskolen og en mere retfærdig fordeling deraf. Efter lovens vedtagelse holdtes tre møder i amtet for at give oplysning om lovens indhold og anvendelse. Møderne blev holdt i Esbjerg, Varde og Vejen. Formanden, lærer Nielsen, indledede møderne, der altid blev påfulgt af en livlig forhandling; også ved fremlæggelse af undervisningsplan var bestyrelsen virksom. Et andet vigtigt spørgsmål var ansættelse af lærernes bolig, brændsel og have. Til Ribe amts skoleråd blev indgivet forslag om at ansætte disse tre ting for første- og enelærere til 150 kr., 100 kr. og 50 kr., for andenlærere og lærerinder til 75 kr., 50 kr. og 15 kr., og dette vedtoges af skolerådet med den ændring, at de sidstnævntes bolig ansattes til 60 kr., og ministeriet approberede det hele med den ændring, at bolig blev sat til 80 kr.

Vi havde i en årrække den faste regel at afholde et skolemøde i Esbjerg. Fastelavnsmandag 1900 talte professor Sørensen med emne: Folkeskolens danskundervisning, lærer Nielsen: Vestjydske skoleforhold, og lærer Hansen, Aal, om aftenskolen. Året efter forstander N. A. Larsen, Jelling, emne: Disciplin og opdragelse, lærer Jæger, Hunderup, om naturfagene. Senere forstander Vinther, Silkeborg: Den kristelige og den humane dannelse i folkeundervisning og folkeopdragelse, og forstander H. Hostrup, Ry: Oplæsning i folkeskolen. Seminarielærer Mortensen, Silkeborg: Iagttagelse og virksomhed i skolearbejdet, og provst

J. Nissen: Hvad der kan gøres for oplivelsen af den historiske sans. Skolekonsulent N. A. Larsen: Skolens elementære fag. Provst Nissen: Tilsynets opgave. Provst Nissen: Ungdommens åndsdannelse. Seminarieførstander Martin Kristensen, Gedved: Videnskab og drømmerier, senere provst J. Nissen og forstander og sognepræst Simon Hansen, Ribe. Seminarieførstander Skat Rørdam: Lydighed, og lærer J. K. Jensen: Hvad der kan gøres for at vække interessen hos den opvoksende slægt for den sønderjydske sag. — En sag, der voldte os megen ulejlighed og arbejde var en forhøjelse af lærerenkernes pension. Bestyrelsen indhentede oplysning fra samtlige landets skoleråd om dette spørgsmål og fik svar fra dem alle på to nær. På grundlag heraf indgav vi ansøgning til skolerådet om en forhøjelse fra 250 til 300 kr., minimum for at være nogenlunde på højde med landets øvrige skolerådskredse. Jeg begyndte 1908 på indsamlingen og var færdig 1910. Dette gav anledning til, at skolerådet gik ind for vort ønske eller forslag, ligeledes en forhøjelse af støtte til de ukonfirmerede børn. Ved ombudsmødet i København 8. og 9. august 1911 var jeg valgt til at repræsentere Ribe amt. Da vi, vistnok året efter, ophævede afdelingsbestyrelserne, kan jeg huske, at mine kolleger bragte mig den varmeste tak for vel udført arbejde.

Brørup.

Da embedet i *Eskelund* ved lærer Thjellesens afgang 1894 blev ledigt, tænkte vi på at søge. Vi havde befundet os så udmærket i Læborg og havde ikke søgt andre steder i de 4½ år. Embedet var anset for et af de bedste i Ribe amt, ja, i Jylland, så man måtte regne med en mængde ansøgere, ikke alene af omegnens lærere, men også ude fra det øvrige land, og dette viste

sig også, for der var adskillige ansøgere fra Øerne. Da sognerådet havde modtaget ansøgningerne fra bispekontoret, holdt det møde og udtog 7 af de 50 ansøgere, der havde meldt sig, hvis forhold blev nærmere undersøgt, og der blev derefter blandt disse foretaget indstilling. Denne kom til at lyde på, at jeg enstemmig blev indstillet som nr. 1.

Under vakancen var embedet besørget af lærer Kaj Lind og hans hustru, hver for sin klasse. Vi havde to klasser om sommeren og om vinteren tre, idet den lille stue i forsamlingshuset blev benyttet til skolestue. Lærer Lind var antaget til vinterlærer i Eskelund, og ved stationen havde vi en pøgeskole.

I Læborg havde vi været bønder, idet vi måtte overtage jordlodden, og i Eskelund var den opsagt til foråret 1895. Så måtte vi fortsætte og ville tage vor besætning med. Vi havde tre køer, dem fik jeg i foder for vinteren. Derved fik vi uorden i besætningen, idet én havde kastet, den bedste af dem, også med de andre var jeg uheldig og var nødt til at handle, og det gik ringere og ringere, indtil jeg fik en rød kvie af sognefogeden Hans Madsen Mortensen. Den var ikke stor, og Hans Madsen sagde: »Folk vil sige, den er for dyr i 150 kr.«. Jeg mente, når vi kunne komme ud af det, så kunne folk jo snakke, som de ville. Den havde vi god held med, og vi fik en besætning, der stammede fra den, så da jeg i 1901 afstod jordlodden, havde jeg 4 gode køer af den. På dyrskuet i Brørup fik den 2. præmie. Som i Læborg var jorden forsømt, den var uren. Men det var god jord, 10 td. land og over 9 skp. hartkorn. Jeg brugte en drift, der ikke gav os så meget at bestille. Halvdelen lå i græs, derved havde vi fornøden græs til de 5—6 køer, som vi havde, og kunne avle en del hø. Drivkraft holdt vi ikke, da dette så krævede en karl, og dette kunne ejendommen, selv om

den var god, næppe bære på den tid, og så skulle vi daglig have en fremmed i familien, og dette ville vi nok være fri for, derfor hjalp vi os med en mindre intensiv drift. Jeg lejede en mand til jordens behandling og havde en daglejer til det øvrige arbejde. Om sommeren, da der var meget arbejde, havde jeg en del tid, thi skoletiden var fra 8—12, så jeg havde eftermiddagen fri. Men om sommeren skulle jeg også læse en del, og jeg havde næsten altid foresat mig, hvilket pensum jeg den sommer skulle have under arbejde, og det blev i regelen overholdt. Naturligvis var vi godt optaget begge to, selv om vi havde en pige til hjælp. Malkningen besørgede i regelen min kone, men alt det arbejde gav også i regelen den tilfredsstillelse, trods uheld og forsømmelser, at vi havde gode kår, så vi var vel forsynet med mælk, flæsk, æg, grøntsager og frugt. Dog må jeg indrømme, og det gør jeg gerne, at havde jeg ikke haft så udmærket hjælp i min virksomhed som min kloge, energiske og praktisk dygtige hustru, var det ikke gået. Derfor er jeg villig til i sandhedens interesse at tilstå, at er der noget, der kan fremdrages af vort lange levnedsløb som værdifuldt og værd at efterligne, så har hun sin store andel heri, og det er ikke let at sige, hvis der er størst. Blandt sognerådets medlemmer tror jeg nok, det var meningen, at læreren ikke skulle være landmand, og der ville jo komme et tidspunkt, hvor skoleforholdene skulle ordnes, både for Brørup og Eskelund, men det var nu udsat nogle år igen, da vi kom; thi da blev der ofret ca. 3000 kr. på den gamle skole, så den igen kunne gøre tjeneste. De to skolestuer var dårlige, der var fløjddør imellem dem, så skolen kunne benyttes til foredrag og møder, og det blev den i rigt mål i adskillige år, før forsamlingshuset kom. Til gymnastiklokale benyttedes i nogle år loftet over S. P. Andersens stald for ungdommens gymnastik. Bo-

ligen var upåklagelig, endog god og rummelig, 3 store tre fags stuer mod syd, et lille kontor mod nord, og pigeværelse mod øst, det var en udmærket lejlighed for den tid, fra havestuen gik vi ud i en stor og smuk have med adskillige frugttræer og buske. Udenfor døren stod en sjælden stor og smuk rødtjørn. Jeg har lige truffet at være landmand i en sløj tid, begyndte 1890 og endte 1900. Der var små priser, indtægten af jordlodden var sat til 330 kr., og det kunne nok nås, og selv med den mindre intensive drift fordobles.

Vejen til kirken var godt 2 km, og det gav mange slemme ture, sommer og vinter i al slags vejr, og ikke alene de almindelige søndage, men somme uger måtte jeg til kirken flere gange, efterhånden som stationsbyen voksede. I begyndelsen regnede jeg 20 minutter til kirken, i nødsfald et kvarter, men efterhånden tog det længere tid, og til sidst skulle jeg regne med en halv time. Begravelserne var de værste at overkomme ved vintertid. Skoledistriktet var udstrakt. Det var ikke så sjældent, når jeg skulle til Ø. Gerndrup eller Eskelund mark for at synge ud og derfra til kirken og tilbage til mit hjem, at jeg havde gået 9—10 km, for jeg tog det stadig til fods. Cykler kendte man jo ikke til dengang, og jeg udsatte mig ikke så meget for forkølelse. Det var et embede, der krævede en rask mand.

Vistnok i sommeren 1897 foretog N. C. Nielsen, Eskelund, og jeg en længere fodtur. Jeg har allerede nævnt, at lærer K. Lind var i Eskelund, da vi kom. Han var i 1895 kommen til Tiphede i Timring sogn, og nu ville vi besøge ham. Det var en meget interessant tur midt igennem heden over Lindknud og Hegnsvig - Påbøl - Borris - Faster - Hovborg og Videbæk. Her boede en gårdmand, der i sin tid havde tjent N. C. Nielsen som karl. Ham gæstede vi med det samme, og han kørte os da de sidste halvanden mil til Tiphede.

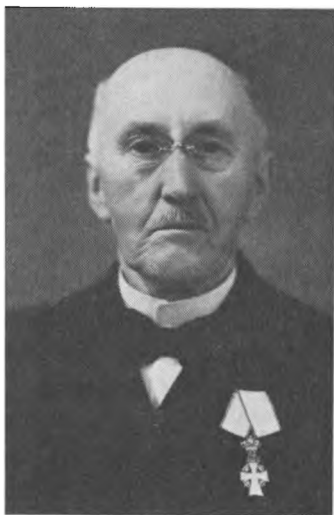
Turen tog to dage derned, vi overnattede i Hoven, hvor jeg havde været på skole, og bedede i Hejnsvig skole hos lærer Jensen, hvor vi spiste vor mellemmad, og lærer Jensen gav kaffe. Fra Hoven til Borris var turen igennem én eneste stor hedestrækning, men det var fornøjeligt at lægge mærke til, at her havde københavnske rigmænd, grosserere og andre, sat kapital ind, 1000 tdr. land ejede denne og 1000 en anden. Så kom vi da til Tiphede og blev modtaget med stor gæstfrihed. Skolen lå på en øde strækning. De havde selv avlingen, og arealet var stort, i alt 70 tdr. land, men kun 10 var opdyrket, og her holdt de med møje 2 køer. Resten af jordlodden lå i hede eller krat. Om sommeren gik lærer Lind til en biskole, jeg tror omtrent $\frac{3}{4}$ mil derfra, og underviste hveranden dag. Vejen gik gennem heden og var kun to hjulspor. De havde langt til nabo, og det var nok endda godt at bo ikke alt for nær. Det var store ejendomme derude, så vidt jeg husker, havde de oprindeligt været på 800 tdr. land, men de var blevet halveret og atter halveret, dog var der endnu dengang en gård med den oprindelige størrelse.

Fra Tiphede gik turen over Herning med tog til Skjern, hvor vi besøgte branddirektør Klausager, som vi havde lidt kendskab til begge to fra hans politiske virksomhed, da han var landstingsmand, valgt af det forhandlende Venstre. Så gik vi til Tarm skole og var dér om natten og derfra til Lyne, hvor vi besøgte Jens Bundgaard fra Læborg, der var blevet gårdmand dér, og derfra til Varde for at tage med toget hjem. Det var en dejlig tur, rig på oplevelser, og stadig havde vi set nye egne i vort lille land.

Det var meningen, at der snart skulle rådes bod på skoleforholdene i Brørup, da vi i 1894 flyttede til Eskelund. Det var en skolebygning, der havde overlevet sig

selv. Skolestuerne var dårlige, en lille forstue med toppe stene og plads til fodtøj førte ind til skolestuerne, hvoraf der var to med fløjdør imellem, da skolen, som nævnt, en tid, før forsamlingshuset kom 1885, blev anvendt som forsamlingsstue ved møder og lignende.

Nogle år i forvejen havde autoriteterne gjort opmærksom på, at skolestuerne ikke havde det fastsatte kubikindhold. Dette spørgsmål løste sognerådet på en meget sindrig måde, idet man i Eskelund hævede loftet og i Surhave sænkede gulvet, og dette førte til, at skolestuerne i Surhave var kolde og i Eskelund utætte, fordi vi havde vinduer til begge sider. Hovedskolen i Brørup sogn, Eskelund, havde i sin tid ligget i Tuesbøl, hvor

J. K. Jensen.

sognedegnen for Brørup-Lindknud havde boet. Omkring 1790 flyttede degnen til Hulvad, idet sønnen, hans eftermand, var blevet gift med datteren på Hulvad. Så stod boligen i Tuesbøl og blev forsømt, og omsider blev den kasseret af myndighederne, og så foregik flytningen på den måde, at der skete en byttehandel, og derved opnåede endog skolen en mere central beliggenhed.

Men tiden trak ud, for det store spørgsmål var, hvor skolen skulle bygges, da stationen var i vækst, ganske vist langsomt. At den skulle flyttes til landevejen, var en given sag. Imidlertid ønskede stationen yderligere

at få den trukket noget mod syd, og dette ønskede den øvrige del af skoledistriktet ikke af let forståelige grunde, idet Eskelund kær og Ø. Gerndrup fik længere vej, og denne var i forvejen på grænsen af det rimelige, idet flere af børnene allerede havde mellem 3 og 4 km, så herom kom striden til at stå. I den anledning blev afholdt skolemøder i Eskelund og i stationsbyen, og dette havde til følge, at i Eskelund stemte samtlige tilstedeværende for, at skolen skulle flyttes til landevejen mod vest, og i stationsbyen gik man ind på det samme med protest af ca. 10. Så købte vi da til skolen 6 skp. land i alt af S. P. Andersen, Stenbrogård, for 1200 kr. Deraf skulle halvdelen benyttes til skole og legeplads, og den anden halvdel til have, idet jeg havde forlangt en have af den størrelse for at flytte og så afgive jordlodden, imod en årlig erstatning af 100 kr., der skulle lægges til begyndelseslønnen, da denne kun var sat til 850 kr. I det hele taget gik skoleloven af 1899 ud over de store embeder, der klippedes for at hæve de mindre. Så blev skolen bygget 1901 med 4 klasseværelser, ved stationen havde vi to, så nu skulle man synes, vi havde plads en tid.

Men denne afgørelse bragte ikke ro, stadigvæk var der misfornøjelse i stationsbyen over den lange vej til skolen — en god kilometer, men beboerne ønskede også mere undervisning; ikke om vinteren, thi da var den tilfredsstillende, og dette erklærede de også, men om sommeren, så sagen viste sig at være uforenelig med både by og land, og dette førte til, at der altid var uro om denne sag, indtil skolen i byen blev selvstændig 1915.

Skolens virksomhed.

Det blev en travl virksomhed i Eskelund, stærkt optaget af skolen, der nok skulle holde én i ånde, da der

altid var en meget vågen kritik fra stationen, der stadig drømte om selvstændighed. — Da denne forelås, var der en lille festlig sammenkomst, hvor jeg naturligvis også var med. Ved denne lejlighed blev mejeribestyrer Justesen fejret som den, der havde været særlig forstående og fremskyndende. Ved denne lejlighed tog jeg ordet og ønskede lærerne arbejdsro, for det havde jeg savnet mest i min stilling. Flere fag indførte jeg, f. eks. verdenshistorie, kirkehistorie og tegning, så vidt jeg har erfaret, var vi de første i en vid omkreds, der indførte det sidste fag. Timen begyndte næsten altid med en sang, fædrelandssang eller en anden af vore kendte småsange, hvoraf vi havde en hel lille samling på ca. 50, som jeg havde fået fat i gennem blade og på anden måde. Kom der en ny sang, kom der i reglen med det samme melodi til den Mange af dem er senere optaget i vore mange sanghefter. De gav undervisningen et særligt liv og skærpede opmærksomheden. Jeg nævner i flæng nogle: Nu velkommen enhver under ungdommens tag — Vender sig lykken fra dig — Om alle mine lemmer — Søn af vennen fra de unge dage — Det gamle træ, o lad det stå — Nu mulmer det derude — Kommer du ikke, du dejlige vår — Jeg hviler med mine minder — Jesus min drot — Se nu stiger solen — Der er noget i luften — og mange andre.

Foredragsforeningen.

På den tid vi kom, havde de en foredragskreds og havde haft den i nogle år. Men flere vanskeligheder gjorde sig dengang gældende, bl. a. at huse foredragsholderne, der i reglen blev om natten, og at få dem hentet ved stationen, det var ikke let at få det nogenlunde retfærdigt fordelt. Derfor fremkom bestyrelsen med det forslag, at man skulle tegne sig på en liste, om man ville hente talerne, eller huse dem, eller betale. Jeg

tror, det var disse tre rubrikker. Men det ømmede forsamlingen sig ved at gå ind på. Heller ikke gjorde det indtryk på den, at bestyrelsen gjorde det til et mandat-spørgsmål, for hertil bemærkede Søren Peter Andersen: »De ka fanneme osse vær de sam, for så tar vi nower anner!« Og blandt disse var jeg, og jeg blev straks formand og kasserer, kort sagt, den, der skulle gøre arbejdet, selv om der var god vilje til at hjælpe. Denne bestilling havde jeg så i alle de år, vi var i Eskelund, i de sidste år i forbindelse med ungdomsforeningen. Søren Peter Andersen sagde til mig bagefter: »Der er ingen uvilje hverken mod at huse eller hente foredragsholderne, men vi vil bare ikke forpligte os«, og således forholdt det sig også. Spørgsmålet løste vi på den måde, at vi havde foredragsholderne at sørge for, med mindre en anden ønskede dem, men dette blev siden en såre sjælden undtagelse, og det var en ordning, vi havde megen glæde og udbytte af. Det gav anledning til, at efter endt foredrag samledes ikke så sjældent en større eller mindre flok i skolen, alt efter som de kendte taleren, og vi havde tit et meget rart og værdifuldt samvær; thi dengang var det jo en sjældenhed med kaffebord i forsamlingshuset. Af foredragsholdere havde vi de dygtigste og mest landskendte: Kristensen Randers, Alfred Poulsen, Bojsen, Kerteminde, Begtrup, Jak. Knudsen, Vinther, Silkeborg, Skat Rørdam, Jelling, L. Schrøder en enkelt gang og også Jac. Appel. Ellers måtte præsterne jævnligt holde for, blandt disse var der mange udmærkede ordførere som Hansen, Laurbjerg, Hansen, Nykøbing, Ingerslev, Jerne, provst Holck, Fanø, og endelig omegnens præster, blandt hvilke Richter, Vejen, stadig var på tapetet, som den glimrende oplæser, han var. Vi havde udmærket tilslutning til vore møder, da vort forsamlingshus i ikke så få år var det eneste i egnen. En foredrags-

holder, vi satte megen pris på, var Jakob Knudsen. Vi havde ham i flere år til efterårsmøde, da han som bekendt var en glimrende oplæser. Første gang, vi skulle have ham, var vore hustruer ikke dristige ved at modtage ham. Vi havde nemlig hørt, at han havde været i Føvling, hvor han efter sigende havde været meget fordringsfuld, og hvad mere var, meget vanskelig, men det var da også i den tid, han var særlig stærkt plaget af sin sygdom, leddegigten, så vi havde en vis respekt for at modtage ham. Men vi syntes, han var nem at have og slet ikke var slugen efter lækre sager, som rygget meldte. Han var endog taknemmelig imod min kone. Når han kom op på sit soveværelse, var det første, han undersøgte, hvor tyk dynen var, og var det koldt, bredte han sin pels over sengen. Med mad syntes vi ikke, han var vanskelig at tilfredsstille. Et år kom han ved middagstid fra Bække, og vi havde lige spist til middag. Han spurgte da, hvad vi havde fået, og jeg sagde kærnemælkssuppe: »Å, må jeg ikke sagtens få en skål suppe«, og dermed var han tilfredsstillet. En anden gang, da han havde fået sin eftermiddagskaffe, siger han, at han ville gå til Estrup skov for at se de gamle, kendte steder, der havde minder fra tiden i Askov, og så derfra lige til forsamlingshuset. »Tror De da, jeg dér kan få et stykke mad, før vi begynder mødet?« Jeg sagde, at han bare kunne henvende sig til min kone, der nok ved den tid ville være at finde i køkkenet. Men før han gik, skulle min kone syne hans skosåler, om de var tætte, og han løftede det ene ben efter det andet, så hun kunne se. Han var så bange for fugtighed, der gav anledning til gigt. Ved den fastsatte tid kom han tilbage og fik et stykke mad, som han, siddende på bordet, spiste, men han var synligt skuffet. Minderne fra Askov var der ingen af mere, alt var forandret. Han befandt sig overordentligt

vel i vor kreds, her var hørelyst og forståelse, og det ytrede han da også. Derfor var han også fuldstændig sig selv og gav det overordentlige. Således mindes jeg, hvorledes han ved et efterårsmøde talte om Luther - Brorson - Grundtvig, hvor han gang efter gang var stærkt bevæget, og forsamlingen med ham, og navnlig hans gribende tale om Brorsons længselsang: »Her vil ties, her vil bies!« Det var, som han tolkede sig selv, som han gav en selvbiografi. Han var selv et menneske med dybe længsler, der følte, trange tider langsomt skrider, og som kun ventede på at skue duen med oliebladet som sejerstegn over de onde tider og tanker, at nu var »stunden næsten oprunden, som gør mig glad«. Men som han mestrede det dybeste, i lige så høj grad tolkede han det komiske. Ja, han var en Holbergfortolker af rang, ingen har vel overgået ham, end ikke vore store skuespillere. Det var en oplevelse, som man aldrig glemte. Således læste han en aften — salen var overfyldt — »Pernilles korte frøkenstand«. At folk var med, bevidnede de godt nok selv hver på sin måde. En ved et slag på benet, mens han lo af hjertens grund, en anden sad stærkt sammenbøjet, for latteren truede med at kvæle ham, og det var, som han bad om, at nu måtte han ikke spænde ham hårdere, for han kunne ikke mere, mens sveden drev ned ad kinderne. Engang lagde jeg mærke til, at han selv måtte anspænde sig til det yderste for ikke at briste. Vi var bagefter samlet i skolen og nød en kop kaffe, hvorved han somme tider havde lyst eller ligefrem trang til at fortælle om sine oplevelser.

Valg til det kirkelige udvalg.

I anledning af valg til det kirkelige udvalg var der berammet møde for provstiet i Vejen. Umiddelbart før mødet havde Indre Mission indbudt til et prøve-

valg, men fra grundtvigsk side var der endnu intet sket. Kort før valget afholdt vi lærermøde i Vejen, og da mange af os hørte til den grundtvigske retning eller var præget af den, og mange af os var valgt til sognenes menighedsråd, syntes vi ikke, det kunne være en anmasselse, om vi gjorde skridt til afholdelse af et prøvevalg. Denne beslutning blev vi hurtigt enige om og overlod sagens videre fremme til lærer Søgaard og mig. Vi bestemte så at sende indbydelse til hvert sogn ved en lærer og indbyde menighedsrådene og de med sagen interesserede grundtvigske folk i sognene til et sådant møde i Vejen lige før det egentlige møde. Lærer Sørensen, Maltbæk, glemte imidlertid eller undlod i hvert fald at sende indbydelse til forstander L. Schrøder. Dette var selvfølgelig en fejl, men alligevel havde han hørt om mødet og kom til det, dog ikke til prøvevalget. Til dette var der god tilslutning. Jeg blev valgt til forhandlingsleder. Der blev naturligvis foreslået adskillige, men det endte med, at vi opstillede Anders Jessen som nr. 1, Kirstine Simonsen nr. 2 og forstander Schrøder nr. 3. Denne indstilling kan måske synes mærkelig, men den viser, at man ønskede en lægmand valgt. Til at være ordfører ved det egentlige møde blev jeg valgt og skulle motivere indstillingen. Provsten bød velkommen, og de forskellige ønsker kom så frem gennem listerne. Ganske kort motiverede jeg så vor liste med, at det var lægfolket, der var spurgt, og vi ønskede at repræsenteres af vore egne, da vi havde dertil egnede folk. Når Schrøder havde fået pladsen som nr. 3, var det, fordi vi ikke syntes, han hørte til lægfolket, han var jo dog teolog. Vi mente, han vel kom ind ad anden vej, da der var flere, der havde ønsker, både præsterne og regeringen, men her var appelleret til lægfolket. Straks efter afbrød Schrøder mig og udbrød: »Det er en forhånelse, det er en for-

hånelse!« rejste sig og gik ud, og provsten nedlagde sit mandat som ordstyrer og fulgte ham, også Hjortkær gik, Det så ud til, at mødet skulle ende i vild forvirring. Imidlertid kom Schrøder, provsten og Hjortkær lidt efter tilbage, og Hjortkær overtog ordstyrerhvervet. Schrøder var blevet meget irriteret over, at jeg havde kaldt ham teolog, og over at han var bleven spurgt om sin stilling til de kirkelige forhold. Hertil bemærkede han bl. a.: »Mit arbejde både mundtligt og skriftligt er et vidne om min stilling, og jeg har stået i dette arbejde, måske før de herrer er født!« Jeg bad om ordet og udtalte mig omtrent således: »Det har været noget af en overraskelse, at denne kandidatliste har vakt en sådan opposition; thi det er jo dog lægfolket, der er spurgt om, hvilke vi ønsker, og jeg synes, det er så ligetil, at vi så svarer med at vælge vore egne og ikke lader os repræsentere af de studerede, så meget mere, som det jo ofte er gået således under den slags forhold, at det jævne folk er blevet glemt. Forstander Schrøder siger jo: »Det er en forhånelse!« Men det er langt fra, at vi vil forhåne ham, tværtimod, jeg siger ikke for meget ved at udtale med tak og glæde, at vi, der er samlet her, står i stor taknemlighedsgæld til Schrøder og til Askov, idet vi mere eller mindre er mærket af den ånd, der udgår derfra, og vi vil ikke for nogen pris miste denne åndelige rigdom. Derfor havde vi ikke ventet denne sårende udtalelse: »Måske før de herrer er født«, og mindst af alle af forstander Schrøder, for vel er vi unge i forhold til ham, men vi har dog nået skelsår og alder, så vi ved, hvad vi gør!«

Efter forslag om at vende listen om, så forstander Schrøder kom på som nr. 1, blev dette vedtaget. Men jeg følte mig skuffet, da jeg i forsvaret stod ene, og til de mange, der efter mødet takkede mig for mine udtalelser og dygtige forsvar, måtte jeg sige: »Jeg havde

helst set eder side om side med mig!« Efter endt møde går forstander Schrøder lige over gulvet hen til mig og bad mig om at tage imod medlemsbidraget til Danmarks lærerforening, hertil sagde jeg »nej«, da jeg i øjeblikket ikke var formand, men på hans indtrængende anmodning, at det havde jeg jo så tit gjort før, tog jeg imod det, og så tilføjede han: »Og kan vi så betragte dette optrin som glemt, her er min hånd!« Jeg gav ham min hånd, men mit hjerte fulgte ikke med.

Kursus 1903—1904.

Jeg har alt anført, at jeg i min Læborg-tid havde feriekursus i København i naturhistorie og botanik. I sommeren 1903 og 1904 havde jeg kursus i historie med dr. Munch som lærer. Søgaard, Holsted, havde det samtidigt, og det var da til gensidig glæde, at vi også mødtes her. Vi havde allerede haft samarbejde på flere måder i lærerforeningen, hvor han var næstformand, senere var jeg referent og skribent til hans blad: »Sydjydske Folkeblad« endvidere i sygekassen, i politisk arbejde og endelig i centralforeningens bestyrelse, hvor det politiske og sociale kom til at mødes og tørne sammen somme tider som i nedskæringsperioden 1926—27. I historie fik vi altså dr. Munch som lærer, og han var i visse måder en både dygtig og fornøjelig lærer. Dog opdagede vi snart, da flere af os var ret vel hjemme i historien, at han ikke havde sin særlige styrke i den gamle historie, men i den nyere og i særlig grad sidste århundredes historie. Ordet var frit, enhver kunne udtale sig, også i timerne, så en ordveksel eller debat straks kunne finde sted. Dette hørte ikke til sjældenhederne, og hertil gav han ofte selv anledning, da han i regelen begyndte timen med at appellere til os, om der var noget i forrige time, der kunne give anledning hertil, dermed var handsken kastet, og den blev

ofte optaget. Det var i denne herlige tid, der gik forud for den store krig, hvor vistnok alle i samfundet havde gode kår, og der var grøde i åndelige forhold. Han holdt meget af diskussion, og vi var heller ikke vanskelige at udfordre, og vel var han os overlegen med sin viden og større indsigt, men ikke mere, end vi til tider godt kunne klare os og hævde vort synspunkt. Han havde en uendelig tro på freden og fredelige forhold i verden, ja, i en grad, der gik til ren naivitet. Han troede ikke mere på en krig, kulturen skulle være det stærke bolværk herimod. At han mente det dengang så sikkert, undrede os meget. Det var blevet en doktrin for ham, og mærkeligere endda efter at han under krigen havde været forsvarsminister, at han også efter dette enestående store krigeriske opgør kunne bevare sit lyse syn og hævde neutralitetstanken på denne vage måde, at man kun skulle have et grænseværn, en politivagt. Vi fik slået fast med jernspiger udtrykket: »Hvad kan det nytte? vi er jo småfolk. Men en krig kommer slet ikke, det er umuligt«. Det forekommer mig i grunden ikke mærkeligt, at en så kortsynet og uforstående politiker skulle lide skibbrud.

Under dette kursus blev vi en aften indbudt af studenter-samfundet gennem formanden, Vilhelm Rasmussen, til møde, og her blev holdt et foredrag, så vidt jeg husker af professor Heiberg om videnskabens resultater. Det var nu ikke et foredrag, der var særlig egnet til at få en flok landsbylærere i tale. Da foredraget var holdt, spurgte formanden, hvad vi havde at sige hertil. Ingen svarede naturligtvis, og så blev vi med det samme afskediget med den bemærkning, at vi ikke skulle møde her, før vi var bedre forberedt, og nogle ukvemsord om vor udvikling og vort dannelsesstrin. Men så var der flere, der ønskede ordet, også jeg, men det blev nægtet. I anledning heraf samledes vi bagefter for at

rådslå om, hvorledes vi bedst skulle imødegå denne optræden, der viste et så højt dannelsesstrin, at vi endog forbavsedes over videnskabens resultater! Så vidt jeg husker, affattede vi en ligelydende skrivelse om affæren og henstillede til pressen at optage den. Det skete viste jo Vilhelm Rasmussens dannelsesstrin; men det værste var, at han lod hånlige udtalelser falde om det religiøse. Næste dag vi mødte på kursus, spurgte dr. Munch, hvorledes mødet var forløbet. Han vidste det allerede og spurgte derfor i sin ironiske form. Vi var endnu varme og protesterede stærkt. »Ja«, sagde doktoren, »men nu har De vel ingen mindelser derom!« »Jo, vi har taget mål af manden for at huske ham, og vi har følt os i høj grad såret!« sagde jeg. Det var jo den senere så kendte Vilhelm Rasmussen, der blev professor Orløks afløser som forstander for statens lærerhøjskole i København. Større modsætninger end disse to kunne næppe tænkes. Professoren, den fint dannede, tolerante og forstående mand, med en stærkt udviklet sans for ejendommelighed og med dyb kærlighed til folkets historie, modernål og de fra fædrene nedarvede rige minder, og så Vilhelm Rasmussen. Ja, man siger jo, han var pædagog og med særlige evner til at forstå barnets sjæleliv, og lad være, om han i så henseender har evner, savner han dog efter min mening de væsentligste betingelser for at forstå barnet, når han ikke er fortrolig med og forstående for barnets trang til religiøst liv, og endog ignorerer denne trang som noget, der ikke har hjemme i et menneske. Han var en ir-religiøs fanatiker, der ytrede sig som den bestemte modstander af religiøst liv.

Sygekassen.

Sygekassebevægelsen kan spores langt tilbage i tiden, ja, helt tilbage til »De gamle Gilder«. I St. Knuds

Gildes skrå står, at brødrene må hjælpe hinanden i livets forskellige forhold: Ved dåb, ildebrand, fattigdom, sygdom og begravelse, ja, de måtte endog være med til at bekoste selve begravelsen. Men disse gilder var væsentlig for de velstillede. Håndværket spillede ingen rolle endnu. Så kommer lavene, det var håndværket, der nu rykkede frem og overtog gildernes pligter. De gik dybere ned i samfundet; thi håndværkerne var ikke så velstillede som gildebrødrene.

Det banebrydende år for sygekassebevægelsen var 1857, da næringsloven fremkom. Dette betød, at den gamle lavstvang blev hævet, men det betød også, at de gamle lav fik dødsstødet og hermed også deres filantropiske anstalter. De blev husvilde og ledte efter nye rammer, og så fremstod der sygekasser rundt om i landet, mest på øerne. Bevægelsen kom væsentlig øst fra, og det er derfor forståeligt, at den sidst kom til Ribe amt. Men vi havde i det hele ikke mange steder i Jylland, hvor sagen blev taget op. De ældste sygekasser, jeg ved af at sige her i amtet, er Vejen, oprettet efter initiativ af forstander L. Schrøder, Askov, og Føvling af lærer Løbner, Stenderup, men det var naturligvis meget beskedent, hvad de ydede. Dette forhold var selvfølgelig uholdbart i det lange løb, og bevægelsen for at hidføre noget bedre blev stærkere. Der var så få, der var med i denne private bevægelse, det var som oaser i ørkenen. Det hed sig: Vi vil ikke barmhjertighed, men retfærdighed. Vi har ret til at kræve, når vi selv giver vort bidrag til sagens løsning; thi sygdom er hver mands herre! Så kom loven af 1892 og i følge med den alderdomsforsørgelsen, begge prægede af en overordentlig humanitet. Lovens princip er »Hjælp til selvhjælp«, gør, hvad du kan, så træder samfundet til. Ad frivillig vej satte vi sagen igennem herhjemme, mange steder har de efterlignet os, både i Norge,

Sverige, Tyskland og England, men ikke med det frivillige, de har sat sagen igennem med tvang. Efterhånden har den jo favnet videre og taget flere opgaver op, som loven om kronisk syge og invaliditetsforsikring af 1921, og sidst er socialminister Steinckes store lovkompleks kommen, der både har en sammensmeltning af de sociale love til mål, men også en udvidelse. Når disse love har virket så godt efter deres hensigt, så må det ikke glemmes, at vi har haft gode og forstående mænd i spidsen, og det gælder dem alle, hver på sin måde, lige fra dr. Sørensen, Wittrup, Faber og Borberg. Heller ikke må den dygtige og velvillige stab af læger glemmes, og endelig må ikke glemmes den store velvilje, som lovgivningsmagten altid har vist sagen. Her samles de stridende partier i den grad, så lovene er, så vidt jeg ved, endog vedtaget så at sige enstemmigt.

I min omtale af vort ophold i Læborg har jeg også nævnt min første berøring med sygekassen, da loven var kommen, og de forskellige sogne rundt om i vort land søgte nu at praktisere den, endda med en vis betænkelse, fordi man ikke ret var klar over statens gavmildhed. Man var i det hele meget bange for, at det gav afhængighed. Læborg kom ikke ind som statsanerkendt før efter vor afrejse derfra 1894. Her i Brørup var ved vor ankomst sygekassen blevet anerkendt, men formanden, Albert Klausen, rejste et par år efter til Gammelby, og så manglede vi en formand. Valget faldt på mig, og gårdmand og skræddermester Th. Frydendahl, Eskelund kær, blev kasserer. Vi var dengang omkring 60 medlemmer, og det var derfor ikke forbundet med større vanskeligheder, hverken for formand eller kasserer. Restancer havde vi ingen af. Året sluttede altid med, at al skyld var undgået. Rigtignok var det Th. Frydendahl, der havde betalt, om han fik

alle pengene siden, er jeg ikke helt sikker på. Allerede i L. Andst havde jeg stiftet bekendtskab med denne noble og uegennyttige mand, idet han havde en søster her, der var gift med en landmand. Denne fik en brat død, da han skulle til Kolding og løb sig ihjel til toget, og nu sad hans enke tilbage i små kår med to små drenge. Her kom Th. Frydendahls gode hjerte ret frem, idet han altid rundelig og af et godt sind, men stilsfærdig, hjalp hende tilrette, man fik endog indtryk af, at det var ham en særlig glæde.

På den tid var der kun få sogne i Ribe amt med en sygekasse, og disse var sluttet sammen med Vejle amt, hvor sagen var mere fremskreden; thi allerede dengang havde man centralforeninger af hensyn til overflytninger, så et medlem kunne rejse landet over og bevare sin medlemsret ved at overflyttes i centralforeningen. Vor centralforening omfattede altså Vejle og Ribe amter. Som formand fungerede lærer Sørensen, Gårslev, senere Fredericia, og vævermester Christiansen, begge havde udført et betydeligt arbejde for sagen i deres nærmeste kreds, mænd, jeg mindes med megen sympati, og som begge blev hædret med Dannebrogsmændenes hæderstegn. Da Ribe amt ikke var repræsenteret i bestyrelsen, fik førstelærer Schmidt, Seest, Sørensen til at rejse til Eskelund for at høre, om jeg ikke kunne være villig til at gå ind i bestyrelsen, men han traf mig ikke hjemme. Dog gav det stødet til, at jeg kort efter tillige med sygehusforvalter Larsen blev valgt som repræsentanter for Ribe med den særlige opgave at søge oprettet en sygekasse i hvert sogn snarest, da Vejle vistnok allerede havde nået det, selv om der endnu var langt til, at de havde fået alle berettigede samlet ind i den. Det var vistnok i året 1896—97, jeg kom i centralforeningens bestyrelse for Vejle-Ribe amter, i efterladte papirer findes årstallet ikke, for vor

formand havde det ikke med megen skrift, han handlede hellere, og så havde jeg tjeneste dér i 40 år. Den første opgave, der lå for, var at søge dannet en sygekasse i hvert sogn, og der var langt igen, hvis der ikke var en lokal mand, der gjorde begyndelsen, så tog det tid. Af disse vil jeg nævne de få, jeg kender, nemlig gårdmand Anders Mortensen, Billum, i vesteregnet, senere medlem af centralforeningens bestyrelse, selvfølgelig sygehusforvalter Larsen, Esbjerg, billedhugger Gram, Ribe, og lærer Jæger, Hunderup.

I 1910 kunne vi da meddele vor bestyrelse, at nu var den første opgave løst, en sygekasse i hvert sogn. Det var kun en begyndelse, men når først den var gjort, gik bevægelsen af sig selv, idet flere og flere blev draget ind i den. Sygekasseloven fastsatte, hvem der kunne være i sygekassen, altså hvem der var berettiget dertil, både med indtægt og formue, og dette førte til, at der straks var to klasser, de bedrestillede, som ikke kunne nyde nogen understøttelse i nogen form af staten, og de berettigede. Disse to afdelinger fandtes jo i ethvert sogn og havde sin forsikring, men måtte holdes hver for sig af hensyn til statens støtte. En forsikring for disse såkaldte bemidlede medlemmer blev dannet i København under navn af »Danmark« af lærer P. J. Petersen, den bekendte socialistfører og senere borgmester i København, ja, minister i forretningsministeriet Friis i 1920. Forsikringen »Danmark« gjorde sin tjeneste for hele landet i en del år og havde medlemmer fra hele landet, også i Ribe amt. Det var let at se, at der i hvert amt engang ville blive dannet sådanne fortsættelseskasser, men som overgangsled var den brugelig, da den var bygget på sunde forsikringsprincipper. På vore generalforsamlinger rådede jeg stadig til at indmelde sig i »Danmark«, men med det forbehold, at det var indtil vi selv fik en afdeling i amtet, for så var det

så nemt at indmelde disse og selv danne forening, når vi var nok dertil, og af den opsparede reservesum havde vi så altid tilstrækkelig til at begynde selv, når tiden kom. Men dette var der strid om i foreningen i mange år, dog lykkedes det omsider i 1929 at danne fortsættelseskassen for Ribe amt, og vi fik af reservefonden udbetalt ca. 3000 kr., så vi havde da en hjælp til begyndelsen.

Det var de liberale politiske anskuelse, der i 1892 med sygekasseloven prægede denne og alderdomsforsørgelsesloven, og derfor blev det også dens mænd, der til at begynde med blev de ledende, og flere lærere var da også med. Men efterhånden som socialisterne blev flere, gjorde de sig i den grad gældende, at de tog ledelsen både i de hjemlige forhold og ikke mindst lidt efter lidt i de ledende stillinger, i centralforening, forretningsudvalg og sygekassenævn. Lærerne blev da ikke velsete og verfedes efterhånden ud. Men de får alligevel æren af at være pionererne. Jeg tror, man kan sige, uden at komme parterne for nær, at i byerne blev det som regel socialisterne, der startede og ledede sygekasserne, men på landet var det så at sige udelukkende liberale folk, der begyndte dem.

Af og til var der røster oppe om at adskille de to amter, da de hver for sig kunne klare sig med hensyn til medlemstal, men det blev holdt hen, ikke mindst af hensyn til vor gamle formand, han så, som rimeligt var, nødigt en adskillelse, dog var han til tider lempelig og havde ondt ved at holde ud. Således husker jeg engang, han fik anmodning fra inspektoratet om at tage til Kalvslund og gøre sygekassens sager op, da der var strid mellem den gamle og den nye bestyrelse om overtagelse af kassen. Han meddelte så inspektoratet, at det var han også villig til, hvis han måtte tage lærer Jensen, Brørup, med. Vi havde så sat begge bestyrelser

stævne i Ribe, og vi mødtes dér. Det begyndte med et stort skænderi mellem de to bestyrelser, og Sørensen gik op og ned ad gulvet og gjorde ikke mine til at gribe ind. Omsider gjorde jeg det og spurgte, hvad de havde imod hinanden. Den nye bestyrelse erklærede sig villig til at overtage hvervet, men ikke før regnskabet var opgjort. Jeg spurgte da, om de havde dette med. Så tog jeg fat på regnskabet, og i løbet af et par timer fik vi dette ordnet, men Sørensen foretog sig intet. Da vi så var færdige, blev vi genstand for megen tak og velvilje, og begge parter ville give aftensmad.

Selv om enkelte af os endnu holdt på forbindelsen, var det let at skønne, at dette ville volde os vanskelighed. Vi holdt generalforsamlingen i Ribe, her foregik så adskillelsen og stiftelsen af Ribe amts centralforening, og jeg blev dens første formand til 1936. I den første tid så adskillige læger ikke mildt til sygekasserne, jeg husker, at vor gamle formand har fortalt om en meget unådig modtagelse, han havde fået hos en læge i Kolding, så han endog blev smidt ud. I det hele var det lægerne imod at forhandle om deres ydelser, og i en årrække var enhver centralforening henvist til selv at forhandle med amtets lægekredsforening. Og det må siges, de tog os somme tider ovenfra og nedad, dog fik vi snart en forandring heri. Vi havde forhandlet om en ny vedtægt en hel aften og var ikke kommen videre, til sidste tog skulle gå. Mine kolleger syntes, en sådan optræden burde påtales. Dette var jeg meget villig til og havde gjort det uden opfordring. Da jeg bød lægerne farvel, sagde jeg, at vi var nødte til at standse forhandlingerne for at nå hjem med toget i aften, men på egne og kollegers vegne havde jeg fået pålæg om at påtale den overlegne behandling, vi fra lægernes side havde været genstand for. Vi vidste nok, der var forskel på stand og stilling, men her stod vi

som ligemænd, hver for sin organisation, godnat! Denne indsigelse virkede øjeblikkelig, men det skal også siges, at sygehyslæge Westergaard bidrog til, at en anden tone kom ind i forhandlingen. Det blev ikke lettere, da det blev ordnet således, at vedtægten skulle forhandles og vedtages for hver sin landsdel, selv om det blev mere ensartet og naturligvis godkendtes af direktoratet. Men det er jo ikke noget nyt, når spørgsmålet kommer til at dreje sig om mit og dit. Også krigen kastede sin skygge ind over disse forhold i form af dyrtid og forhøjelse af kontingentet. Lægerne var de første, der forlangte dyrtidshjælp 1916, så vidt jeg husker 50 pct.

Efter krigen var det store spørgsmål, hvorledes man skulle få de sønderjydske landsdele ind under dansk styre, dette kom også til at berøre vor sociale lovgivning og dermed sygekassesagen. I den anledning havde direktoratet indbudt til møde. Jeg husker ikke, hvor mange af formændene for centralforeningerne, der var med, vistnok kun de tre, der blev berørt af dette forhold, nemlig Vejle, Ribe og Fyn; thi det var direktoratets mening, at overgangen bedst lod sig praktisere ved, at sønderjyderne i første omgang kom ind under dansk styre og danske forhold ved at gå op i danske grænsecentralforeninger, så de derved hurtigst kom ind under dansk lov og ret i sociale forhold. Thi vel var sociallovgivning, både sygekasse og aldersforsørgelse ikke fremmed dernede, men det havde et ganske andet præg, da det var indført ved et magtbud, en befaling, mens den danske forsørgelse helt igennem havde det frivillige præg over sig og var mere human. Det var direktoratets mening, at de sønderjydske landsdele i den henseende skulle gå op i de bestående danske organisationer, således at Tønder amt skulle gå ind under Ribe, Haderslev under Vejle og

Åbenrå og Sønderborg under Fyn, men vistnok kun i overgangstiden. De tre formænd erklærede sig villige, skønt det ville kræve et meget forøget arbejde. Men denne plan satte sønderjyderne sig imod med hænder og fødder, de ville have deres eget og kunne nok selv administrere. Der lå ingen underfundigheder i planen, f. eks. herskernykker, det var kun en udstrakt hånd, der var rakt i overgangstiden. Sønderjyderne fik som bekendt deres egen centralforening straks. Følgerne udeblev naturligvis heller ikke, idet de lige på én gang ville have de forskellige ydelser, der kunne være tale om, ind under sygekassen og derved fik et meget større kontingent, end vi havde i det øvrige land, mens vi var gået den gradvise vej og havde taget de forskellige ydelser med lidt efter lidt, efterhånden som vi mente uden alt for tyngende kontingent at kunne magte det, men man høster jo sine erfaringer af de foreliggende kendsgerninger. I anledning af genforeningen 1920 blev det bestemt, at generalforsamlingen i sygekasserne skulle holdes i Sønderborg, og det blev en ubeskrivelig fest ligesom alt, hvad der havde med genforeningen at gøre.

Det var en ualmindelig forsamling, glade og feststemte mennesker. Naturligvis måtte festen heller ikke savnes, da de løbende forretninger var forbi. Ved fællesspisningen var jeg som sønderjyde udset til at byde sønderjyderne velkommen. Det fik en uheldig begyndelse; thi jeg sagde, at nu var de kommet hjem, men nu var det først, de skulle erobres. Dette blev dem for meget, så de råbte i munden på hinanden, at det havde de været, og der var stor uro nogle øjeblikke, så ingen kunne høre eller sige noget. Da siger socialminister Borgbjerg, der sad lige over for mig: »Ja, hvad vil De nu sige?« »Jeg ved nok, hvad jeg vil sige, når der først bliver ro!« Og det blev der snart, så jeg kunne fortsætte.

»I reagerede over for udtrykket erobre, men forstå det ret. Vi vil være med til sammen med jer at udslette de mærker og hele de sår, som fjenden slog os i de mange år i udlændigheden. Det er rigtigt, hvad digteren siger: »Det lyder som et eventyr, et sagn fra gamle dage, en røvet datter, dybt begrædt, er kommen frelst tilbage!« Det kan vi takke vore venners højsind for, og vi er inderlig taknemmelige derfor. Men det har kostet os en stor skare af vor dyrebare ungdom. »6000 unge sønners liv, var dine løsepenge«. Men nu skal I hjælpe os med at gøre vort folk og land større og rigere, frem for alt omfatte det i kærlighed, så det må kendes, at I ved eders troskab mod folk og land, sprog og minder har været med i værnet ved Dannevirke. Her har der altid stået kamp, så længe vi ved og har historiske efterretninger, her har vi blødt for folk og fædreland, og blodet binder. Her har vi vore valpladser: Dybbøl, Sankelmark, Øvre Stolk, Isted og Dannevirke. De folk, der har været med her, kommer altid til at bevare prægnet deraf som et hæderstegn. Og så siger vi da med henblik på den sag, der i dag samler os: Velkommen hjem og vore bedste ønsker om, at I efter evne må være med i denne sag til »vor moders bryst at dække til, det er en kærlig tanke!« Da først begyndelsen var gjort, fulgte den store forsamling med under lydhor stilhed. Det er ikke vanskeligt at sige et par træffende ord under så bevægede forhold.

Nedskæring.

1926—29 var Madsen Mygdal forgrundsfigur som stats- og finansminister. Vi skulle ind på en mere sparsommelig politik end den, der var ført under den store krig af Zahle og efter de store udgifter ved genforeningen. Men det var vanskeligt at få folk til at indse nød-

vendigheden heraf. Da kom nedskæringen 1927, hvor man gav forslag om besparelser i flere henseender, og det var dette, der optog vore politiske forhold i årene 1926—29. Venstre blev kaldt nedskæringspartiet og andre smukke navne, og 1929 opstod en situation, som bragte ministeriet til fald.

Nedskæringen skulle være så retfærdig som muligt, ramme alle vegne, så alle fik mindre. Dette blev skæbnsvangert for de sociale udgifter, da man ville tage fra de gamle og syge. Det var i virkeligheden kun agitation. Nedskæringen var i hvert fald på dette område så lempelig — 1 kr. mindre pr. sygekassemedlem i statstilskud årligt. Naturligvis blev de mange kroner en sum, vel ca. 2 mill., men det var jo også meningen, at de mange små beløb skulle give en stor sum i samling. I sygekassen stiftede vi for første gang bekendtskab med forslaget i sygekassenævnet, hvor ministerens forslag bliver forelagt, før det kommer til tinget. Her var vi vist nok 10 mand med direktøren. Blandt de 10 mand var det store flertal socialister, for hvem det at pille ved socialudgifterne var helligbrøde. Direktøren mente, at når man skulle ind på besparelser på sygekasselovens område, ville det ligge nærmest at tænke på den krone pr. medlem, der var givet sygekassens medlemmer som dyrtidshjælp i anledning af krigen. Vi kom med udtalelser herom mand for mand, men det var fælles for dem alle, at trods de korte eller længere udtalelser sagde de i virkeligheden ingenting. Man ville ikke løbe den risiko at pille ved dette budget, i fremtiden ved valg ville det jo altid være farligt at være nedskæringsmand. En enkelt af socialisterne ville slet ikke behandle forslaget, men ville blankt afvise det. Jeg udtalte, at når vi kunne slippe med den dyrtidskrone, så var det vel et tab, men dog ikke uoverkommeligt i et øjeblik, hvor vi alle måtte spare

og indskrænke os, og fik de syge det samme som hidtil, så fik de jo mere forholdsvis, end de fik tidligere, og det kunne heller ikke være rimeligt. Når jeg kom til at stå så ene, må det huskes, at flertallet af de øvrige medlemmer var formænd for de store organisationer af sygekasserne i de større byer, navnlig København, og ve dem, hvis de kom hjem med en pekuniær forringelse af denne post. De løb den risiko, at de ikke beholdt stillingen og mistede deres levevej. Men fra dette øjeblik havde jeg pådraget mig stemplet: Nedskæringsmand, og det tilgav socialisterne mig ikke. Som resultat af mødet måtte direktøren naturligvis meddele næsten ubetinget uvilje mod forslaget.

Da vi havde generalforsamlingen i centralforeningen af sygekasser for Ribe amt, der dette år, 1927, så vidt jeg husker, blev holdt i Esbjerg, kom det til i høj grad at præge mødet og valg af centralforeningens tillidsmænd. I bestyrelsen sad lærer Søgaard, Holsted, der dengang var folketingsmand for Bække-kredsen. Han var af sit parti, venstre, valgt til at være ordfører for nedskæringen i tinget, og det var naturligvis en meget udsat post, så ham var der mange, der ville til livs. Før valget ved vore bestyrelsesmøder havde vi flere gange drøftet nedskæringen, og selv om der ikke var velvilje for forslaget, så var der dog enkelte af bestyrelsen, endda de var socialister, der ikke just ville hindre forslagets gennemførelse, altså nærmest var indifferente. Søgaard var på valg dette år i bestyrelsen, og der var mange, der havde uvilje mod at genvælge ham, så både før og under mødet mærkede man tydeligt, at det var meget usikkert, om han blev valgt. Ja, da det øjeblik kom, valget skulle foregå, og han havde talt til forsamlingen, mærkede man stærkt uviljen, så han måtte tale med afbrydelser. Dette gav anledning til, at han siger til mig: »Jeg tror, det bliver det rigtigste, at

jeg trækker mig tilbage fra bestyrelsen!« da han, som naturligt var, ikke ville løbe den risiko som ordfører for forslaget at falde ved valg i bestyrelsen, dette ville han naturligvis stadig blive mindet om. Jeg holdt på, at han absolut skulle blive, da vi nødigt ville undvære ham. Lige som ordstyreren sætter ham under afstemning, siger jeg: »Må jeg bede om ordet«, og sagde så omtrent følgende: »Jeg vil gerne lægge et ord ind for min ven, lærer Søgaard. Der er noget, der hedder løn for udført arbejde, det er det, vi må mindes her. Nu har Søgaard som bekendt siddet i bestyrelsen fra 1915 og indtil nu ydet udmærket fyldest og virket til vor fulde tilfredshed, nu har vi nydt godt af hans indsigt og arbejdsevne, ligesom han til enhver tid har været os til tjeneste, når vi har haft brug for ham, og så skulle svaret herfor være: Vi vil ikke have dig mere, du fortjener den sorte kokarde! Det vil være en uværdig, ja, en ussel optræden af os. Om den vil det nok hedde rundt om i vort land, det er nogle mærkelige, utaknemmelige folk i Ribe amt, når de sådan lønner en mand, der har været dem til så stor nytte. Når han af sit parti er kåret til denne uriaspost, kan I tro, det ikke er en stilling, som mange af hans partifæller lystes ved. Det er med velberåd hu, de har udpeget ham som en mand, der både ved sin dygtighed, sin takt og sin anseelse kan fylde denne plads. Så må vi vel også kunne bruge ham og endda være sikre på, at han vil tjene os bedre end nogen anden, når der skal være tale om nedskæring. Med disse ord beder jeg jer om at give ham eders stemme!« Han blev valgt med så stort stemmetal, som han aldrig hverken før eller siden havde fået. Efter valget rækker han mig sin hånd og siger ganske bevæget: »Tak, det er din skyld!« Men dette var kun tildels rigtigt, idet han lige fra centralforeningens stiftelse 1915 havde tjent os på en dygtig og uegennyttig

måde, og så var han en mand, der havde megen sympati i forsamlingen.

Vi nød den ære landet over, at vi i Ribe amt havde stemt for nedskæring og var nedskæringsmænd. Dette kom os dyrt at stå den sommer, da vi både havde repræsentantskabsmøde i Århus og generalforsamling i Odense. I Århus samledes repræsentanter for hele landet, som et udtryk for sagen, ca. 50—60 i alt. I Odense derimod i reglen samtlige medlemmer af centralforeningens bestyrelse, og det blev en varm sommer, navnlig for Søgaard, der fik socialisternes afsky at føle for, hvad der hedder nedskæring. Men nu var de jo ved fadet, og mit indtryk af dem er det, at ingen lod sig bedre betale, og ingen havde dyrere tjenere end disse.

I Århus blev det mig, der måtte stå for skud. Søgaard var ikke med her, da det var formændene for centralforeningerne med enkelte andre, alt efter kredsenes størrelse, der var indvarslet, og københavnerne med de store sammenslutninger prægede mødet og gav tonen. Det var en torn i øjet på dem, at om vi ikke just i Ribe amt havde hilst nedskæringen med sympati, mente vi alligevel, den måtte tages med forståelse under hensyn til de tilstedeværende forhold. Det regnede med spydigheder. En af de meget talende repræsentanter fra København mente endog, at de i mig havde en af de rigtige nedskæringsmænd, og at socialminister dr. Rubow, der var en af de liberale førere i København og borgerrepræsentant, havde sendt mig forslaget til gennemsyn, så jeg var i ledtog med selve ministeriet. Hertil bemærkede jeg, at dette ikke var tilfældet, så jeg var nødt til, så fristende det end var, at give afkald på den tiltænkte ære og indflydelse, det ville være, hvis noget sådant var sket, men ministeriet måtte formentlig ikke have været af den mening, og

derfor var jeg vel holdt udenfor. Det havde været mig en skuffelse ved et møde som dette, hvor repræsentanter fra hele landet var samlet, og hvor man kunne vente at mødes med den fornødne sagkundskab, at man i stedet kun fandt hån og bidende bemærkninger. Nogen forståelse fandt jeg hos enkelte i forsamlingen, om end ingen udtalte det officielt. Men mødet blev naturligvis en protest mod nedskæringen.

Den sidste hede dyst, vi havde i denne sag, stod i Odense, og det var som rimeligt en ret stor forsamling, jeg tænker en 400—500 mennesker, alle ledende sygekassemænd, enten for større eller mindre afdelinger. Til stede ved sådanne møder var altid direktøren, dr. Borberg, kontorchefen og flere af direktoratets folk, ministeriet var repræsenteret ved socialministeren og somme tider også ved andre af ministeriets medlemmer. Så vidt jeg husker var også denne gang Københavns senere overpræsident Bülow til stede. Efter at sagen var forelagt af direktøren, kom det til en meget skarp forhandling med ledende sygekassemænd inden for socialdemokratiet, mest fra København og større byer. Det blev en gang i strid modvind. Der var ganske vist også forstående repræsentanter for sagen, men de var meget stilfærdige, da de så at sige alle var fra landet. Byerne var som regel imod. Der faldt mange stærke ord om den forhadte nedskæring, Søgaard måtte et par gange i ilden. Han forsvarede den med, at den var nødvendig efter den store krig og genforeningen og navnlig efter den førte politik under krigen. Han så ikke på den med sympati, men som noget, der måtte gøres, hvis vi igen skulle få sundhed i vort politiske liv. Flere gange blev Ribe amt omtalt som det eneste sted, hvor man havde modtaget forslaget med en vis glæde, men flere af udtrykkene var meget stærkere og navnlig hånligere. Efter dette var jeg fremme

for at forklare vor stilling. Til at begynde med var der uvilje til at høre. Min udtalelse var omtrent således: »Jeg mener, vi har modtaget forslaget med forståelse, ikke med glæde eller sympati, ud fra den betragtning, at det måtte gøres. Der er aldrig noget interessant eller glædeligt i, at man skal indskrænke sig, hverken personligt eller offentligt, men det er noget, man gør i en nødstilstand for at opnå sunde forhold. Nu har nedskæringsmodstanderne samlet hele deres modstand mod et bestemt punkt, og det er de syge og de fattige, og at man har sind til at beskære dem. Jeg skal villigt indrømme, at jeg ikke har megen lyst dertil, men i et øjeblik som dette, hvor der appelleres til alle om at spare, da kan vi ikke undslå os og må med efter evne, og alle må med, de, der ikke kommer med, får jo en begunstiggelse, og det kan dog ikke være hensigten. For resten må vi vel sige, den påtænkte nedskæring på sygekassens budget er skånsom, for det store flertal i vort folk har altid vist kærlighed til denne sag, og derfor vil man heller ikke være hårdere ved den end højst nødvendig. Det, der ved dette møde har forundret mig mest, er, at der er så få, der vil udtale sig om denne sag, der dog har megen tilknytning til os alle, og som vi omfatter med den største interesse. Og dog tror jeg, ja, jeg ved sikkert, der er mange også i denne forsamling, der ser på det, som vi gør i Ribe amt, og hvorfor så ikke sige det og være det bekendt, det er dog derfor, vi er kommen sammen og ikke for at sige hinanden uartigheder. Jeg mener, vi burde tage det med besindighed som en af de hårde kendsgerninger, livet somme tider byder, og som noget, man helst ville have været fri for. Et skridt, man kun foretager sig, når forholdene med nødvendighed kræver det!« Mødet i Odense strakte sig over 2 dage. Det jeg har fortalt om mødet, passerede første dag, og det er et udtryk for,

hvor bevæget det kunne gå til ved en sådan lejlighed, hvor gemytterne er ophidsede. Næste dag forløb mere roligt, idet vi forhandlede om mere neutrale emner. Så vidt jeg husker, talte Bülow, overpræsidenten, også om nedskæringen og satte den i et mildere lys. Dette beroligede gemytterne noget, det kommer i sådanne tilfælde meget an på, hvem der siger det og naturligvis også, hvorledes det bliver sagt.

Afstemningen 10. februar 1920.

Det blev et helt festtog, da vi rundt om fra i landet skulle foretage hjemrejsen for med vor stemme at afgøre Sønderjyllands eller de sønderjydske landsdeles skæbne, enhver for sin by og egn.

Med togene hastede vi hjemad den 9. februar, og der var højt humør og megen glæde. Allerede traf man her gamle skolekammerater og bekendte, og følelsernes væld var i overfladen, der var ikke langt mellem smil og tårer. For første gang kunne vi færdes som frie mænd og kvinder over grænsen og rundt om i vort kære, gamle hjemland efter så mange års udlændighed. Jeg tog ind til vor gamle, trofaste nabo, Niels Lassen Pedersen, der boede på en lille ejendom til et par køer, resterne af hans gamle hjem, en gammel slægtsgård. Han havde mistet alt ved genforeningen, pengene havde tabt deres værdi, og nu boede han her sammen med en gammel husbestyrerinde. Han var den sidste af sin slægt, hvis hjem det havde været i over 200 år, og dog var det en glædesdag for ham. »Jeg er blevet fattig, og dog gav jeg det gerne for atter at komme hjem til vort gamle fædreland«, sagde han med tårer i øjnene. Han havde købt resterne af mit barndomshjem, der var blevet udstykket og nedbrudt, og han mindede om forskellige ting fra det, der nu havde plads her.

Det var regnvejr den 9., og værre blev det den 10., storm og regn, men det var jo hindringer, der lod sig overvinde. Næsten før jeg kom op, mødte et par mand, om jeg straks ville komme over til skolen og indvie en fane, der skulle rejses med det samme. Fanen fik sin plads ved den skole, jeg havde haft så kær, og hvorfra jeg havde så mange gode minder, og de samlede sig om min uforglemmelige lærer. Afstemningen begyndte med en gudstjeneste i vor smukke, stilfulde kirke i Spandet, hvor et Dannebrog i hele udlændighedstiden havde været skjult under alterklædet og var undgået magthavernes opmærksomhed. Jeg var kommen ind i kirken, der rummede så mange kære minder, både glade og vemodige om far og mor, ja, også om de forlængst hensovede bedsteforældre, som vi havde elsket så højt. Vi kom ikke sjældent til kirke med vore forældre, og jeg havde fundet den plads, hvor far plejede at sidde, her kunne jeg sidde i ro og hvile med mine minder.

Pastor Skaarup, Føvling, skulle holde gudstjeneste. Et øjeblik efter kom han ind i den tætfyldte kirke og så sig rundt. Da han opdagede mig, gik et smil over hans ansigt, han manglede en degn. »Læreren kan ikke vore melodier, og nu må De træde til og lede sangen på denne store mindedag«, sagde han. Jeg tænkte: Gid det havde været min gamle lærer, men han var forlængst gået til hvile, dog stadig i håbet om en genforening. Ved gudstjenesten skete intet usædvanligt, men det var en stemningsfuld og gribende tale, præsten holdt. Hvor var dette alene af en betagende virkning. Her havde præsterne stået og mishandlet vort dejlige sprog, fordi de ikke kunne det selv, her havde de fremsat deres tanker, som de havde fået fra tyske universiteter, og selv om de var kristelige, mindede de ikke om dansk åndsliv, ikke om Brorson og Kingo,

langt mindre om Grundtvig, de var fjernt fra det, som danske kristne levede i.

Derefter foregik afstemningen, og den var ikke tvivlsom i det lille danske sogn, hvor ingen tyskere fandtes, udover de udvandrede. Her blev jeg stærkt opfordret til at tale i forsamlingshuset sammen med pastor Skaarup, og jeg sagde »ja« til al ting. Mødet skulle som sagt foregå i forsamlingshuset, og det blev fyldt til trængsel. Der var vist nok over 400, da så mange børn var mødt. Det er det mest gribende og stemningsfulde møde, jeg har oplevet. Barndomsvenner, der ved 17 års alderen var blevet skilt og ikke havde set hinanden i alle de år, samledes her under smil og tårer, men begge tolkede glæden. Hilsen her og der, og genkendelser alle vegne. Jeg mødte her Kirstine Riber, datter af vor gamle degn. Hun var min gamle skolekammerat, og vi havde i flere år siddet lige overfor hinanden på første plads. Uden at tænke over det, sad vi med hinanden i hånden. Det var, som om den store begivenhed jævnedes alle forhold, tid, tanker og begivenheder og samlede os i dette lykkelige øjeblik. Men mor og far var ikke til stede, de var kaldt hjem og havde fundet den evige hvile, og min nærmeste slægt var borte og ingen af dem i Spandet. Som vi sang den aften, sang efter sang; et hefte på nogle og tredive blev brugt. Vi sang dem alle og flere til, alle ville synge, og det kunne de jo ikke. Enhver fugl sang med sit næb; thi viljen var der, selv om evnen svigtede. Aldrig har jeg haft en så vanskelig opgave som forsanger med at få alle de mange stemmer bøjet sammen, så det kunne blive lidt af en harmoni. Glæden og gensynet skulle have et udslag, og det blev sangen, trods de skurrende mislyde. Da vi var færdige ca. kl. 3, gjorde jeg op, at vi havde sunget nogle og fyrretyve sange den aften, og min

stemme var så medtaget, da jeg gik derfra, at jeg troede, det ville vare længe, før den forvandt det.

Hvad vi talte om, har jeg glemt, men at det var ord, der gik fra hjertet, og derfor også ramte hjerter, er jeg ikke i tvivl om. Det var ikke en fin studeret tale, men det var så let at sige noget, fordi der var en sådan hørelyst. Øjeblikket fødte ordene, også børn var kommen med til festen. Jeg tror nok, jeg fortalte om min flugt til det gamle land, at jeg ikke syntes, jeg kunne andet; for at leve under det tryk, som fremmed regimente øver, ikke mindst over en lærers eller præsts gerning, var til at segne under, og derfor rejste jeg, uagtet jeg derved i mangt og meget gik tabt af min slægt og navnlig mit hjem. Jeg havde fået en god modtagelse i det gamle land, fået eget hjem og gode kår og en gerning, som jeg var glad ved, i den retning havde jeg intet at beklage, men min ungdom blev splittet og delt, tidligt fik jeg øjnene op for krænkelse af ret, hjem og minder, det har været en dyrekøbt erfaring, dog har jeg altid med tro, skønt jeg også i den henseende havde mine mørke øjeblikke, set hen til den dag, vi nu fejrer med hinanden. Men sejren vi fik, var dyrekøbt, og i mangt et hjem, også i mit fødesogn, har vi smertelige minder herom; thi vi har også vor andel i de 6000 unge, der blev vort offer og vore løsepenge for en lykkelig hjemkomst. Nu vil jeg ønske, at vi i fred og fordragelighed norden og søndenå må mødes og bygge et nyt og bedre Danmark i trofast arbejde på at være med i at bære vort gamle land ind i dagen ny, være med til at hele de sår, som sorg og savn og fjender slog, så det må blive os ikke alene en uforglemmelig oplevelse, men en fornyelse, en genfødelse af vort land og folk. Med disse ord vil vi rejse os og råbe: »Danmark leve!«

Hvorledes jeg blev ridder.

Jeg var den første i embede, der blev det her i Ribe amt. Søgaard har fortalt mig de nærmere omstændigheder herom. Det var en dag i folketinget 1927, at direktøren for Danmarks sygekassevæsen, dr. Borberg, traf ham og siger til ham: »Der er en mand i Ribe amt, jeg gerne vil sende en udmærkelse for hans virksomhed, nemlig formanden for centralforeningen, førstelærer J. K. Jensen, Brørup, og jeg håber, De vil være mig behjælpelig hermed, idet der må en indstilling til af bestyrelsen for centralforeningen, den må De kunne skaffe mig og sende mig«. Dette gjorde han meget beredvilligt.

En dag vi havde møde i bestyrelsen i Esbjerg, blev jeg overrasket, men uden at ane noget, over, at samtlige medlemmer var mødt før mødet. Ved dette blev jeg enstemmigt indstillet dertil, og det var foregået med stor velvilje. Kort efter ringede Søgaard til mig og spurgte, om jeg ville modtage en udmærkelse, hvis den blev mig tilstillet, hvortil jeg svarede: »Ja!« Han sagde ikke mere. Det varede 3 måneder, før den forelå. Lige før jul fik jeg udnævnelsen og insignierne sendt fra selve socialminister Rübow, der dengang beklædte denne post, tillige med en i høj grad venlig omtale af min virksomhed og en hjertelig lykønskning i anledning heraf. I en skrivelse fra direktoratet, der særlig ønskede til lykke med udnævnelsen, hed det sig, at almindelig kutyme var, at man på en af de første almindelige audiensdage i januar rejste til København og takkede kongen for udnævnelsen, det gjorde jeg gerne, da han havde min fulde sympati. Af kongen fik jeg en meget venlig modtagelse, jeg takkede og tog anledning til som sønderjyde at takke ham på mit hjemlands vegne for hans store andel i, at vore lands-

mænd efter så mange års udlændighed var kommen tilbage til fædrelandet, og det var derfor ikke underligt, at høje og lave i det genvundne land omfattede kongen med hengivenhed og kærlighed. Hertil svarede kongen meget beskedent, at han gjorde så lidt. Efter få minutters samtale skiltes vi, idet kongen bad hilse hjemme og hilse mine standsfæller. Kongens svar minder mig om min moder, da jeg besøgte hende på sit dødsleje. Da jeg takkede hende af mit ganske hjerte for hendes store kærlighed gennem de mange år, da sagde hun blot: »Ja, det blev så lidt, min dreng!«

Slutningsord.

På firsårsdagen, da vore venner havde indbudt os til en festlig sammenkomst på hotellet i Brørup, sagde jeg følgende: »Jeg er blevet overvældet af den hyldest, jeg har været genstand for, og I har sat mig i en ikke ringe forlegenhed, for hvad skal jeg sige, mine ord vil ikke meget sige, jeg er fristet til at sige som biskoppen, der ved en festlig lejlighed for ham blev helt overrasket: »Ja, men har jeg da været så elsket!« — Der er et ord, jeg elsker og har altid gjort det, og det er »Dejn«, for det er et smukt udtryk for min gerning og for den stilning, jeg i mange år har indtaget. Det har været mit ønske og mit håb, at jeg i ret forstand kunne være en god tjener. Jeg har vel så tit gået mit eget ærinde, men jeg vil sige, at har jeg gjort et arbejde og fyldt en plads iblandt Eder og har haft evner og kræfter dertil, så må det huskes, at jeg har haft et lykkeligt hjem og en god hustru, som jeg skylder meget. De betingelser, jeg har virket under, har jeg jo ikke givet mig selv eller været herre over, derfor vil jeg inderlig håbe og ønske både for Eder og for mig selv, at takken går videre til ham,

der ser og kender mig, og kan skelne mellem ægte og uægte, en tak, en hjertens tak, at han har kunnet bruge mig, således som jeg er. Denne dag vil stå for mig og mine som et uforglemmeligt minde og som et vidnesbyrd om den hengivenhed og kærlighed, I omfatter os med. Ikke mindst har det glædet mig, at jeg har kunnet knytte så mange af mine elever så nær til mig, at de er blevet mine venner, og dette opfatter jeg som et tegn på, at min gerning i nogen måde er lykkedes. »Ja, Gud alene æren!«

Mindestenen ved Klelund

Af Knud Høgsbro Østergaard.

I Klelund plantage, ca. 9 km nord for Holsted by, står der en stor mindesten for syv engelske og canadiske flyvere, som styrtede ned med deres maskine og omkom dér natten til den 26. februar 1944. Den står dybt inde i skoven, men er let at finde, hvis man fra amtsvejen mellem Holsted og Grindsted lidt syd for Hovborg kro drejer mod vest ad vejen til Agerbæk. Når man er kommet lidt vest for skovfogedboligen, står der en sten i vejens sydlige rabat, hvorpå der står: »Til mindestenen«. Her drejer man syd på op i skoven, og 100 m fremme når man til det fredede areal i

Mindestenen tyve år efter den blev rejst.

skoven, hvor en lille allé fører ind til stedet, hvor nedstyrtningen fandt sted, og hvor mindestenen står.

Stenen er jo nok velkendt af mange, især af beboerne her på egnen, da man ofte ser friske blomsterbuketter ved stenen, navnlig efter sommersøndage, men der er næppe mange, der kender de nærmere omstændigheder ved denne begivenhed, da de hidtil kun har været kendt af få. Og dog er der vist ikke nogen nedstyrtning her i landet, der er bedre oplyst end denne. Derfor skal der her fortælles, hvad vi ved om den, så at denne redegørelse, sammen med stenens indskrift, kan bevare mindet om en af de mest tragiske begivenheder her på egnen i krigsårene 1940—45, den tid, der for den yngre generation kun er uoplevet historie.

I februar måned 1944 var vægtskålen ved at tippe til fordel for de allierede i kampen om magten i Europa. I de mørke nætter var de allierede begyndt på at bombardere de tyske krigshavne Kiel, Hamburg, Bremen og Cuxhaven og de store industricentre i Ruhr. Det var en uhyggelig oplevelse at stå ude i disse stormfulde nætter og høre motorlarmen fra de højtflyvende bombemaskiner, når de, efter at solen var gået ned, kom ind over vestkysten fra nordvest og fløj mod sydøst for senere på natten at vende tilbage og gå ud over Nordsøen. Man kunne se søgelyset fra de tyske projektører ude ved klitterne, og hvordan de som vifteformede lyskegler afsøgte luftrummet. Ofte kastedes strålerne tilbage fra lavthængende skyer, men sommetider fangede de i genskæret en flyvemaskine — og så tordnede antiluftskytset, og lyssporkugler og magniumsllys oplyste nattehimlen. Man stod med angst i sindet og frygtede for, at nogle af maskinerne blev ramt. Man hørte fortælle, at nogle gange lykkedes det, og at man havde skudt på flyverne, når de i deres faldskærme søgte at nå ned til jorden.

Den 25. februar 1944 om aftenen havde jeg været i Glejbjerg og var kommet sent hjem. Der havde været en voldsom overflyvning hele aftenen, og lyden af lavtgående maskiner var blevet hørt jævnlige. Netop som jeg var kommet ind i soveværelset ved midnatstid, lød der en voldsom eksplosion og et vældigt lysglimt oplyste hele værelset. Ruderne klirrede, og dørene klaprede. Der var tidligere faldet bomber på egnen, som havde rystet huset, navnlig da der faldt en bombe i Rodebæk i Fåborg sogn, men der var ikke gået noget menneskeliv tabt. Denne eksplosion var så voldsom, at jeg straks var klar over, at denne gang var der sket noget alvorligt, men samtidig var jeg klar over, at det ville være formålsløst at søge at finde ud af, hvad der var sket, da det uden tvivl var langt borte. Man havde dengang kun cykler at færdes med, og cykellygterne havde kun et svagt blåt lys, så det ville være umuligt at orientere sig i den bælgmørke nat.

Næste morgen fik jeg at vide, hvad der var sket. En flyvemaskine var styrtet ned i Klelund plantage sydvest for skovfogedboligen. Tyskerne havde afspærret området. Derudover vidste man ikke noget.

Men senere fik jeg mere at vide!

Skovfoged C. J. Madsen, som boede 900 meter fra nedstyrtningsstedet, var straks løbet ud i skoven til det sted, hvor maskinen var styrtet ned. Det var let at finde, for skoven brændte på et areal på størrelse med en tønde land omkring nedstyrtningsstedet. Det var umuligt på grund af branden at komme i nærheden af maskinen. Ved hjælp af en håndlygte afsøgte han skoven omkring flammehavet og råbte i mørket på tysk og engelsk om der var nogen — men der kom intet svar. Kun knitren og bragen fra den brændende skov hørtes. I mørket snublede han over noget og bøjede sig ned for at se, hvad det var, og opdagede, at

det var en støvle. Han tog den op og så, at der var et engelsk navn og et nummer på pløsen. Han løb straks tilbage og telefonerede til overbetjent Hansen i Holsted, som straks kom derud og sammen afsøgte de skoven nærmere. De fandt bl. a. to faldskærme hængende i træerne. Snorene var sprængt og de, der havde søgt at redde livet ved at springe ud med dem, var døde på stedet. Kort tid efter kom de tyske tropper fra rekrutskolen i Åstrup skole og afspærrede området. Da befalingsmændene mødte skovfoged Madsen og overbetjent Hansen, gav de dem ordre til at blive stående ved politibilen og ikke forlade skoven. Tyskerne afsøgte nu selv skoven for at finde eventuelle overlevende, men heller ikke de fandt nogen. Da Madsen og Hansen havde stået dér i nogle timer, blev det overbetjent Hansen for meget og han meddelte tyskerne, at såfremt de ville ham noget, så kunne de træffe ham i skovfogedboligen. Han var ikke under tysk kommando, men ude i embeds medfør. Derpå forlod han og Madsen skoven. Inden de kørte, fik Madsen støvlen ind i bilen. Han havde gemt den inde under vognen, mens de ventede.

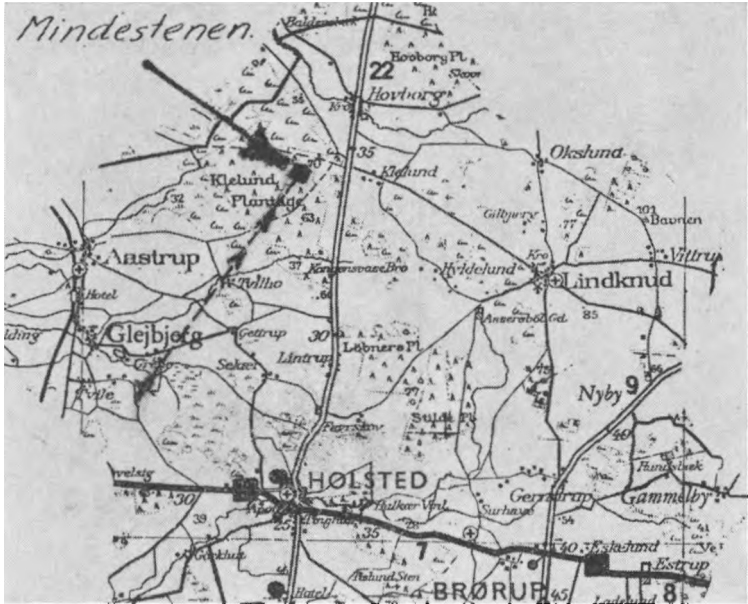
Næste dag gik Madsen op til brandstedet trods afspærringen. Han havde jo som skovfoged ret til at færdes i skoven. Af to store granstammer lavede han et kors og rejste det på kanten af det krater, maskinen havde dannet i jorden ved nedstyrtningen. I de følgende dage gravede tyskerne motorene op af jorden og sendte dem til Tyskland for at anvende metallet i rustningsindustrien. De gravede også kabinen op og fandt dér flere af maskinens besætning knust til uken-delighed. De blev lagt i kiste og ført til Gravlunden i Fourfeld ved Esbjerg. På nedstyrtningsstedet lå vragdele fra maskinen spredt — tusindvis af små aluminiumsstumper. De store vinger var knust. Intet stykke

af dem var større end en bordplade. Propellerne var også splintret. Stumper af plastic fra sæderne, et materiale der var helt ukendt på den tid, lå spredt rundt om, også mærkelige stumper af smalle sorte papirbånd med sølvpapir på. Dem brugte man til at sprede ud i luften efter flyvemaskinerne for at forstyrre de fjendtlige radarapparater og forvirre fjendtlige forfølgere. Det var kun ganske få personlige ejendele, der blev fundet. Foruden støvlen fandt skovfoged Madsen senere en handske, en pose med to landkort, trykt på hvidt silke. Det var kort over Tyskland, Holland, Belgien, Frankrig og Spanien. I posen lå også et lille kompas, en lille nedstryger og en mængde pengesedler i belgisk og fransk mønt. Der var intet kort over Danmark og ingen danske penge, hvilket tyder på, at man ikke har været forberedt på at komme ind over Danmark. En af naboerne til plantagen fandt en tid efter en bibel. En guldring skal også være fundet, men det har ikke været mig muligt at finde frem til den, der har fundet den. Derimod har jeg fået et armbåndsur, som er fundet på stedet. Det er af svejtsisk fabrikat, mærket »Marco«. Armlænken var brudt af ved nedstyrtningen, hvilket vidner om, hvor voldsom eksplosionen har været. Da jeg fik uret, var den lille viser standset et lille stykke over kl. 12.

Et par dage efter nedstyrtningen traf skovfoged Madsen oppe i skoven den tyske pilot, som havde skudt maskinen ned. Han var kommet derud fra Esbjerg for at se sit »offer«, som var den femte engelske maskine, han havde skudt ned. Madsen gav sig i samtale med ham for at få at vide, hvordan det hele var gået til. Den tyske flyver fortalte stolt og begejstret om sin bedrift. Han var sammen med en anden natjager gået op fra flyvepladsen ved Esbjerg på rekognoscering den aften på grund af den kraftige over-

flyvning. Ved Haderslev var han blevet opmærksom på den engelske flyvemaskine. De to tyske natjagere kom i kamp med den, hvorunder englænderne skød den ene af forfølgerne ned. Derefter tabte piloten kontakten med den engelske maskine, men fandt den igen over egnen her ved Holsted. Der opstod en kort luftkamp, hvorunder det lykkedes den tyske flyver at ramme sin modstander i benzintanken, men forinden havde haleskytten i den engelske maskine også ramt den tyske maskine så alvorligt, at piloten måtte springe ud med faldskærm ved Bramminge, og hans maskine knustes. Der må være gået nogen tid fra det øjeblik, den engelske maskine blev ramt, til eksplosionen indtraf, siden det lykkedes to af besætningen at springe ud med de to fundne faldskærme. På den anden side må eksplosionen være sket så hurtigt, at sprængstykker fra maskinen straks har skåret snorene over på faldskærmene. Kampen fandt sted i stor højde, antagelig i en højde af ca. 1000 meter. Et øjenvidne, landpost Viggo Knudsen, Åstrup, fortæller, at han var i Glejbjerg forsamlingshus den nat, da flyvemaskinen faldt ned. Der var fælleslæsning. Han så flammer slå ud fra maskinen, da den blev ramt. En broder til postbudet, som boede i »Borchsminde« i nærheden af forsamlingshuset, så ud af vinduet, da han hørte skuddene fra luftkampen, men trak hurtigt hovedet ind igen, fordi kampen fandt sted lige over ham. Stykker af maskinen faldt ned ved Gjettrup og i Tvilho. Det markerer en ret linje fra Grene til nedstyrtningsstedet i Klelund plantage, en afstand på ca. 6 km fra sydvest til nordøst.

Den fundne støvle blev gemt på loftet i skovfogedboligen, og da krigen var forbi, blev den hentet ned fra sit skjulested. Nummeret på pløsen blev sendt til Royal Air Force i London med anmodning om oplys-

Nedstyrtningsstedet.

ninger om navnene på besætningen og de pårørendes adresser. Kort tid efter kom der svar med de ønskede oplysninger.

Maskinen — en »Halifax« bombemaskine — var startet fra en flyveplads i England om aftenen den 25. februar. Faderen til en af de omkomne oplyser, at det var fra en flyveplads i Lincolnshire, syd for Grimsby. Den tilhørte den 431. squadron i »The Royal Canadian Air Force« og havde en blandet besætning på 3 canadiere og 4 englændere.¹⁾

1) Denne bombemaskintype var fremstillet af Handley Page Ltd. og blev i stort antal anvendt af Royal Air Force i natbombeoffensiven mod de tyske industricentre og flådehavne. En version af den havde en defensiv bevæbning, der udgjorde 9 stk.

Mindestenen ved Klelund

Navnene på de omkomne og deres nærmeste pårørende var følgende:

1. Pilot F/Sgt. C. E. Howey, Canada. Mrs. C. E. Howey, (hans hustru), 232 Pine Street, West Sudbury, Ontario, Canada.
2. Navigatør F/Sgt. G. E. Stevenson. Mrs. M. Stevenson (moder), Wawanesa, Manitoba, Canada.
3. Bombekaster Sgt. Alexander Donald McGillivray, Mr. J. McGillivray (fader), St. Lawrence Tradespark, Nairn, Scotland.
4. Radiotelegrafist Sgt. Raymond Leonard Bates, Mr. J. Bates, (fader), 22 Sunningdale Road, Portchester, Hampshire, England.
5. Luftskytte, Sgt. A. M. G. Munro, Mr. W. D. Munro (fader), Buchans, New Foundland.
6. Ingeniør, Sgt. Edward Roseby Metcalf, Mr. T. Metcalf (fader), 66. Briarwood Avenue, Gosfort, Newcastle on Tyne 3, England.
7. Luftskytte, Sgt. L. T. Wardell, Mrs. P. Wardell (moder), 22. Ormond Crescent, Simcoe, Ontario, Canada.

Støvlen med pløsen havde tilhørt Sgt. McGillivray. Uden den havde det været umuligt at identificere besætningen. Nu blev et brev med de vigtigste oplysninger sendt til de pårørende, og derefter kom der svar fra dem alle med oplysninger om, hvem de omkomne var. Af disse mange breve, der i tidens løb er kommet fra familierne, suppleret med mundtlige oplysninger fremkommet ved samtale med de pårørende,

8 mm maskingeværer, 4 i et haletårn, 4 i et tårn oven på kroppen og 1 i næsen. Den kunne bære en bombelast på 6600 kg og havde en maksimal flyvehastighed på 435 km/t og en rækkevidde på ca. 4800 km.

Clayton E. Howey mellem sine to ældste søstre, dagen før han rejste hjemmefra.

kan der gives følgende mere udførlige enkeltheder om de enkelte besætningsmedlemmer:

1. *Clayton E. Howey* (kaldet »Skipper«) var ældste søn af en søskendeflok på 5. De fire yngre søskende var søstre. Hans far og mor, James og Mary Howey, boede på en lille ejendom ved Owen Sound i Ontario. Siden han var lille, havde han hjulpet sin far ved landbruget. Senere kom han på »high school«, der svarer omtrent til et gymnasium hos os. Derefter tog han et kursus i flyvning ved universitetet. Han havde altid ønsket at blive flyver og var meget interesseret i sport. Var altid munter og parat til at lave sjov med sine

søstre. På flyvepladsen i England var han ofte ude og hjælpe til med høsten på de omliggende gårde. Hans latter var smittende. Han boblede over af grin, når han lo, siger hans mor. Da han var på høstarbejde i England, klædte han sig ud i arbejdstøj og lod skægget gro, så naboerne ikke kunne kende ham og troede, at han var en italiensk fange, der var løbet bort. Han var gift, men havde ingen børn. Hans kone opløste hjemmet efter budskabet om hans død og gav sig til at studere ved universitetet i Winnipeg for at uddanne sig til sundhedsplejerske. Hun er nu gift igen. Howey var den ældste af besætningen, 26 år. Faderen er død, men hans mor lever og bor nu i Owen Sound, Ontario.

2. *George E. Stevenson* («Steve»). Hans mor er 92 år og bor i Wawanesa, Manitoba, Canada. Hun er en del svækket og forbindelsen med hende er blevet knyttet gennem en ældre broder, Alex Stevenson, som er inspektør ved et kornkompagni i Winnipeg. George var den yngste søn af en børneflokk på 11, seks drenge og fem piger. Den ældste søn, Jack Stevenson, faldt i første verdenskrig og ligger begravet i Frankrig. På en mindesten i Wawanesa har beboerne rejst en stor, rød granitsten, en glat tilhugget pyramide, hvorpå George og Jack Stevensons navne er indhugget sammen med flere andre af egnens unge, der faldt i første og sidste verdenskrig. Under mit besøg i Michigan i USA i 1961 kom Alex Stevenson kørende fra Winnipeg

George E. Stevenson.

3000 km ned til Three Rivers i Michigan for at hilse på mig. Han var et meget aktivt medlem af den canadiske kirke i Winnipeg og gjorde en stor indsats ved at hjælpe beboerne i byens yderdistrikter med at opføre kirker. Hans datter, Margaret, gift med professor John Mundie i Winnipeg, har sammen med sin mand

Alexander Donald McGillivray.

besøgt os her i Åstrup i 1957.

George var født den 16. august 1918 og var altså 25 år ved sin død.

3. *Alexander Donald McGillivray* (»Mac«) var søn af Jessie og Jim McGillivray i St. Lawrence Tradespark, Nairn på Skotlands nordøstkyst. Forældrene kunne ikke være med ved afsløringen

af mindestenen i 1947, da moderen var meget syg. Hun er senere død, efter sigende af sorg over sønnens død. Fru konsul Ludvig Christensen i Esbjerg har forbindelse endnu med en datter, Eleanor Beewers, og har sørget for blomster til graven i Fourfeld. Det er sværest for mødrene.

4. *Raymond Leonard Bates* (»Ray«) var født den 4. november 1922, søn af mekaniker John Bates og hustru Hilda Alice. Raymond havde tre søskende; en ældre broder, William John Bates, omkom ved angrebet på den tyske krydser »Scharnhorst« den 21.

Mindestenen ved Klelund

juni 1940 ved Herdla ved Bergen i Norge. To søskende, søsteren Doris og en broder Dennis lever endnu. De er begge gifte. Raymond, som var den yngste af børnesflokken, meldte sig frivilligt til Royal Air Force. Der var intet, der kunne holde ham tilbage. Han ville være flyver som den ældre broder. Faderen ville helst have, at han havde meldt sig til marinen, hvor faderen arbejdede, men to år efter, at broderen var omkommet, meldte han sig og blev uddannet som luftskytte og radiotelegrafist. Både faderen og moderen var med ved mindstensafsløringen i Klelund i 1947. Moderen er senere død, men i år har faderen igen været i Danmark og set til mindstederne her ved Klelund og i Fourfeld. I julen 1953 var broderen Dennis her, mens han var soldat i de engelske besættelsestropper i Vesttyskland.

Raymond Leonard Bates.

5. *A. Milton G. Munro* fra New Foundland var ældste søn af *W. D. Munro* i Buchans, senere Deer Lake. Han havde flere søskende. Moderen døde kort tid efter, at sønnen omkom ved Klelund.

Da jeg var i Amerika i 1961, blev vi på tilbagevejen fra New York over Island og Norge tvunget af et motorstop til at gå ned på flyvepladsen i Gander på New Foundland. Opholdet varede i 18 timer, i hvilken tid vi ikke måtte forlade flyvepladsens område. Tiden

gik med at sove på bænke i ankomsthallen og gå rundt og se lidt på forholdene i nærheden. Om morgenen kom jeg i samtale med nogle toldbetjente og fortalte dem om nedstyrtningen her ved Klelund. De lyttede interesseret til min fortælling. Da jeg var færdig, kom der en mand hen til mig. Han havde stået bag ved mig og lyttet sammen med de andre, men jeg havde ikke

A. Milton G. Munro.

lagt mærke til ham. Han var en af personalet på flyvepladsen. Han spurgte mig om, hvad den flyver, der var fra New Foundland, hed til fornavn. »Hed han Milton«, spurgte han. »Jeg ved det ikke«, svarede jeg. »Jeg ved kun, at hans forbogstaver var A. M. G. og så efternavnet Munro«. »Hvis han hed Milton, så kender jeg ham. Så bor hans far herude i Glen-

wood tæt ved flyvepladsen. De kan gå ned i telefonboksen og ringe til Glenwood nr. 27, så kan De tale med ham«. »Det kan ikke passe«, sagde jeg, »for da jeg sidst skrev til ham, boede han i Deer Lake«. »Det må være Milton«, sagde manden. »Vi var kammerater, og jeg har kendt ham i mange år«. Jeg gik derefter ned i hallen til telefonboksen og fandt Glenwood central og det opgivne nummer, fandt den nødvendige mønt til automaten og kaldte nummeret. Lidt efter meldte en damestemme sig, og jeg spurgte: »Er det hos Mr. Munro«. »Yes«. »Træffer jeg Mr. Munro?« »Ja, min far går ude i haven, nu skal jeg kalde«. Lidt efter kom Mr. Munro til telefonen. Jeg præsenterede mig og fortalte ham om mit tvungne ophold på flyve-

Mindestenen ved Klelund

pladsen, og at jeg ikke kunne tage ud til ham, men ville gerne tale med ham, hvis det var muligt, i ankomsthallen. Jeg vidste ikke, hvornår maskinen var klar til at flyve igen, men det ville antagelig ikke vare så længe. Han sagde, at han og en broder ville komme med det samme. Så sad vi i restauranten og talte sammen i en times tid over et glas whisky. I samtalens løb fortalte jeg ham bl. a. om uret og spurgte, om han kendte noget til det. Jeg havde tidligere spurgt de andre pårørende, om de kendte det, og havde vist dem et billede af det. »Ja, det var muligt, det var Miltons, for da jeg sagde farvel til ham, inden han rejste til England, gav jeg ham et svejtsisk armbåndsurs«, svarede faderen. Da vi skiltes,

Edward Roseby Metcalf.

gav han mig et elsdyr, støbt af gips, som minde om Canada — og føjede til »God bless you«. Senere gik jeg ned til en sø i nærheden, måske en fjordarm fra Atlanterhavet, jeg ved det ikke, for jeg havde intet kort. I skovene ved søen var skovbunden helt hvid af blomster, der lignede anemoner. Man kaldte dem Crackerflowers. Jeg plukkede nogle af dem op med rod og lagde dem i en plasticpose for at se, om de kunne gro ved mindestenen, men det lykkedes ikke. Den første sommer blomstrede de herhjemme, men året efter var de gået ud. Enten har de ikke kunnet

tilpasse sig klimaet, eller også har der manglet visse næringsstoffer i jorden. En broder til Milton besøgte Klelund i 1954.

6. *Edward Roseby Metcalf* (»Teddy«). Han var søn af Thomas Metcalf og hustru Nora, Gosforth, New-

Leo T. Wardell, til venstre, og broderen Glen.

castle on Tyne i Østengland. En broder Donald var med i krigen i Stillehavet som flyver. De var alle tre med ved mindstens-afsløringen i 1947. Siden er både faderen og moderen døde. I de breve jeg har fra dem, er der et ønske, der går igen atter og atter, at der aldrig må blive en krig igen.

7. *Leo T. Wardell* var født i St.

Williams i Ontario, men var vokset op i Simcoe i Ontario. Dagen efter at han omkom ved Klelund, kunne han være fyldt 21 år. Han var søn af Mr. og Mrs. Morden Wardell. Faderen er død, men moderen, Pearl Wardell, lever endnu. Han havde gået i skole i Simcoe og havde været ansat ved Universal Coolers i Brantford, da han meldte sig frivilligt til The Royal Canadian Airforce. Her blev han uddannet som radiotelegrafist og maskingeværskytte i Lachine og Mont Joli ved Quebec og tog til England i august 1943. Han havde to brødre, Lance Bombardier Glen Wardell og

Mindestenen ved Klelund

*Mindestenen ved det krater, der dannedes ved nedstyrtingen.
Fordybningerne ses endnu 20 år efter.*

Allan Wardell, og to søstre, Mrs. Louis Smout i Simcoe og Mrs. Charles Barber. Glen var med i krigen i 3 år men kom velbeholden tilbage.

Leo var medlem af The Iroquois Squadron, som eskadrillen kaldtes. Det er navnet på den bekendte indianerstamme, kendt fra Coopers romaner. Byen Simcoe havde adopteret denne squadron. Hans familie modtog et telegram om, at sønnen var savnet efter luftoperationer mandag den 27. februar, kun to dage efter nedstyrtingen, men vidste ellers intet om de nærmere omstændigheder, før de efter krigen fik brev her fra Danmark.

∴

I sommeren 1946 blev trækorset, der var rejst ved nedstyrtningsstedet, erstattet af en stor sten, som jeg havde fundet i heden øst for Kulmosen her i Åstrup sogn. Den lå dybt i jorden og måtte først graves fri,

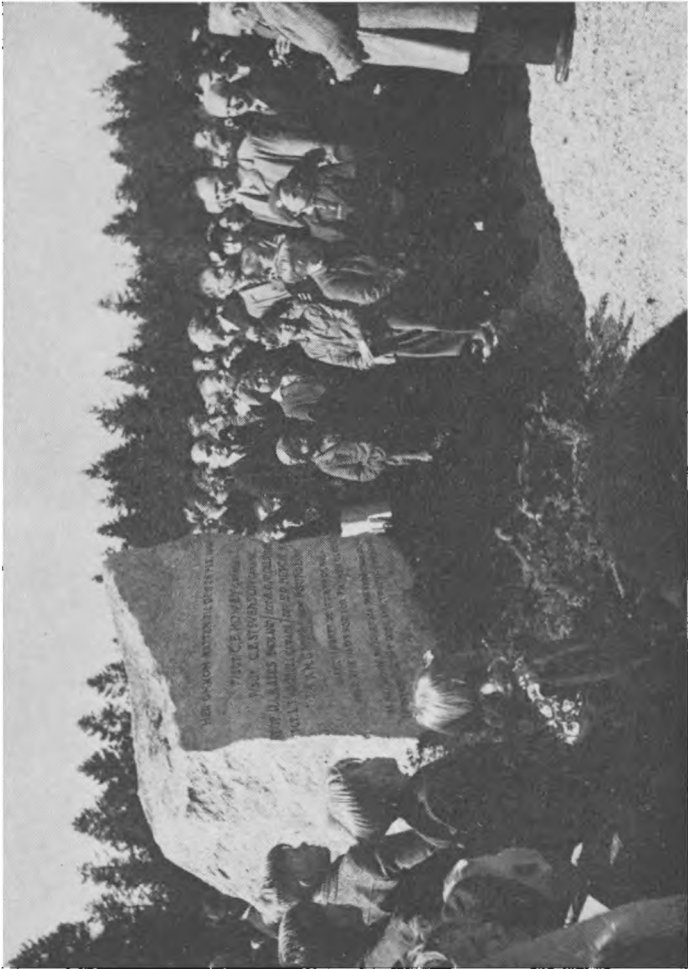

Repræsentanter for Royal Air Force. (Yderst til venstre Donald Metcalf, broder til Edward Metcalf).

Foto: Otto Andersen, Varde.

inden den kunne hæves. Den havde været udsat for kløvningsforsøg tidligere, men uden held. Kun enkelte flager var blevet sprængt bort. Falck i Brørup, under ledelse af stationsmester Sørensen, tilbød at løfte den og hjælpe til med at transportere den til nedstyrtningsstedet. Det blev en vanskelig opgave, for stenen vejede ca. 8 tons. Et treben med talje blev stillet op over stenen, og lidt efter lidt blev stenen løftet op, samtidig med der blev kastet jord ind under den. Da den var ovenover jordens overflade, blev der lagt sveller ovenpå opfyldningen, så en lastbil kunne køre ind under den, hvorpå den forsigtigt blev sænket ned på ladet og surret fast. Det var stærk storm, da stenen blev løftet, og det fløjtede i wirerne, da stenen hang 2 meter oppe og svævede i luften men stropperne og trebenet holdt, og lastbilen, en ny Renault, kunne bære den. Det van-

Mindestenen ved Klelund

Ved afsløringen af mindestenen 5. maj 1947. Til højre for stenen ses Per Federspiel. Bagved den sidste dreng, længere til højre, sognerådsformand Peder Jensen, Lindknud. Yderst i forgrunden læge W. Iversen, Vejrup.

Foto: Otto Andersen, Varde.

De pårørende fra England. Fra højre Miss Robertson, Mr. og Mrs. Metcalf og Mr. og Mrs. Bates.

Foto: Otto Andersen, Varde.

skeligste var dog endnu tilbage, at få den kørt op i skoven ad de smalle, dybsporede veje. Men det gik.

Indskriften på stenen lyder:

HER OMKOM NATTEN TIL DEN 26. FEB. 1944

F/SGT. C. E. HOWEY, CANADA

F/SGT. G. E. STEVENSON, CANADA

SGT. R. A. BATES, ENGLAND

SGT. A. D. MCGILLIVRAY, SCOTLAND

SGT. L. T. WARDELL, CANADA

SGT. E. R. METCALF, ENGLAND

SGT. A. M. G. MUNRO, NEW FOUNDLAND

UKENDT I MØRKET DE STYRTEDE NED
HUSK AT DE FALDT FOR VOR FRIHED OG FRED

BE JUST, AND FEAR NOT:

LET ALL THE ENDS THOU AIM'ST AT
BE THY COUNTRY'S, THY GOD'S AND TRUTH'S.

(Shakespeare)

Mindestenen ved Klelund

Commander Coombes, R. A. F., takker for mindestenen.

Foto: Otto Andersen, Varde.

Den engelske indskrift er et citat fra Shakespeares skuespil »Henrik den VIII«, 3. akt, 2. scene, hvor kardinal Woolsey siger det til sin tjener Cromwell. Denne indskrift er sat på stenen for de pårørendes skyld. Oversat står der: »Vær retfærdig og frygt ikke; lad alt det, du stiler efter, gælde dit lands, din Guds og sandhedens sag«. Det er de samme tanker, vi har i Christian Richardts sang, som blev så afholdt i krigsårene: »Kæmp for alt, hvad du har kært . . .« Men fortsættelsen burde have været med. Woolsey siger nemlig videre: »Then, if thou fall'st oh Cromwell, thou fall'st a blessed martyr«, der kan oversættes ved: »Da, hvis

Egnens befolkning, i forgrunden fhv. minister Per Federspiel og dommer Strøbeck, Kolding, repræsenterant for Region III.

Foto: Oluf Andersen, Væde

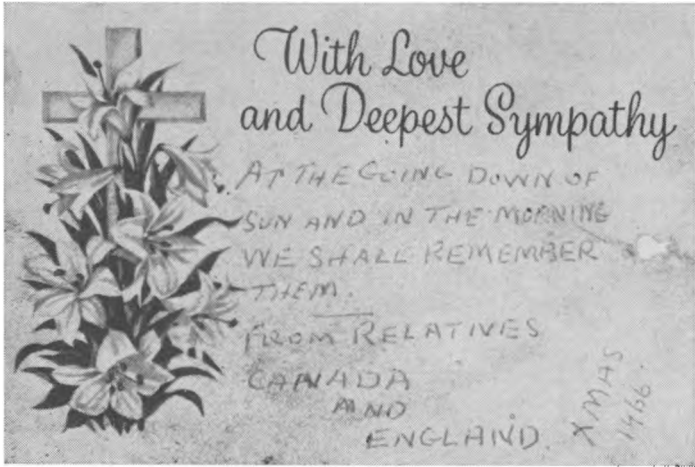
du falder, o Cromwell, da falder du som en velsignet martyr«.

Udgifterne ved stenens rejsning blev dækket ved en indsamling i sognene her på egnen, samt bidrag fra Holsted, Lindknud, Fåborg og Åstrup kommuner.

Arealet, hvor stenen står, er fredet, og skænket af grev Moltke, ejeren af Klelund plantage. Det omfatter det areal, der brændte ved nedstyrtningen. Det er tilplantet med »Moriana«, fyr fra Britisk Columbia.

Stenen blev afsløret den 5. maj 1947 i overværelse af flere af de pårørende fra England: Mr. og Mrs. Bates og Mr. og Mrs. Metcalf, og deres søn Donald. Som repræsenterant for canadierne var der en kusine til George Stevenson, lærerinde, Miss Isabella D. Robertson, Derby, England. De canadiske pårørende kunne ikke være til stede på grund af afstandene. Afslørin-

Mindestenen ved Klelund

De pårørendes julehilsen sidste år.

gen blev foretaget af ministeren for særlige anliggender, Per Federspiel, og overværedes af bl. a. tre repræsentanter for Royal Air Force. Et sangkor under ledelse af overlærer Larsen Pedersen, Gørding, ledede sangen, og sang blandt andet: »Abide with me...« (nr. 520 i vor nuværende salmebog: »Vær du mig nær...«). Den er en af de engelsktalende landes mest afholdte salmer. Mr. Bates takkede for mindestenen på de pårørendes vegne. Sognerådsformand Peder Jensen, Lindknud, overtog på Lindknud sogneråds vegne mindestenen og lovede at værne om den. Klelund plantage sørger for anlæggets vedligeholdelse. Statsministeriet har givet tilladelse til, at der må flages ved stenen med det engelske flag den 26. februar, 5. maj, 29. august og 11. november, en tilladelse stationsmester C. H. W. Sørensen, Agerbæk, foranledigede. I 1956 besøgte den canadiske ambassadør i Danmark, Mr. Feaver, stedet.

Hver eneste jul siden stenen blev rejst, har de på-

Knud Høgsbro Østergaard

rørende i England og Canada sendt en krans til mindestenen, ofte ledsaget af et vers, valgt af en af de pårørende. Deres sidste hilsen nu til julen 1966 lød sådan:

»At the going down of the sun
and in the morning, we remember them«.

(Ved solens nedgang og om morgenen,
mindes vi dem).

Udvidelsen af Esbjerg havn 1905-1909

Af *Sigurd Rambusch.*

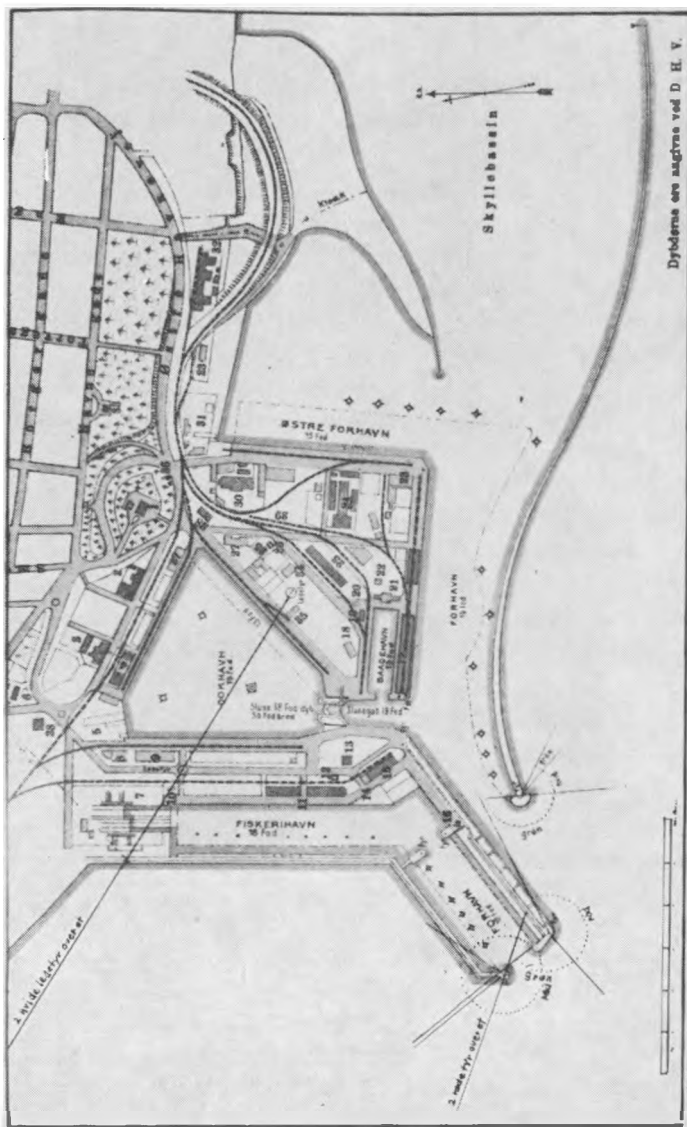
Den 30. april 1909 stadfæstede kong Frederik VIII »Lov om udvidelse af Esbjerg havn«, og dermed var der sat punktum for en kamp, der havde raset i Esbjerg i 4—5 år og i Rigsdagen i mere end to år. Kampen blev fulgt af alle borgere i Esbjerg, mens mange mennesker og snart sagt alle organisationer og foreninger tog del i den. Der dannedes nye fronter og interessante nye alliancer: I byen stod grundejerne og socialdemokraterne sammen for at få en »østhavn«, mens »vesthavnen« blev ført frem af mindre grupper som rederne og fiskerne. I Rigsdagen måtte regeringspartiet Venstre gennemgå adskillige brydninger og splittelser, før det accepterede den vesthavn, som først de radikale og kort efter de konservative (Højre) havde støttet. Socialdemokraterne gik som deres partifæller i Esbjerg byråd konsekvent ind for en østhavn.

Loven bevilgede 7,3 mill. kr. til en vestlig udvidelse, som gav havnen stort set det udseende, den har i dag.

∴

Esbjerg havde i 1905 omkring 15.000 indbyggere, der boede i en trekant, hvoraf jernbanen dannede den ene side og Dokhavnen den anden. I midten af 1890'erne var byens økonomi blevet rystet af en voldsom grundspekulation, men fra århundredskiftet indtrådte en konsolidering, og snart begyndte et kraftigt opsving for alle erhverv.

Sigurd Rambusch

Esbjerg havn 1904.

Som udviklingsby havde Esbjerg store udgifter til kommunale værker, skoler, gader o. s. v., men indtægterne var små, for byen havde ingen gamle formuer og ingen store veletablerede forretninger. Derfor var kommunens formue lille: 3 mill. kr., gælden til gengæld stor: Også 3 mill. kr.

Esbjerg var blevet købstad 1. januar 1899, og flertallet i byrådet (12 af 19 medlemmer) var socialdemokrater. Borgmester Knud Holch var kongelig udnævnt; personlig var han nærmest højremand, men han fulgte loyalt sit byråds flertal.

Anlægget af Esbjerg havn havde fra starten i 1868 til udgangen af 1904 kostet staten 5,6 mill. kr., hvoraf fiskerihavnen tegnede sig for 1,3 mill. kr. Vedligeholdelsen havde kunnet dækkes af havnens løbende indtægter (bro- og havnepenge). I finansåret 1904—05 beløb disse sig til 344.000 kr., mens udgifterne (inclusive lønninger) androg 301.000 kr. Dertil kom, at Esbjerg toldsted hvert år indkasserede 300—400.000 kr. til statskassen. Havnen havde været en god investering for staten, og der var grund til at tro, at staten ville imødekomme lokale ønsker om udvidelse, som den havde gjort tidligere.

Havnen bestod af Trafikhavnen (Dokhavn, Søndre Forhavnskaj, Østre Forhavnskaj) i alt 1,5 km kajplads med 5—6 m dybde og Fiskerihavnen med 700 m bolværk ved Vestre Dokkaj. Til beskyttelse af forhavnen fandtes Lededæmningen med Søndre Mole og den fra Dokhavnen udløbende Nordre Mole.

∴

Det var Esbjergs 300 fiskere, der først og højest rejste kravet om en udvidelse af havnen. De påviste, at deres både havde dårlig plads i bassinet, og at fiskene døde i hyttefadene på grund af det stillestående og

urene vand. Redere og handelsfirmaer klagede over, at damperne måtte vente på højvande, før de kunne gå ind i den alt for lavvandede havn; de fandt, at der var for lidt kajplads og for lidt bagplads. Betegnende for tilstanden er en skrivelse fra »Eriksen & Christensen« til Vandbygningsdirektoratet. Det hed heri, at indsejlingens og havnens dybde var så ringe, at de tungtlastede fragtbåde ikke kunne bruge Esbjerg som førstehavn, men først måtte lettes for en del af lasten i Århus eller København. Tit måtte skibene lægtes på Barren, og det var naturligvis både dyrt og besværligt. Man citerede et brev fra et stort fransk kornfirma: »Vi . . . kunne fremtidig virkelig ikke mere gøre forretning med Dem, når vi hver gang skulle udsætte os for den risiko at måtte godtgøre 1000—3000 kr.«

Endnu en fejl ved havnen var, at strømmen løb på tværs af indsejlingen, og derfor skete det tit, at skibene blev slået ind mod molerne; den herved forårsagede skade på skibe og moler blev som regel betalt halvt af havnevæsenet, som dermed anerkendte, at skylden ikke udelukkende var skibsførernes.

Landbrugets andelselskaber var de største brugere af Esbjerg havn. Eksporten til England foregik med DFDS' ret små skibe, som let kunne manøvrere i den smalle havn, så meget mere, som kaptajnerne på disse rutebåde kendte havnen gennem mange år. Importen af korn, foderstoffer, kunstgødning og kul var ret ny, men af voksende betydning. Den foregik med store skibe fra forskellige rederier, der, som nævnt, ofte klagede over Esbjerg havn. Landbruget var interesseret i en udvidelse af havnen og kunne regne med imødekommenhed hos venstregeringen, men man ønskede ikke at udtale sig om øst eller vest.

Alle var enige om, at havnen burde udvides, men i hvilken retning? Det første projekt udarbejdedes af

havneingeniør *Viggo Westergaard* omkring 1902 og gik ud på, at den eksisterende forhavn skulle udvides mod øst, og at fiskerihavnen skulle udvides videre mod vest. Dette blev grundtanken i de forskellige øst-projekter i de følgende år.

Havneingeniør *Westergaard* afviste eksperimenter, han ville bygge på den eksisterende, brugbare havn. Han vidste, hvad han talte om, for han havde været i Esbjerg siden 1882 og kendte havnen som ingen anden. *Westergaard* var en effektiv, samvittighedsfuld embedsmand, der nød stor anseelse i byen, således var han medlem af byrådet 1899—1905 (Højre).

Havneingeniør V. Westergaard.

I 1903 udarbejdede to af havnerådets medlemmer skitser til havneudvidelser mod vest. Den ene var skibsfører, senere fabrikant *P. Brinch*, den anden konsul *Ditlev Lauritzen*, skaberen af *Lauritzens mæglerforretning*, *Lauritzens kulforretning*, »*Eriksen & Christensen*«, »*Valsemøllen*«, »*Esbjerg Tovværksfabrik*«, en smøreksporthandling, et par rederier, to banker og andre virksomheder. *Lauritzen* var af et usædvanligt format, vidtskuende og dristig. Han var i nogle år medlem af havnerådet og, som højremand, af byrådet, men her viste sig hans begrænsning: En vis tørhed og en utålmodighed over for langsommere partnere gjorde ham mindre egnet til langvarige forhandlinger af politisk natur.

Brinch og Lauritzen mente, at man skulle bygge stort i forventning om stor trafik i fremtiden. Mod vest var der let adgang til havet, store ubebyggede arealer i baglandet og frisk vand til fiskerflåden. De foreslog trafikhavnen lagt vest for Dokhavnen, og den nye fiskerihavn flyttet ud vest for den nye trafikhavn.

Konsul Ditlev Lauritzen.

Projektet fik straks tilslutning fra fiskerne. De fleste skibsredere og de store im- og eksportører støttede Brinch og Lauritzen, men der var også stærke kræfter, der gik ind for havneingeniørens forsigtigere forslag. Im- og eksportørerne af stykgods ønskede, at havnen fortsat skulle ligge nær jernbanestation og varehuse i byen. En begavet talsmand for disse interesser var konsul Hen-

rik Pagh, der var kolonialgrosserer, ejede et lille rederi og drev »Esbjerg Salt- og Cindersfabrikker«. Pagh besad flere tillidshverv inden for forretningslivet og var en god forhandler. Han var medlem af havnerådet og byrådet i over 20 år (Højre).

Havnearbejderne var imod at lægge havnen så langt mod vest, fordi de frygtede, at det urolige vand ville gøre deres arbejde vanskeligere og farligere. Esbjergs grundejere var hurtige til at tage parti. Husene i byen var forsikrede for 18 mill. kr., men hovedparten, der repræsenterede 15 mill. kr., lå i hjørnet mellem havnen og jernbanen. Hvis centrum blev forskudt 1—2 km mod vest, forudså grundejerne, at ejendoms- og grund-

priserne i den gamle bydel ville falde katastrofalt. Derfor støttede de østprojektet.

Samme stilling indtog — omend ud fra andre forudsætninger — socialdemokraterne. Som byrådsflertal havde de hovedansvaret for byens finanser. De vidste, at en udvidelse mod vest ville betyde nye, vældige udgifter til gader, kloakker, lys, vand o. s. v., og de frygtede, at en ny spekulationsbølge skulle hærge byen.

Socialdemokraternes leder var redaktøren af »Vestjyllands Socialdemokrat« J. P. Sundbo. Han var uddannet på Askov Højskole og havde en tid været lærer. 1898 kom han til Esbjerg, hvor han hurtigt gjorde sig gældende som organisator og talsmand for byens store arbejderklasse. Sundbo havde en skarp tunge og en hvas pen, når han kæmpede for småfolks ret, men hans heftige temperament skaffede ham mange uvenskaber. Særlig skarpt stod han over for Ditlev Lauritzen, byens største kapitalist. Sundbo ønskede en politisk karriere og havde et par gange stillet sig til folketingsvalg i Esbjerg-kredsen, men var blevet slået af kredsens mangeårige repræsentant, venstremanden Emil Bluhme. Fra 1918 til sin død i 1928 repræsenterede Sundbo Esbjerg-kredsen i Folketinget.

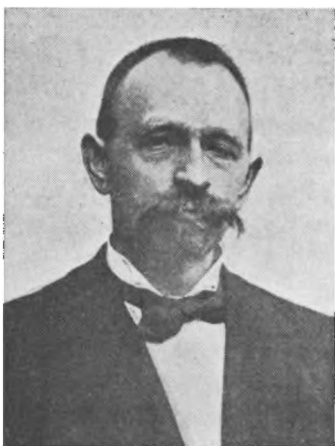

Konsul H. Pagh.

∴

Efter to års lokal debat blev spørgsmålet om udvidelse af Esbjerg havn forelagt Rigsdagen. I 1906

havde Esbjerg den lykke, at havneingeniør Westergaard blev udnævnt til vandbygningsdirektør; han beklædte nu topstillingen inden for vandbygningsvæsenet og var ministerens nærmeste rådgiver på området. Sammen med ministeriets embedsmænd gik han straks i gang med at udarbejde forslag til lov om udvidelse af

Redaktør J. P. Sundbo.

Esbjerg havn, og 18. januar 1907 kunne trafikminister Svend Høgsbro forelægge Folketinget følgende forslag:

Der bevilgedes i alt 5,5 mill. kr., deraf 1,5 mill. til en fiskerihavn, der skulle bygges i tilslutning til den eksisterende. Søndre Forhavnskaj skulle forlænges 800 m mod øst, og Lededæmningen flyttes udad, så der fremkom større svajeplass. Desuden foresloges en sandpumper til

350.000 kr. I bemærkningerne til dette forslag optrådte også de forslag til vesthavne, som Brinch, Lauritzen og havnerådsmedlem, arbejdsmand Stockholm havde skitseret, men de var ikke udarbejdet i detaljer eller forsynet med kort.

Da udvidelsen ville koste lige så meget, som anlægget havde kostet gennem 40 år, fandt ministeren det rimeligt, at Esbjerg bidrog med ca. 10 pct., $\frac{1}{2}$ mill. kr. at erlægge i 15 årlige rater. Til gengæld skulle kommunen have lov til at opkræve grundværdistigningskyld. Det var et par usædvanlige bestemmelser, men det var også et usædvanlig stort beløb, staten investere-

rede, og Esbjerg ville i det lange løb få stor fordel deraf.

Venstre (Venstrereformpartiet og de moderate) havde med 66 af 113 mandater et solidt flertal i Folketinget, og man kunne vente, at et regeringsforslag, udarbejdet af landets mest sagkyndige ingeniør, ville få en let gang gennem tinget, men det skulle gå anderledes.

Den første der tog ordet ved 1. behandlingen 25. februar var Esbjergkredsens repræsentant, kommandør *Emil Bluhme*, en mand på 74 år, hvidhåret, men spændstig og interesseret som en ung folketingsmand. Han havde stadig megen livskraft i sig og nåede da også den høje alder af 93 år. Han havde stor betydning for havnen og for kredsens i det hele taget, så det er naturligt at præsentere ham nøjere.

Kommandør Emil Bluhme.

Emil Bluhme var født 1833 som søn af den konservative statsminister C. A. Bluhme. Han blev søofficer, førte en kanonbåd i 1848 (kun 15 år gammel) og gik senere i fransk tjeneste. Han deltog i opmålingen af Grønlands kyst og skrev en bog om Grønland. 1869 steg søofficeren i land og blev godsejer, idet han havde giftet sig til et par store godser. I begyndelsen af 1880'erne var han folketingsmand for Randerskredsen, valgt af Højre, men af denne ægte konservative baggrund udviklede Bluhme sig til at være liberal. Han var stærkt interesseret i fæstevæsenets afskaffelse,

udstykkede husmandsbrug af sine egne godser, og hans tro på de brede massers evne til at styre landet førte ham ind i Venstre. Den gamle officer blev efterhånden pacifist og medlem af hovedbestyrelsen for »Dansk Fredsforening«. I forfatningsspørgsmål og militærpolitik var han radikal, men det var dog som Venstremand, at han repræsenterede Esbjerg-kredsen i Folketinget 1887—1909.

Bluhme var ikke i tvivl om, at Esbjerg havn burde udvides mod vest. Han ville bort fra »mudderet i øst« og »for hele landets skyld« bygge en stor havn på den gode kyst mod vest, hvor der var plads til store dampere og frisk vand til fiskene. Skulle der bygges mod øst, ville havnen vanskeligt kunne benyttes, mens udvidelsen stod på. Bluhme fandt endelig, at det var urimeligt af staten at opkræve $\frac{1}{2}$ mill. kr. af det fattige Esbjerg, men dette synspunkt fandt ingen genklang i tinget.

For socialdemokraterne talte redaktør *Jacob Christensen*, Silkeborg, der for få år siden havde fået sin uddannelse hos Sundbo i Esbjerg. I tillid til vandbygningsdirektørens autoritet gik han uden vaklen ind for regeringens forslag.

Den gamle garvede politicus *Lars Dinesen*, Højres tidligere partisekretær, foretrak nærmest en vesthavn, men anbefalede, at man undersøgte sagen grundigt i et udvalg. Hans partifælle, ingeniør *Hammerich* fra København, gik ind for østhavnen, mens den radikale ordfører, overretssagfører *Alfred Christensen*, København, støttede Bluhmes kamp for en stor havn mod vest.

Minister Høgsbro fastslog, at han var villig til at bøje sig, hvis et folketingsflertal ønskede en vesthavn, men han stolede på Westergaard og understregede, at han var nødt til at se på pengene (de forskellige for-

slag til vesthavne kostede 1—2 mill. kr. mere end regeringens forslag).

Sagen gik i udvalg. Ministeren og udvalget besøgte Esbjerg, men det blev de ikke klogere af, for som Jacob Christensen sagde: »Udvalgets medlemmer var lige ved at blive revne midt over, mens de gik dernede ved havnen . . . talte man med en mand fra den ene side, som var stemt for den østlige udvidelse, så kunne man være ganske rolig for, at der i samme øjeblik var en mand fra den anden side, som forklarede, at det var aldeles umuligt at gå mod øst, man måtte gå mod vest«. Det samme gjaldt de deputationer og skrivelser, der udgik fra Esbjerg i de næste måneder. Et par eksempler skal anføres.

I december 1907 sendte »Esbjerg Grundejerforening«s bestyrelse en deputation til København. Man fik foretræde for folketingsudvalget, og konsul Pagh argumenterede for at bygge en østhavn. To dage senere modtog udvalget en skrivelse fra konsul C. Breinholt, som »på mange grundejeres vegne« udtalte, at »en meget stor del af grundejerne er absolut imod en udvidelse mod øst«. Også lodserne havde svært ved at enes. Deres formand skrev til folketingsudvalget, at lodserne ønskede en østhavn, men et par dage efter blev hans ord imødegået af lodserne.

I udvalget kunne man heller ikke enes, så man nøjedes med 11. april at indstille, at der bevilgedes 400.000 kr. dels til en ny sandpumper, dels til en nøjere undersøgelse af mulighederne for både østhavn og vesthavn. Forslaget gik glat gennem Folketing og Landsting og blev lov 4. maj 1907.

∴

22. oktober 1907 trådte trafikminister Høgsbro for anden gang frem for Folketinget med et forslag til ud-

videlse af Esbjerg havn. Bevillingen var nu steget til 6,3 mill. kr., og projektet gik ud på at bygge en ny forhavnskaj omtrent hvor »Vestkraft« ligger i dag, en helt ny kaj ovenpå Lededæmningen, der skulle flyttes udad, og en forbindelsesbro langt mod øst(1) Fiskerihavnen skulle være som i forslaget fra foråret, dog lidt dyrere. I bemærkningerne til lovforslaget optrådte to alternative forslag: Et i øst og et (dyrere) i vest.

Ved 1. behandling 23. november viste det sig, at vesthavnen havde vundet tilhængere: Ingeniør Hammerich og entreprenør *Niels Andersen*, begge fremtrædende højremænd, sluttede op bag Bluhme og Alfred Christensen. Udvalgsbetænkningen, som kom 19. februar 1908, anbefalede énstemmigt, at Fiskerihavnen blev lagt langt mod vest (omtrent hvor den nu ligger). Med hensyn til Trafikhavnen gik et flertal (Bluhme, enkelte venstremænd, radikale og Højre) ind for, at den burde ligge mellem den eksisterende havn og den kommende fiskerihavn, mens et mindretal (Venstre og socialdemokrater) ville gå mod øst og anlægge en havn efter forslaget fra foråret. Ministerens ejendommelige forslag fandt ikke én tilhænger.

Bluhme nævnte under 2. behandling 27. februar, at en vesthavn ønskedes af alle rederier undtagen DFDS: »Selvfølgelig! Jo mere forkvaklede forholdene i Esbjerg bliver, des mere er dette selskab sikker på ingen konkurrenter at få«. Han afviste de skibsførere, der havde udtalt sig for en østhavn: De var enten ansat hos DFDS og havde fået ordre til at udtale sig for en østhavn eller tie stille, eller også var de førere af små skibe, der havde plads nok i den gamle havn.

Ved afstemningen skete der det overraskende, at udvalgsmindretallet fik et flertal af tingets medlemmer med sig: 55 contra 27! Bluhme startede en kraftig offensiv, antydede bl. a., at DFDS ville forhindre an-

lægget af en god vesthavn (d. v. s. importhavn) for ikke at skabe konkurrence for selskabets egen import over Århus. Men alt var forgæves. Ved 3. behandling 5. marts konstateredes det ved navneopråb, at 51 (Venstre og socialdemokrater) foretrak den østlige løsning, mens kun 36 (Bluhme, radikale og Højre) gik ind for en vesthavn. Alle var enige om at anlægge en fiskerihavn langt mod vest.

Forslaget gik til Landstinget, der for en gangs skyld levede op til sin rolle som »det overvejende ting«. Landstinget ville nemlig kun bygge den fiskerihavn, som der var enighed om, og opfordrede ministeren til at forelægge endnu et projekt om trafikhavnen. Folketinget gik med til dette forslag, og loven blev stadfæstet 19. juni 1908.

∴

To gange havde Rigsdagen udsat løsningen af problemerne. Men med loven af 19. juni var der dog blevet bevilget næsten 4 mill. kr. til en ny fiskerihavn på det sted, hvor fiskerne ønskede den, og der syntes at være et folketingsflertal for at lægge trafikhavnen mod øst. Det er derfor vanskeligt at forstå, at Esbjerg byråd væltede hele spillet. Loven ville kun træde i kraft, såfremt byen inden tre måneder fra vedtagelsen gav tilsagn om at refundere staten 350.000 kr. 14. september svarede byrådet med et afslag: Man havde ikke råd!

Danmark stod i de dage i en politisk krise. 8. september havde fhv. justitsminister Alberti meldt sig til politiet for bedragerier til et beløb på 8 mill. kr., der senere viste sig at være 16 mill., og den største skandale i vort folkestyres historie blev nu rullet op. I denne situation var der ikke mange, der bemærkede Esbjergs svar. Regeringen J. C. Christensen trådte til-

bage, men Venstre var stærkt nok til at bevare regeringsmagten, denne gang med Neergaard som chef. For Esbjerg var der spændende ting i vente, for den nye trafikminister, *J. Jensen-Sønderup*, var en af de få venstremænd, der hele tiden havde støttet tanken om en vesthavn.

Allerede om sommeren havde ministeriet anmodet vandbygningsdirektør Westergaard om at træde i forbindelse med tre andre eksperter: Tidligere vandbygningsdirektør *C. Otterstrøm*, Københavns havnebygmester *H. C. V. Møller* og professor *C. P. Teller* fra Den polytekniske Lærestanstalt, for at udarbejde et nyt forslag til en vesthavn med bevarelse af Nordre Mole (et ønske fra DFDS) og en bedre indsejling end i de hidtidige projekter.

I september 1908 afgav de fire vismænd deres betænkning. De foreslog at flytte fiskerihavnen endnu længere mod vest, at anlægge trafikhavnen mellem denne og den gamle havn og at placere begge så langt ude i vandet, at der kunne laves en god indsejling på havnens yderside.

Trafikministeren gjorde dette forslag til sit og forelagde det i Folketinget 17. november. Anlægget måtte koste 7,3 mill. kr., og Esbjerg fik pligt til at indbetale godt 10 pct., 750.000 kr., til statskassen i 15 årlige rater — »for at man ikke i Esbjerg byråd, når vi her efter mange og lange forhandlinger er enedes om noget, skal sige: Det skal der slet ingen ting gøres ved, thi vi vil ikke udrede beløbet«. Ministeren skulle nok vise det Esbjerg byråd, hvem der havde lovgivningsmagten i landet!

Forslaget gik let gennem Folketinget, kun socialdemokraterne og et par venstremænd (bl. a. *Søren Brorsen* fra Ribe-kredsen) var imod. Jacob Christensen søgte at vende stemningen ved 2. behandling 10.

februar 1909, da han lagde ansvaret for hele den voldsomme agitation over på Ditlev Lauritzen. Han fremviste et andragende af 28. januar, hvori en række Esbjerg-firmaer anbefalede en vesthavn, og han håned Lauritzen for ikke at træde frem selv, men dække sig bag ikke mindre end fire firmaer (»Eriksen & Christensen«, »Valsemøllen«, »Thorvald Møller« og »H. Bruhn«). Han antydede også, at en direktør Bech var blevet skræmt af Lauritzen til at støtte vesthavnen.

Men det hjalp alt sammen intet. Bluhme triumferede og opnåede endnu en gevinst for sin valgkreds, da han fik betalingerne strakt til 20 rater. Tinget fik ministeren med til at tage nogle penge fra fiskerihavnen til uddybning af forhavnen, og med disse ændringer oversendtes forslaget til Landstinget.

I Landstinget tog man sig god tid til at overveje alle problemerne. Et mindretal ønskede en østhavn, dets leder var højremanden *C. L. Pagh* — en onkel til Pagh i Esbjerg — men flertallet, anført af højremanden *Niels B. Breinholt* — fætter til Breinholt i Esbjerg — gennemførte forslaget, som det var modtaget fra Folketinget.

∴

Udvidelsen af Esbjerg havn kunne på grund af krig og dyrtid først afsluttes i 1922. Den blev en umådelig fordel for byen, men i første omgang var den dyr: Kommuneskatterne fik en ekstra tand opad, og den hårdest beskattede var Ditlev Lauritzen. Dette var utvivlsomt medvirkende til, at Lauritzen i 1914 — til stor skade for Esbjerg — flyttede sit rederi til København. Det er dog kun en del af forklaringen: Lauritzen var flyttet alligevel, for han måtte have mere luft under vingerne, end Esbjerg kunne give ham — selv med en stor vesthavn.

Sigurd Rambusch

Henvisninger: Hovedkilden er »Rigsdagstidende« med tillæg 1907—09. I »Esbjerg byhistoriske arkiv« findes en særlig mappe med materiale om havneudvidelsen (lokal debat). Skrivelse fra »E. & C.«, citeret side . . . er gengivet i pjecen »Ved mødet i Esbjerg 8. marts 1906«. (Esbjerg 1906). Deputationer og skrivelser fra Esbjerg til folketingsudvalg og landstingsudvalg findes i »Folketingets bibliotek og arkiv«.

Skovtyveri i Røj skov i ritmester Jens Kaas' tid

Af John Kvist.

I en tidligere årbog er der fortalt om skovtyverier i Andst herred¹⁾. Her skal der berettes om, hvordan tyverierne florerede i en enkelt af herredets skove, nemlig i Røjgårds i Gjesten sogn.

Røj var en gammel selvejergård på ca. 8 tdr. hartkorn. Efter svenskekrigenes ulykker blev den solgt til rigsmarskal J. C. von Korbitz, der 1664 solgte den til den store købmand, amtsskriver, senere borgmester Vilhelm Brockman i Ribe. Han fik dog ikke herligheden, som kongen ejede, og da Korbitz senere fik skøde på denne, blev dette annulleret 1668. Imidlertid dør borgmesteren 1687, hvorefter enken, Margrethe Schade, ejede Røj, men kun kort. Netop ved denne tid dukker en gammel militær, ritmester Jens Erik Kaas, op, frier til Brockmans 18-årige datter, Magdalene Margrethe, og blev viet til hende i Ribe domkirke 2. dec. 1688, og Røj fulgte med som medgift. Enken og de øvrige børn havde udstedt skøde nogle måneder i forvejen²⁾. Ritmesteren var da 51 år, men tiden var vant til stor aldersforskel mellem ægtefællerne, og ritmesteren var bestemt ikke affældig, men en mandhaftig og velbyrdig officer, der tilhørte den gamle danske adelsslægt med sparren i våbenet. Forhenværende borgmester Arne Sundbo, der har givet en indgående skildring af hans omtumlede tilværelse³⁾, angiver hans

fødselsår til ca. 1637, og at han begyndte sin militære løbebane i 14—15 års alderen, tjente sig efterhånden op gennem graderne og blev ritmester 1683. Han tog afsked 1692 efter at have tjent ved hæren i 40 år, de sidste 22 ved 1. jyske nationale rytterregiment. Trods hans anstrengende og ofte farefulde soldatertilværelse blev han en meget gammel mand og døde først ved 90 års alderen i 1727.

Røj var en anselig gård med stuehus i nord, stald i øst, lade i syd og endnu et hus i vest. Der holdtes 6 heste, 6 stude, 8 køer, 3 unglykreaturer og 20 får. Der var et jordtilliggende på flere hundrede tønder land. En del jord lejedes ud til græsning, der var en stor mose og en betydelig sammenhængende skovstrækning, som deltes i Røj Nørre- og Sønderkov af en vej fra Gjesten og Veerst over Noes til Kolding. Røj skov lå midt i en syd-nordgående skovstrækning med Gjesten og Gejsingskovene mod syd og Egholt- og Veerstkovene mod nord. Sidstnævnte var mod syd-vest da næsten sammenhængende med Ravnholt- og Låsholtskovene.

Skoven havde dengang en helt anden karakter end nu. Den bestod dels af store, bredkronede bøge og ege, der havde til formål at bære bog og agern, altså olden til svinene, og dels af underskov af hassel, tjørn og el, og græs og urter voksede næsten overalt. I nutiden værner og opelsker man skovene, men tidligere lod man dem på forskellig måde gå i forfald. Når man undtager den strengeste vintertid, strejfede heste, kreaturer og svin rundt i skovene og ødelagde al opvækst. Oldensvinene skulle nok finde hvert eneste kimblad af bog og agern. Dertil kom, at bønderne led af en uendelig mangel på træ, så selv hæderlige folk så sig nødsaget til at stjæle i skovene. Man må nærmest undre sig over, at skovene ikke helt forsvandt. Tak-

ket være den meget betydende skovlov af 1805 er der dog rester tilbage af de gamle danske skove.

Ritmester Jens Kaas var plaget både af naboernes løsdrift med kreaturer og af de mange skovtyve, der vidt omkring fra søgte hans skov. Han kæmpede da også hårdt for at bevare sine rettigheder. En række tingbogsuddrag⁴) viser hans kamp.

Den 9. maj 1696 havde han indstævnet samtlige lodsejere i Ravnholt, Veerst og Egholt samt beboerne på Hundholt angående ulovlig skovhugst i hans selvejerskov, »uhjemmelsdrift med bæsters og kvægs græsning over eller i Røj marks grund, skov og rettighed samt tørvegrøft og lyngslet«. Derimod protesterede Jens Simonsen på egholtbøndernes vegne og hævdede, at stævningen ikke var sket på lovlig vis, og at en ny stævning burde ske, om ikke almindeligt forlig kunne opnås. De ønskede et forlig, da de vidste, at de ikke kunne holde deres dyr på egen grund i de sammenhængende skove og tilgrænsende marker. Her som i mange efterfølgende sager ses det ikke, hvilket resultat de kom til. Naboskabet blev vist aldrig godt.

27. sept. 1703 kom ritmesteren med et nyt forbud og »lod alvorlig advare og forbyde alle og enhver, det sig ingen måtte understå eller tilfordriste at komme nogen af deres svin i Røj skov, men dem ganske dem der fra rent holde, såfremt hvis svin derpå findes eller antræffes skal være forbrudt og ellers være undergIVEN og lide al den skade, hvad deraf følger og ske kan, såsom samme svin omkaster og ganske fordærver ritmesterens ager- og engjord, så og hans rugsæd, hvilket forgangen år skete hannem til største skade. Ligeledes lader ritmesteren advare og kundgøre, at som udi Røj skov om nattetide bliver fra roden afhuggen og bortstålen mangfoldige ege og bøge, og gerningsmændene til sådan grov skammetyveri og røveri ej er bleven an-

træffet. Ja, endog barken på træerne, som står og gror, bliver afflået og til købstæderne føres og sælges hans kgl. majestæt til total ruin og ødelæggelse. Såfremt nogle af dem, som sådan ulovlig gerning gør, kan antræffes eller vidende blive, hvem de er, og dennem der udover sker nogen skade enten på liv eller førlighed eller i anden måde, haver de ej alene selv sligt at tilregne og tage skade for hjemgæld, men endog der foruden at lide alt, hvad efter loven og kgl. skovforordning samt øvrighedens forgodtbefindende påfølge kan!«

Antagelig har Kaas opnået, at bønderne er gået ind på at betale ham for at have svin gående i hans skov. Imidlertid skulle der også betales en afgift til staten for at have lov at sætte svin på olden, en såkaldt oldengæld. I foråret 1717 havde tolder Peder Hansen i Kolding og husfoged Hans Svendsen på Koldinghus forpagtet oldengælden i herredet. Den 27. marts 1718 havde disse to mænd stævnet en lang række bønder, fordi de ikke efter bestemmelsen var søgt til dem for at få deres svin på olden, men i stedet havde anbragt dem privat. Mellem de indstævnede var ritmester Kaas og hans to sønner og alle bønderne i Egholt. Kun to af bønderne havde haft svin på olden det afvigte år og da i Røj skov. Den ene havde haft en so og seks grise, og de var indbrændt med ritmesterens brændejern. Den anden havde haft en so og fire grise i skoven. Soen var ligeledes mærket med ritmesterens »brænde«, men den blev revet ihjel fire dage efter, den var kommet der. Grisene var for spæde til at brændemærkes. De to bønder hævdede på tinget, at de ikke havde ydet ritmesteren brændpenge eller anden villighed. Svinene var mærket, fordi de ikke kunne holde dem af Røj skov, og ingen andre havde i tide meldt sig for at tage dem på olden og lade dem indbrænde, hvilket

ritmesteren ligeledes hævdede og forsikrede, at han ikke som vederlag havde modtaget brændpenge, oldengæld eller nogen anden fordel — hvad nok er lidet troligt.

Mens den løsgående drift hindrede skovens fornyelse, så var skovtyverierne direkte ødelæggende, og mange af disse tyverier blev aldrig opklarede.

Efter at ritmesteren den 27. sept. 1703 havde fremsat sit forbud, fik han på tinget valgt to synsmænd, som sammen med ham selv optalte træer, der var ulovligt borthuggede i Røj skov, og de fandt stubbene af 72 risege. Skovtyverierne var i alle skove så omfattende, at forstvæsenet fandt det nødvendigt omtrent årligt at få udnævnt synsmænd på herredstinget til at tælle stubbe på stjalne træer. Uheldigvis blev træernes antal ikke indført i tingbogen hvert år. 1714 var tallet i Røj skov 46 risbøge og i 1716 95 risbøge, 31 risege og 12 store bøge. Fra synet 1703 ses det, at træerne »var af størrelse en del til sparrer, en del til vognstjærter og en del til bjælker«. Det blev til mange stjalne træer i årenes løb.

Med tiden blev der dog fanget en del skovtyve, men de skulle helst tages »på fersk fod« ellers var de vanskelige at have med at gøre. Den første tyverisag, ritmesteren havde for retten er typisk. Den kendetegner ham som en kraftig personlighed og skovtyven som den, der nødigt vedstår sin skyld. Den 1. juli 1699 havde Jens Kaas stævnet Frands Jensen og hans søn, Christen Frandsen, i Veerst for ulovlig skovhugst i Røj Nørreskov. Blandt vidnerne var skovfoged Laurids Iversen i Hundsholt og skovløber Christen Olufsen i Veerst. På tinget forklarede ritmesteren, at lørdag den 1. juli havde han og fire mænd fra Ravnholt været i skoven og fundet en risbøg, 9 alen lang, afhugget ved roden. Desuden så de, at 18 risege var afhugget 4 alen

over roden og fjernet. (Det var den såkaldte tophugning eller styning, som skovtyvene brugte meget, da den ikke så hurtigt blev opdaget på store, brede træer). Toppene lå endnu ved stubbene. Skovfogeden vidnede, at den 25. juni noget efter solens opgang så han, at Frands Jensen og hans søn kom kørende med bæster og vogn sønderfra og nørpå og havde et læs risegge på vognen. To mænd fra Veerst havde ligeledes set vognen med risegene. Skovløberen havde set omtalte risbøg ligge afhuggen ved stubben.

Ritmesteren vidnede, at han havde overrasket Christen Frandsen, da han stod og huggede på træet, men han ville ikke lade sig pante (afgive øksen som pant). Ritmesteren spurgte nu Frands Jensen, hvorfor hans søn ikke var mødt i retten. Denne svarede, »at hans søn var blevet så aldeles forskrækket, da ritmesteren truede ham i skoven med en pistol, at han intet sansede og derfor hverken kunne komme til tinget eller andetsteds«. Videre spurgte ritmesteren Frands Jensen, om han kunne nægte, at hans søn havde hugget bøgen i Røj Nørreskov, hvortil han svarede, at hans søn havde sagt, at han kun havde hugget grene af træet, og det havde han gjort for sin farbroder, Mikkel Jensen, som selv foregav, at ritmesteren havde givet ham lov at tage noget træ der i skoven. Den næste tingdag var Christen Frandsen nødtvungen mødt i retten og erklærede, at han kun havde hugget grene af træet, og at det var farbroderen, som havde fældet det ved roden. Mikkel Jensen var mødt og vedstod denne forklaring, men undskyldte sig med, at han ikke vidste, det var i ritmesterens skov og bad ritmesteren om at tage det i bedste mening og pardonere ham. Jens Kaas lod sig ikke nøje med denne forklaring, men forlangte, at Christen Frandsen skulle aflægge sin korporlige ed eller tilstå, »såsom han sikkert

var skyldig nok«. Endelig tilstod Christen Frandsen at have hugget træet, men han var blevet bange og var derfor undvejet.

Det var meget almindeligt, at folk kom langvejs fra for at stjæle i Røj skov, og det er der flere historier om. 26. maj 1702 havde ritmesteren stævnet Morten Nielsen i Bække for tyveri i Røj Nørreskov. Som vidne var stævnet skovfoged Laurids Iversen og to af ritmesterens karle, Niels Hansen og Laurids Poulsen. Skovfogeden vidnede, at almindelig bededag, den 12. maj, ved solens nedgang, da han var i skoven for at lede efter sine heste, så han, at Morten Nielsen stod og huggede et træ. Den næste dag, da han igen var i skoven, så han, at der lå et stykke riseg afhugget, 3 alen lang, og toppen lå derved. Endvidere var der hugget 4 risege. Den første dag havde han truffet ritmesterens to karle i skoven, og de hørte alle, at der blev hugget på to store træer. De to karle gik alene derhen, og de vidnede, at undervejs så de en mand gå med en økse, men da de kom helt derhen, så de ingen økse. Den samme person sagde, at han hørte hjemme i Veerst hos Rasmus Jensen, men Laurids Poulsen sagde til ham, at det var løgn, han kendte ham og vidste, at han var Morten Nielsen fra Bække. Også her er manden vel sluppet med at betale ritmesteren for træet.

Ritmesterens tjenestefolk var lige så ivrige som han selv i jagten på skovtyve. Engang var det karlene Laurids Ulv og Christen Bejsnap, der opdagede og delvis forhindrede et skovtyveri. Den 8. februar 1704 var Oluf Smeds søn, Niels Olufsen, fra Ø. Gesten for retten. Ritmesteren gav last og klage over ham, fordi han den 25. januar med to vogne og to medfølgende personer var kørt ind i Røj skov og havde økser med sig i den mening at gøre ulovlig skovskade, men trods det at de var blevet afbrudt deri, havde de dog hugget

og bortført tvende risbøge. De stævnede mødte ikke, så man ved ikke, hvorledes sagen endte.

Kort efter var der igen to karle, der angav et skovtyveri, det var landdragon Ole Jakobsen og Laurids Christensen. Sidstnævnte tjente 1699 på Røj »for at røgte og tage vare på kreaturerne«. Han rømte derfra uden forholdsattest, men var nu på gården igen. Torsdag den 19. juni havde de to hørt hug i Røj Sønderkov. De gik straks derind og fandt, at der var hugget to risege. De målte stubbenes bredde. I græsset kunne de spore en vogn og fulgte sporene til Mads Nielsens gård i Egholt, hvor de fandt træet liggende ved siden af vognen. Målene på stammerne passede med målene på stubbene. Som de stod der i gården, kom Mads Nielsen »og bød dem for deres umage 1 mark, for at de ikke skulle åbenbare det«. Den 27. juni mødte Mads Nielsen i retten og erklærede, at han ikke havde hugget træerne i Jens Kaas' skov og mente, at han kunne skaffe hjemmel til træet. Han vendte sagen om og forlangte, at ritmesteren skulle bevise, »hvad lovgyldig hjemmel han selv havde til træet«, ellers skulle ritmesteren selv lide og bøde.

Den 4. sept. 1705 havde ritmesteren stævnet Søren Nielsen i Egholt for ulovlig skovhugst, men manden aflagde sin højeste saligheds ed på, at han hverken havde afført bøg eller eg af Røj skov uden hjemmel eller minde eller gjort den skade, som ritmesteren beskyldte ham for, og han mente, at ritmesteren for sin ubeviste beskyldning skulle føre lovmæssige beviser eller derfor stå tilrette og undgælde. Da ritmesteren ikke mødte for retten, blev Søren Nielsen frifunden. De sidste to retssager tyder på, at ritmesteren ikke stod på god fod med bønderne i Egholt, som åbenbart ikke var lette at strides med. Et par år senere fik han

dog ram på et par af dem, og da lagde han ikke fingrene imellem.

Den 29. april 1707 havde han stævnet Peder Madsen Hindrup og Jens Uhre i Egholt for ulovlig skovhugst den 29. marts. I retten spurgte han de to bønder, hvad de havde at bestille i hans skov med heste og vogne. De svarede, at de hverken havde hugget eller savet noget i ritmesterens skov, men var kørt igennem den ned til deres eng, hvor de fandt nogle grene afhugget. Nogle af disse tog de til læs sammen med nogle andre, der lå på vejen. Regimentsskriverens fuldmægtig, bøndernes forsvarer, mente, at bønderne skulle holdes sagesløse, da de opsamlede grene ikke var af nogen værdi. Ritmesteren hævdede, at bønderne selv havde bekendt, at de havde opsamlet grene i hans skov, og så burde de også lide efter skovforordningen. Sagen blev udsat, men da de to bønder ikke mødte den næste tingdag, dømte herredsfogeden dem til hver at betale 1 rdl. i faldsmålsbøde, d. v. s. for udeblivelse for retten, og Jens Uhre »for heste og vogns forbrydelse« 4 rdl. til Jens Kaas og 2 rdl. i omkostninger. Det var i overensstemmelse med loven, men dog en hård dom. Havde der været mindste mulighed for, at bønderne kunne fri sig, så var det ikke blevet forsømt. Mads Pedersen Hindrup havde været ridefoged på Løvenholm og både dér og her på tinget optrådt kraftigt som fuldmægtig.

Som omtalt i en tidligere artikel⁵⁾ havde løjtnant Caspar Jervins karl, Laurids Gregersen i Veerst, taget to egetræer i Røj skov, og det kostede ham en stor bøde på 10 rdl.

Herredstinget fandt 14. okt. 1712 ritmesterens klage-mål for småligt. Niels Basse i Gejsing var stævnet for at have taget nogle egetræer i Røj skov. Retten fore-

slog, at »der i denne ringe sag« skulle udnævnes nogle uvildige danemænd. Mere oplyses ikke.

Søndag den 18. dec. 1712, da vagtmester Peder Støker gik fra Røj gennem skoven til sit hjem i Egholt, opdagede han, at der var uvedkommende folk i skoven og fandt da også to mænd stående ved en afsavet riseg, og på jorden lå der en bovsav. Han genkendte dem som salig Las Christensens to sønner, Seier og Thomas Lassen fra Uhre, og gik straks tilbage til ritmesteren og meldte tyveriet. Senere indgav han en skriftlig beretning om sagen, der kom for retten 13. januar 1713 og siden flere gange »på grund af dens sære udseende«. Et par synsmænd havde været med ritmesteren i Røj skov fredagen før jul og set to egestubbe, den ene fire, den anden fem håndsbredder. Det bortførte træ havde været ca. 2½ og 6 alen i længden. To indstævnede vidner fra Egholt, Peder Madsen Hindrup og Peder Jensen Hyrde, forklarede overensstemmende, at søndag før jul så de, at to karle kom kørende med rejste vognhauger (sidefjæl) gennem Egholt og videre vesterpå til Røj skov, »men de hverken så eller ved, hvem samme var, hvor de hen ville, og hvad deres forretning skulle være«. Det var den sædvanlige undvigende vidneforklaring. Peder Madsen Hindrup har ikke været interesseret i at hjælpe ritmesteren. Et mere plumpt forsøg på at befri de anklagede blev indgivet i retten skriftligt på stemplet papir og lyder: »Kender vi underskrevne, at vi både have hørt og set Seier Lassen af Uhre nemlig her i Jordrup både i vor smedie og vore gårde at hente et svin, som han dagen tilforn var til orne med, som var år 1712 den 18. december. Det bekræfter vi således at være i sandhed, så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord! Jordrup, 27. januar, Knud Mikkelsen Smed, Søren Tommesen«. Ritmesterens fuldmægtig, der fra

tinget kendte Søren Tommesen alt for godt og ikke for hans gode sider, mente ikke, at dette vidnesbyrd var gyldigt, da det ikke var skrevet på den rette sort stemplet papir, »heller ikke ses de, der det udgivet haver og underskrevet, at være af så høj stand eller i andre måder at være forhindret i selv for retten at møde deres vidne at aflægge«. Senere mødte de to fra Jordrup og erklærede, at Seier Lassen havde været i Jordrup den pågældende søndag under gudstjenesten for at hente sit svin. De to brødre mødte ikke i retten. Anklagen mod dem kom til at lyde på, at de skulle betale mulkt for ikke at have mødt i retten, for skovtyveriet, for helligbrøde (arbejde under gudstjenesten) og betale omkostningerne. 19. maj faldt dommen. De dømtes til at betale 10 rdl. til skovkassen, 1 rdl. i omkostninger. Det ser ud til, at de slap for bøden for helligbrøde.

Det er en kendsgerning, at mange små lovovertrædelser ikke nåede frem for retten, undtagen når de anmeldtes af uvenner. Den slags angivelser var ikke sjældne. I oktober 1714 vidnede Peder Lauridsen af Veerst og Simon Jensen af Egholt, at den 13. sept. en time efter solens nedgang kom Christen Tømmermand af Veerst kørende imod dem sønderfra ad Veerst gade med bæster og vogn pålæst med to risbøge afsavet ved roden og et træstykke afsavet enten fra toppen eller roden, og hans hustru gik bag ved vognen. De to mænd red straks til Røj og angav tyveriet, som de formodede var sket i Røj skov. På tinget protesterede Christen Tømmermand herimod og erklærede, at dette var ham påsagt af had og i særdeleshed af Peder Lauridsen, der var hans avindsmand. Dog lovede Christen Tømmermand for at undgå vidtløftig proces inden tre dage at betale 3 rdl. til ritmesteren »og herefter ej enten ved dag eller nat, hemmelig eller åbenbart, at

fælde eller save noget træ, lidet eller stort, uden fuldkommen hjemmel eller minde udi Røj skov«.

Bønderne fra det fjernliggende og træfattige sogn Vorbasse søgte også til Røj skov efter træ. 9. februar 1703 havde Jens Kaas stævnet Peder (Christensen) Skødebjerg og Jes Thomsen og hans søn, Niels Jessen, fra Vorbasse, for at have fældet og bortkørt fire risbøge fra Røj skov. Ritmesterens avlskarl, Hans Hansen, forklarede i retten, at han den 26. januar efter solens nedgang traf de to mænd i skoven, og han frapantede dem deres økser, som han fremviste i retten. Den ene karl var Jes Thomsens søn, Niels Jessen, hans økse var mærket N. I. Den anden, syntes han, var Peder Skødebjerg. Han kunne dog ikke med bestemt-
hed sige, det var ham, men en pige, der var med dem, mente, det var ham. Jes Thomsen vidnede, at hverken han selv eller hans heste var hjemme den pågældende dag, og hans søn var omtrent samtidigt borte i tre uger. Sønnen var ikke mødt i retten, men på en senere tingdag hævdede han, at han ikke havde været i Røj skov den 26. januar, ikke havde gjort skade dér, ikke havde bekommet noget træ dér uden, hvad han havde fået efter vedkommendes vilje og tilladelse. Da hans økse ikke var fremlagt, skulle han igen møde på tinget. Måske er der blevet forlig i sagen.

Den 1. april 1718 havde ritmesteren to skovtyverier for retten. Den første var mod Niels Lauridsen fra Revsinghoved, der var blevet truffet med heste og vogn i skoven, men da regimentsskriverens fuldmægtig ikke var stævnet, udsattes den sag. I den anden sag får man et billede af en af de hvervede tysktalende kyradserer, der var så forhadet af befolkningen. Sagen angik hospitalstjener Hans Hansen i Veerst, der var anklaget for ulovlig skovhugst i Røj Nørreskov. Den første, der var i vidneskranken, var kyradser Jochum

Kieller, som forklarede, at han for tre uger siden kom gående sammen med ritmesterens søn, Jens Kaas, ind i skoven, og der traf de Hans Hansen, som stod og huggede en gren af en risbøg, som lå ved siden af de andre omhuggede bøge. Han gik til Hans Hansen og ville frapante ham øksen, men Hans Hansen var uvillig, og »de måtte drages« derom. For at få øksen måtte kyradseren slå ham oven i hovedet med sin pallask. Efter kyradserens udsagn bød Hans Hansen ham 8 skilling for at få øksen igen, men i stedet måtte han følge med til Røj. Uden for skoven løb han fra kyradseren gennem en vandkilde. Jens Kaas der var 16 år, bekræftede kyradserens udsagn. Hans Hansens forsvarer mente ikke, at kyradseren kunne bevise, at Hans Hansen havde hugget mere end én gren. Tillige mente han, at kyradseren som en højtysk ikke ret havde forstået Hans Hansen, der tilbød sin ed på, at han ikke erindrede andet, end at han havde villet lade sig pante, og at han så sig nødsaget til at flygte, da han ikke alene var blevet frapantet sin økse, men også havde fået hug. Den 18. april var parterne igen for retten. Ritmesterens fuldmægtig krævede Hans Hansen straffet efter loven, men dennes fuldmægtig hævdede, at den unge Jens Kaas' vidneudsagn ikke kunne komme Hans Hansen til skade eller hinder, da han måtte anses for et vildigt vidne og tilmed endnu ikke havde været til Guds bord eller var overhørt af præsten i hans saligheds ed. Rettens otte mænd (stokkemændene) fandt, at kyradseren ikke var kyndig i det danske sprog, da man måtte tiltale ham på tysk, når han skulle svare, hvorfor de sluttede »uforgribelig«, at han ikke ret havde forstået Hans Hansen i skoven. Kyradseren måtte vel også indrømme, at han havde slået med sin pallask. Derefter krævede fuldmægtigen, at Hans Hansen blev fri-

kendt og fik sin økse igen. Sagen blev udsat, indtil der forelå en dåbsattest til Jens Kaas.

Disse beretninger om blot en enkelt skov gennem en lille snes år angiver som sagt ikke det fulde antal stjålne eller ødelagte træer, og de viser ej heller løsdriftens skader, men de giver et billede af datidens ødelæggende behandling og forsømmelse af skovene. Det billede, der tegnes af bønderne og ritmesteren, er nok rigtigt, men ensidigt.

Det ser for øvrigt ud til, at ritmesteren på denne tid ikke havde sin økonomi i den bedste orden. 1705 havde Jørgen Skeel Dues arvinger på Sønderskov stævnet ham for en gæld på 69 sdl. Det var for varer og løsøre, han havde købt ved auktionen efter Skeel Due. Sagen blev overladt til almindeligt forlig. Oberst Theodosius Levetzow, en søn af Kaas' gamle oberst og velynder H. F. Levetzow, ejede Gesten kirke og et par kirkebol i V. Gesten. Ritmesterens svigermoder, Margrethe Brockman, havde det ene hus i fæste, men holdt det ikke vedlige, hvorfor Levetzow stævnedede hende. Kaas lovede da at sørge for reparationen, men det tog år og dag, inden han fik det i orden. Han lejede også græsningen ud en tid, ligesom han også havde konsumtionsforpagter, strandinspektør Simon Pedersen Basse boende på gården, sikkert nok for indtægtens skyld.

I Brockmans ejertid havde Røj været udlagt som Ryttergoods (1670—82), og Kaas måtte finde sig i, at det atter gentog sig 1694. Når dette kunne gennemføres, må det vel hænge sammen med, at kronen som nævnt havde herligheden, en overhøjhedsret, af gården. Men noget endnu værre måtte den gamle militære opleve, idet sessionen for rytterdistriktet 1718 bestemte, at Røj skulle udlægges til græsning for regimentets heste. I stedet for fik Kaas 5 gårde i Hyllers-

Skovtyveri i Røj skov i ritmester Jens Kaas' tid

lev i Janderup sogn, der dog ikke kunne give det samme udbytte, som Røj havde gjort. Forgæves gjorde stiftamtmand Gabel opmærksom på misforholdet, forgæves bød Theodosius Levetzow kongen en meget høj pris for Røj, åbenbart for derefter at overlade den til Kaas. Men regimentet ville have gården til hestene. Kaas blev nødt til at flytte med sin familie. Man ligefrem brød husene ned over hovedet på dem. Det var i foråret 1720. Nogle byggematerialer forsvandt, skønt nabolagets bønder skulle holde vagt. De søgte til det sidste at genere Kaas og beskyldte ham for tyveriet. Det var bagvaskelse, mener Arne Sundbo.

Under nedbrydningen lå fru en til sengs, og få måneder efter ankomsten til Hyllerslev døde hun. Skiftet viste, at boet var ret velhavende (1307 rdl.). Der var adskillige guldsmykker, sølvsager og en række malerier. Trods arven blev børnene dog nærmest fattige. Jens Kaas selv blev begravet den 31. januar 1727⁶).

Noter: 1) Fra Ribe Amt 1962, 428—44. 2) Kronens Skøder III, 782 f. 3) Arne Sundbo: Ritmester Jens Kaas, i *Personalthist. Tidskrift* 1953, 1—51. 4) Fra Andst, Jerlev og Slaugs herredsting. 5) Fra Ribe Amt 1962, 439. 6) Se note 3).

Ulvejagt

Lidt om den præmierede enkeltmands ulvejagt.

Af *John Kvist*.

I C. Weismanns store bog »Vildtets og jagtens historie i Danmark« er der et ret udførligt afsnit om den danske ulv, og deri gøres ud fra mangelfulde skriftlige kilder rede for ulvenes historie her i landet. I slutningen af bogen gøres opmærksom på kilder, som ikke er undersøgt, nemlig herredernes tingbøger. I det efterfølgende er gjort forsøg på at fremdrage supplerende oplysninger fra disse kilder, dog kun fra et enkelt herredsting, *Anst, Jerlev og Slaugs* herredsting på Amhedegård i Egtved sogn og kun for et åremål af 25 år nemlig fra 1692 til 1719. Tingbogen for 1710—12 findes ikke.

Engang har der været ulve i hele landet. På øerne blev de udryddet omkring år 1500. Jylland blev ikke helt fri, før den sidste ulv dræbtes 1813. Talrige har de aldrig været, når man undtager tiden under og efter de tre hårde krige, der ramte Jylland i det 17. århundrede. I et par menneskealdre efter 1660, da den sydøstlige del af Jylland lå øde og affolket hen, trængte ulvene uhindret ind fra syd, formerede sig kraftigt og blev til en plage ved at ihjelrive husdyr og storvildt især i strenge vintre, da de samledes i flokke. Der er dog ingen beretninger om mennesker som ofre for ulvene, men frygtet og hadet var de. Selv et enkelt strejfende ulvepar kunne volde betydelig skade og sprede skræk.

Ulvejagt

Naturligvis har ulvene altid været jaget. Fra gammel tid var det pålagt kongerne at sørge for, at rovildtet ikke tog overhånd. De holdt derfor ulvejagter, og samme pligt havde klostrene. Befolkningen måtte betale en ulveskat og havde pligt til at møde som klappere indtil tre døgn i træk ofte mange kilometer borte og altid i så streng en vintertid, at søer og moradser var tilfrosne. Uden at komme nærmere ind på *de store ulvejagter*, må det nævnes, at der i tiden efter 1660 blev sat stedse kraftigere ind mod ulveplagen. 1677 blev der udnævnt en ulvejæger for hele Jylland. Han kom imidlertid ikke til at betyde ret meget, men derimod fik en mand her fra egnen stor betydning for ulvenes udryddelse, det var vildt- og jægermester *Gerhardt Brockdorff*, som en tid boede på Østedgård i Bredstrup sogn og havde Koldinghus, Riberhus og de sønderjyske amter under sit distrikt. Haderslevhus amt var i hans tid det mest ulveplagede område. Den store Farrisskov eller rettere dens spredte rester var ulvenes yndede opholdsted, og hvert år, når vinteren var streng nok, blev der afholdt vældige jagter, der kunne strække sig ind i *Anst*, *Lejrskov* og flere andre sogne i Anst herred. Mindre jagter varede én dag, større tre dage. Der kunne blive tilsagt over 3000 klappere, som dog aldrig mødte fuldtalligt. De kunne omspænde ca. 40 km, stod med 20 skridts afstand og var bevæbnet med forke og plejlslagler. De rykkede viftende og svingende med »lapper«, d. v. s. tøjstykker, ind mod områdets, såtens, midte, hvor der var opstillet en såkaldt ulvegård, et område omspændt med 6—7 alen høje net, hvori ulvene blev drevet ind og dræbt. Fra 1681 og 9 år frem forestod Brockdorff jagterne, og i den tid fik han udryddet 300 ulve i sit distrikt, og dermed var den store ulveplage forbi i disse egne. Der blev dog stadig foretaget jagter, men

sjældnere og sjældnere, den sidste 1778. Antallet af dræbte ulve på en sådan klapjagt var almindeligvis ikke stort. Det regnedes for godt, da der engang dræbtes 10 ulve i en såt ved *Varde*. I Koldinghus amt regnede man, at ulvene var så godt som udryddede i 1690, men som det senere skal vises, var det dog ikke tilfældet.

1688 udgik en meget vigtig forordning, hvori bestemtes, at den, som kan fange eller dræbe en ulv, skal bringe den til sit hjemting, hvor den skulle flås, raden ophænges, en dusør, 4 rigsdaler for en gammel og 1 rdl. for en ulveunge, udbetales og senere udredes af herredets bønder. Skindet eller bælgten tilfaldt overbringeren. Hver dræbt ulv skulle noteres i tingbøgerne.

De store klapjagter var nødvendige og vigtige for ulvenes udryddelse, men ikke effektive nok. Efter forordningen af 1688 begyndte en anden og ny form, *den præmierede enkeltmands ulvejagt*, der blev af ikke ringe betydning takket være den klækkelige dusør, som til sammenligning var ca. en fjerdedel af årslønningen til en karl. Det kan tilføjes, at denne jagtform var langt billigere, langt mindre besværlig og vel lige så effektiv som de forhadte store ulvejagter.

Mit gennemgåede tingbogsstof viser flere forhold vedrørende jagten. For det første er der vidnesbyrd om de store jagter. I anledning af en ildebrand i Glibstrup skov var lodsejere, synsmænd og skovrider Jens Ibsen fra Gejsing den 25. august 1693 forsamlede på åstedet, og blandt andre fremkom Søren Pedersen af Glibstrup og påviste nogle gamle, forhullede og forbrændte ellerødder »på de steder, som forrige kgl. skovrider havde ladet rydde for jagtgarn at sætte, når ulve og jagten . . .« (på storvildt foregik). Tingbogen er ødelagt på dette sted. Om her er tale om en ulvegård

alene eller tillige net til hjælp ved jagten på hjorte og rådyr, kan ikke nøje afgøres. Rimeligvis er der tale om begge slags jagter. Engang i 1694 og en anden gang i 1695 var nævnte skovrider forhindret i at møde på tinget, da han var tilsagt til ulvejagt, hvor ikke alene alle skovbetjente, men også amtmanden, herredsfogeden og sognefogederne skulle være med.

12. januar 1705 skulle der have været holdt ting på Amhedegård, »men som de tilmeldte var forhindrede på ulvejagten, så blev der intet ting holdt den dag«. Ikke alene de indstævnedede, men også herredsfogeden har sikkert været tilsagt, ellers kunne en tingdag ikke aflyses.

Den sidste store ulvejagt, der spores i tingbogen, er den 27. marts 1719, da skovfoged Jens Jakobsen Krogh i Højen var forhindret i at møde for retten, fordi han var på ulvejagt.

Et andet forhold, som ses i tingbøgerne, er enkelte eksempler på dyr ihjelrevet af ulve. 13. januar 1693 stod skovløber Anders Pallesen fra Stubdrup i Harte sogn anklaget for uden forlov at have taget en anden mands hest på Nørre Bjerg i *Ferup* og redet den til *Jordrup*. Efter hjemkomsten slog han hesten løs på det sted, han havde taget den. Den følgende morgen fandt man den hvide hest ved Søer Kjær i *Jordrup* skov dræbt og halvt opædt af ulve.

14. september 1694 fremstod 12 danemænd fra Anst sogn og vidnede, »at det var dem fuldkommen bevidst, at Jep Tommesen Knorborrig i *Gamst* i største fattigdom og armod var geråden og det ej af nogen anden årsag, end hannem hans bæster og kvæg ulykkelig ihjelreven . . .«. Tingbogen er her ødelagt, men det er utvivlsomt ordene »af ulve«, der er væk.

27. januar 1702 vidnede Christen Olufsen, skovløber i Veerst, at »næst forgangen sommer, da han kom af

ulvejagten gennem Knudsbøl skov«, traf han en bonde, der ulovligt var ved at fælde en eg.

17. april 1709 var fæsteren Hans Basse af Ø. Vamdrup for retten for gårdens slette tilstand, der ikke skyldtes udygtighed. I vidneudsagnene hedder det bl. a., at »tvende hans bæsters ulykkelige forfald af ulvebid« var en af grundene. En hel del skader forvoldt af ulve er sikkert ikke nået frem for retten.

Ulvejagten har altid været fri, men først efter forordningen af 1688 begyndte den enkelte at interessere sig for den. De 4 rdl., der udbetaltes for en dræbt ulv, gjorde det til en lønnende forretning.

I den kgl. vildtbane, hvortil de tre herreder hørte, med undtagelse af Grindsted sogn, måtte kun skovriderne og andre skov- og jagtbetjente bruge skydevåben. *Jakob Rover* i *Veerst*, der var kgl. skovrider i Anst og Slaugs herreders beridt fra 1704—31, blev en ivrig ulvejæger, som sikkert har skudt ulvene ved udlagte ådsler, måske også forsøgt sig med at fange dem i ulvegrave. Sådanne har der efter sigende været i *Ulvebankerne* i *Kragelund* i Bække sogn.

2. august 1706 lod Rover for tinget fremvise og ved tinget ophænge to ulve, »som han havde skudt og dødet i næst forgangne dage«. Han fik udbetalt 8 rdl. for dem.

22. februar 1709 lod han fremvise »tvende gamle ulve, som han haver ihjelskudt«. 5. april samme år fremstillede han »en stor ulv, som han samme dag havde skudt på marken«. 17. maj 1709 hedder det i tingbogen, at han uden for tinghuset lod fremvise og ophænge en gammel ulv, »som han havde skudt og dødet udi Aanst herred, hvilken er den femte gamle ulv, bemeldte skovrider næst afvigte vinter og hidindtil haver ihjelskudt og dødet i Aanst herred og uden for tinghuset en efter anden ved hverandre ophængt,

Ulvejagt

hvorefter han efter kgl. allernådigst jagtforordnings tilhold fordrer til betaling af herredets beboere og bønder 20 rigsdalere.

16. marts 1714 mødte han med en gammel ulv, og 28. april samme år kom han med en ditto, og endelig 20. juni 1719 fremviste han to ulveunger, som han havde fanget i sit beridt. Det blev i alt 11, 9 gamle og 2 ulveunger, han havde udryddet.

22. februar 1715 lod skovfoged Jens Jakobsen Krogh i *Højen* en stor gammel ulv fremvise og op-hænge ved tinget. Han var den eneste af herredernes øvrige skovbetjente, der mødte med en skudt ulv.

11. oktober 1709 fremviste Markus Nissen af *Bønstrup*, Vamdrup sogn, for tinget en ulvebælg af en ulv, som hans søn, Hans Markussen til Vamdrupgård, havde skudt. Sidstnævnte må på en eller anden måde have erhvervet sig ret til at bruge skydevåben.

Det var en begivenhed, der blev lagt mærke til, når der dræbtes en gammel ulv. Det fremgår af en skriftlig beretning fra Egtved 1766¹), hvori det fortælles, at der i Egtved præstegård gennem mange år gemtes en sten og en bøgegren med følgende forklarende rim: »Ved denne sten og bøgegren blev dræbt gråben i agerren!»

Ulve, som herefter omtales, var ikke skudt, men fanget eller dræbt på anden måde. 20. februar 1694 fremviste Mads Ebbesen af *Hovborg* bælgten af en gammel ulv, der nylig var aftaget og havde blod på siden. Han havde fanget og dræbt den i sin gård »om nattetide, da den var kommen der og ville gøre skade». Han fik vistnok som den første udbetalt 4 rdl. og blev beordret til at fremvise bælgten for amtmanden på Koldinghus.

19. juni 1696 blev på tinget oplæst en ordre fra amtmanden angående 16 ulveunger, der var fanget i Anst og Jerlev herreders distrikt, men indleveret på

Koldinghus. Herredsfogeden blev pålagt at udbetale en belønning til dem, der havde fanget ulveungerne og senere opkræve pengene hos herredernes beboere. I de sønderjyske amter undlod man længe at udbetale dusører for fangne ulve, men da jagten desårsag indstilledes, og ulvene tog til i antal, blev der givet befaling til at efterkomme forordningen af 1688. Herredstinget på Amhedegård har også været uvillig til at udbetale dusøren, indtil amtmanden krævede loven overholdt. Det var en besværlig sag at få pengene opkrævet hos herredets beboere, som under bødestraf skulle møde med det udskrevne beløb inden 8 dage på tinget. Der kom god gang i denne enkeltmands ulvejagt efter 1696, da man her begyndte med at udbetale dusøren.

Den 11. juni 1700 fremviste skovløber Laurids Grøn uden for tinget fem ulveunger, som han havde fanget i Egtved skov. Han fik 1 rdl. for hver. Disse ulve var vistnok de første, som blev ophængt ved tinget og sikkert i en galge. Til et tingsted hørte en galge, hvori tyve og ulve ophængtes. Denne skik skal stamme fra Frode Fredegods påbud, at to- og firbenede ransmænd skal hænges side om side.

20. juni 1701 fremvistes fire ulveunger, som var fanget i Egtved skov, en af Christen Villadsen i Nebel, en af Peder Mikkelsen og Søren Grøn i Egtved, en af Niels Hansen i Vesterby og en af en mand i Thorsted.

25. maj 1701 bragtes en ulveunge til tinget. Den var fanget i *Urup, Grindsted* sogn, jægerens navn var ulæseligt.

2. juni 1702 kom Søren Simonsen af *Bølling* med fem ulveunger. 20. juni samme år kom Peder Christensen af *Gren Krog* med en ulveunge, han havde fanget.

24. maj 1704 fremkom sognefoged Paaske Nielsens

Ulvejagt

søn af Jordrup med andre og fremviste 10 ulveunger, de havde opsøgt og fanget i Jordrup skov.

4. juni 1704 mødte Mads Madsen af *Donslund* huse med 5 store ulveunger, som han og medinteresserede havde opsøgt og fanget. 23. juni 1705 bragtes ? ulveunger, fanget på marken . . . resten ulæseligt i tingbogen.

28. maj 1706 fremkom sognefoged Anders Andersen og Peder Jensen af *V. Gesten* på tinget og fremviste 9 ulveunger, de havde fanget. 15. juni 1707 kom Peder Christensen af *Skødebjerg* og Jens Nielsen med hver en ulveunge.

22. februar 1709 fremviste Mikkell Hansen af *Jerlev* en stor, gammel ulv, »som han havde fundet bleseret og havde dræbt og ihjelslagen«.

21. maj 1709 ankom til tinget Søren Pedersen, Vestergård i Egtved, med 7 ulveunger, som han havde fanget i Egtved skov. 10. maj 1713 mødte Gregers Hyrde i Uhre by op med 2 ulveunger, han havde fanget.

20. juni 1713 bragte Hans Hansen af *Morsbøl*, Grindsted sogn, en gammel ulv, han havde dræbt.

4. maj 1714 fremkom Niels Hansen af *Seest* med 4 ulveunger, som han havde fanget. 2. juni 1714 lod Niels Madsen af *Højerup*, *Lejrskov* sogn, fremvise en ulveunge, han havde dødet.

11. maj 1715 kom Niels Pedersen af *Amhede* med 5 ulveunger, som han havde fanget.

4. maj 1714 blev for retten fremvist »og i et træ ophængt« 7 ulveunger, som mølleren i *Nybjerg* mølle, Jep Nielsen Bredstrup, havde ladet fange. 9. juni 1717 kommer degnen, Hans Staffensen af *Vorbasse* med 3 ulveunger, som han lod ophænge ved tinget.

27. maj 1718 Laurids Pedersen af *Spjarup* lod for

tinget ophænge 4 ulveunger, som han havde fanget på Våggebjerg eller Vognbjerg hede.

I alt blev der fra tinget udbetalt dusør for 110 ulve. Tallet ville have været lidt større, hvis tingbogen 1710—12 var medtaget. Mindst 90 af disse var ulveunger, som jagedes og fangedes i maj og juni, mens de var små og i flok hos moderen og derfor lettere at op-søge og dræbe. Det er bemærkelsesværdigt, at der alene i Egtved sogn fangedes 38 ulveunger. Sognet med de dengang store moser mod sydvest, de til Randbøl hede grænsende hedeblader i vest, løvskovsområdet i øst og de mange tunneldales kratbevoksede skrænter midt gennem sognet var ideelle opholdssteder for ulvene, sommer såvel som vinter. Det er ligeledes værd at lægge mærke til, at der bringes ulve fra de tre herreders 18 sogne på to nær, nemlig *Skanderup* og *Bække*. Selvfølgelig har der været ulve også dér, især i Bække, hvortil den for ulve kendte Randbøl hede en tid strakte sig næsten lige til byen. I de to sogne var slægtsnavnet *Ulv* meget udbredt tidligere, og sagnet forsøger at forklare, hvorledes ulvnavnet fremkom: »Der var en mand i Bække, der greb en ulv i hans fåresti. Om morgenen, da han kom og ville lukke op for fårene, da stod den lige inden for døren og gabte så højt af ham, og så jog han jo lige hans arm ned i halsen af den, og fik den så langt ned, at den ikke kunne bide ham. Sådan blev han stående, til han fik folk råbt til hjælp. Sådan fik han navnet *Per Ulv*. Fårene stod i et hus med ovre af lægter og saj, for at det ikke skulle være for varmt for dem, og så var ulven gået derop på taget og skredet igennem«.²)

De store klapjagter opgiver kun i ringe grad antallet på dræbte ulve, og tallene fra enkeltmands jagten er ikke uddraget af tingbøgerne. Man kan derfor ikke ane ret meget om antallet af dræbte ulve eller drage

Ulvejagt

sammenligning mellem de to jagtformer, men begge former var med til at befri Jylland for disse rovdyr.

Noter: 1) Wiberg: Dansk Præstehistorie. 2) E. Tang Kristensen: Jysk Almueliv, nr. 1748.

VESTEREGNENS ULVE

Mens den skovrige østeregn i gamle dage havde en farlig bestand af ulve, var forholdene noget anderledes i den vestlige del af Ribe amt, hvor skovene tidligt forsvandt. I Kærgård birks tingbøger 1592—1679, som jeg har gennemgået, er det ikke lykkedes mig at finde noget om ulve, heller ikke i Vester Horne herreds tingbøger 1613—1678, som jeg har gennemgået største-parten af. I Østre Horne herreds tingbog 1665-67, den eneste bevarede fra dette herred, er ulve ikke omtalt, lige så lidt som i nogle stikprøver i Skast herreds og Varde bys tingbøger. Måske kan det dog skyldes, at det først er ved forordningen af 8. december 1688, »at den, som nogen ulv kan fange eller døde på proprietærs grund, enten i enemærke eller fælle, skal den næste tingdag bringe den til tinget, hvor »ulven« skal aftages og ræden ved tinget ophænges, og skal herredsskriveren det i tingbogen indføre«. Malt herreds tingbog for 1682, altså fra tiden før jagtloven, viser dog, at en mand og hans medbrødre, der havde dræbt to ulve, fik tilstået og udbetalt en belønning »efter gammel skik«.1)

Tingbøgernes mangel på oplysninger om ulve i Vesteregnen kan altså ikke tages som bevis for, at der ikke fandtes ulve derude, men blot antyde, at de

Ulvejagt

sammenligning mellem de to jagtformer, men begge former var med til at befri Jylland for disse rovdyr.

Noter: 1) Wiberg: Dansk Præstehistorie. 2) E. Tang Kristensen: Jysk Almueliv, nr. 1748.

VESTEREGNENS ULVE

Mens den skovrige østeregn i gamle dage havde en farlig bestand af ulve, var forholdene noget anderledes i den vestlige del af Ribe amt, hvor skovene tidligt forsvandt. I Kærgård birks tingbøger 1592—1679, som jeg har gennemgået, er det ikke lykkedes mig at finde noget om ulve, heller ikke i Vester Horne herreds tingbøger 1613—1678, som jeg har gennemgået største-parten af. I Østre Horne herreds tingbog 1665-67, den eneste bevarede fra dette herred, er ulve ikke omtalt, lige så lidt som i nogle stikprøver i Skast herreds og Varde bys tingbøger. Måske kan det dog skyldes, at det først er ved forordningen af 8. december 1688, »at den, som nogen ulv kan fange eller døde på proprietærs grund, enten i enemærke eller fælle, skal den næste tingdag bringe den til tinget, hvor »ulven« skal aftages og ræden ved tinget ophænges, og skal herredsskriveren det i tingbogen indføre«. Malt herreds tingbog for 1682, altså fra tiden før jagtloven, viser dog, at en mand og hans medbrødre, der havde dræbt to ulve, fik tilstået og udbetalt en belønning »efter gammel skik«.1)

Tingbøgernes mangel på oplysninger om ulve i Vesteregnen kan altså ikke tages som bevis for, at der ikke fandtes ulve derude, men blot antyde, at de

næppe var så talrige som længere øster på. For øvrigt var der også mange ulve i Sønderjylland.

At der ikke var så mange ulve i den vestlige del af amtet, synes også at bekræftes af, at bønderne i Riberhus amt fandt det ganske urimeligt, at de skulle møde til jagt i et slesvigsk amt, og at de fik medhold hos amtsforvalterne, der ikke inddrev bøderne for udeblivelsen, da mandskabet ikke mødte. Havde de selv været hårdt plaget, havde de vel været lige så velvillige som bønderne i Koldinghus amt, der tilbød sig selv. I 1737 og 1743 nægtede stiftamtmand Gabel at udkommandere bønderne fra Ribe amt til ulvejagt i Sønderjylland.²⁾

Men ulve var der herude. Store ulvejagter foregik også her. I 1660erne, da feltherren Hans Schack var amtmand på Riberhus, lod dennes ridefoged Bennick samtlige bønder i herrederne omkring Varde opbyde til ulvejagt. 1683 fangede jægermester Brockdorff 8 ulve i én såt ved Varde. Og 1688 indberetter landjæger, tyskeren Lampmann, at i de store heder ved »Ring Kopben« (Ringkøbing), »Warre« (Varde), Ribe og »Vester Kandte« (Vesterkanten) kunne der fanges mange ulve, når blot dygtige folk stod for garnene.³⁾

Markbogen 1683 viser, at navnlig enlige gårde og små landsbyer i Øster Horne herreds vidtstrakte heder led stor skade af ulve, således Fruerlund i Horne sogn. Stavskjær i samme sogn var dengang »en gård i heden, hvorpå et gammelt, ganske brøstfældigt hus. Gården led stor skade af ulve, såsom den lå i vild hede«. Også Letbæk mølle, der ligger i kanten af Kraruplund, led 1638 skade af ulve. Niels Nielsen Degn i Billum by boede 1687 på ryttergods. Fra ham tog ulven »hans bedste ko, og han er der foruden en arm mand«, så ryttersessionen besluttede, at han skulle

»forhjælpes med penge til en kos indkøb«. Derimod fik en rytterbonde i Dejrup i Ovtrup sogn 1706 den besked, at han måtte hjælpe sig selv, skønt han klagede over at have lidt skade af ulvebid og anden vanlykke på bæster og kvæg.

Endnu 1766 blev der i Gørding, Malt og Skast herreder afholdt en af de store og af bønderne så forhadte ulvejagter. Samme år fortæller Ansager præst om sit sogn: »Ikke sjældent har sognet ulejlighed af ulveformedelst den store og åbne strækning af hede og moser, som omgiver sognet flux på alle sider, og hvor slige dyr har lejlighed at holde sig og har råderum... Ulven amuserer sig helst med fårehjorden, men når han er grådig, binder an med hesten og koen end sige det mindre kvæg, og disse vilde jægere står ikke ganske til at udrydde, lad være de hades, efterjages og efterstræbes ved alle lejligheder«.⁴)

Fra Slaugs herred fremvistes i årene 1695—1744 gang på gang ulve, dog mest ulveunger, på tinge.

Længe holdt ulvene sig i det store Grimstrup krat, Danmarks største. 1766 indberetter præsten om vilde dyr i sognet og skriver, at der er »ulve, harer og nogle få rådyr i Grimstrup krat«. Ifølge O. Nielsen var det hjemstedet for Skast herreds sidste ulve.⁵)

1743 giver den Varde-borgmester en beskrivelse af faunaen på egnen.⁶) Her hedder det bl. a.: »Ræve er her og nogle af, ja undertiden og mest i stærke vintre nogle ulve, som da strejfer her ud fra skoven«.

Det er utvivlsomt rigtigt, hvad her skrives om ulve på Vardeegnen. Men andetsteds vesterude kunne de endnu være slemme nok. Samme år var biskop H. A. Brorson på visitats i Vester Vedsted. Han beretter, at dette sogn led overlast af en mængde ulve, idelige stormfloder og kvægpest, så mange i den menighed led nød.⁷) »Jeg beder en bøn til Deres kgl. Majestæt

om hjælp for disse arme folk i Vester Vedsted«. — 1763 fortæller Th. Bredsdorff i Ollerup, at ulvene da ikke havde egentlig opholdssted i Vestjylland, »dog hørte jeg for 8 år siden, da jeg besøgte mine salige forældre [præstefolk i Lunde-Ovtrup], at der vinteren tilforn havde indfundet sig nogle ulve der på egnen og med temmelig dristighed var kommet lige til Lunde præstegård, men de blev dog i tide ødelagt«. ⁸⁾)

Ja, så sent færdedes der ulve herude, at de har levet i folkemindet lige til vore dage. Jens Larsen Jensen, nu rentier i Mejls ved Varde, skrev i 1932 i en notits i »Ribe Amts Tidende« om en ulvs død på Randsig hede i Ovtrup sogn. Jensen ejede i sin tid Bålgård i samme sogn, hvilken gård havde været i hans slægts eje siden 1780, og begivenheden er sket efter dette år. En gårdmand fra Vittarp var under en jagttur kommet ud på Randsig hede, og her møder han en ulv. Hans kugler var sluppet op, men resolut rev han en knap af sin frakke, ombankede knappens øje og puttede den i bøssen, og med den skød han ulven.

Også de to brødre Frederik og Niels Horsbøl i Tistrup sogn har fortalt Evald Tang Kristensen, at deres bedstemoder, der var født 1730, kunne huske ulve, »men der var dengang ikke mange«. — »I Grene kunne ulvene om aftenen komme ned til åen og tude, te det var grovt«, fortalte en mand til Evald Tang Kristensen. »I Billund havde de et føløg, der sloges med en ulv en hel nat. Det var så fortunlet om morgenen, at sveden drap ned ad hende. Men hun frelste dog føllet«. ⁹⁾)

Der fortælles også, at den sidste ulv blev skudt ved Varde i 1814, »og siden har aldrig nogen mærket til ulve her i landet«. Torstrup smed, Ebbe Alexandersen, født på Lønborggård gods 1810, fortalte: »Den gamle Peder Svas, en skytte på Lønborggård, var med til at

Vesteregnens ulve

skyde de to sidste ulve her på egnen. De blev ved med at forfølge dem fra Lønborggård og tog dem i Alslev mølledam«. — Også andre egne gør krav på at være skuepladsen for udryddelsen af landets sidste ulv. Således hører man fra Østjylland: »Den sidste ulv blev dræbt i det 19. århundrede af Mikkel Ulv i Jelling«.

Jagthistorikeren C. Weismann slår imidlertid fast, at det var i året 1813, at den sidste ulv blev skudt, en meget stor han. Det var ved Estvadgård syd for Skive, efter at den havde taget et føl. »De senere anmeldte har været store hunde«. — Måske har dyret fra Varde eller Alslev mølledam ikke været anmeldt.

H. K. Kristensen.

Noter: 1) Vald. Andersen: Hærvejsognet Læborg 22 f. 2) C. Weismann: Vildtets og Jagtens Historie 478, 486. 3) Sst. 474, 481. 4) 1. jyske rytter reg. regnsk. 1687—88, 1706. Weismann 492. Indberetn. t. biskop Bloch 1766. 5) Møller: Slaugs Herred, 12 f., O. Nielsen: Skadst Herred, 83. 6) Da Kanc. Efterretn. om Købstæder og Amter, indsendt i Henhold til Oversekr. Skr. 1743, 6. April. 7) Årb. Ribe V, 578. 8) Ny kgl. Sml. 4° 652, nr. 3. Det kgl. Bibl. 9) Tang Kristensen: Jysk Almueliv I, 336, 359,360.

Småstykker

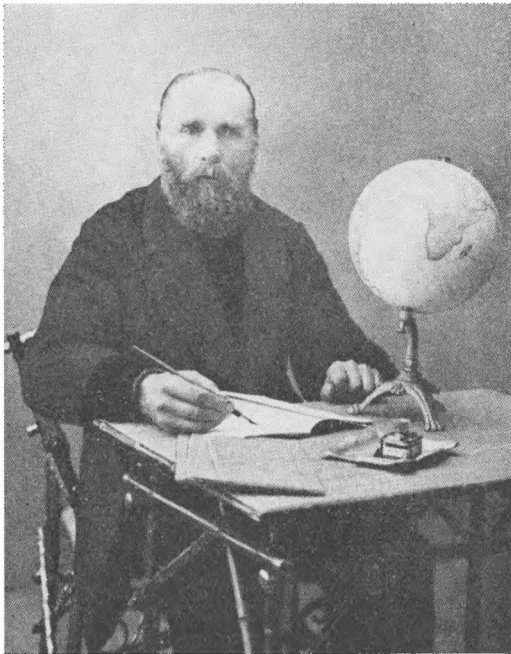
LIDT OM TISTRUP STATIONSBY'S FØRSTE INDBYGGER

På en af de første dage i marts måned i året 1875 så man fire mænd vanke omkring på Tistrup Sønderhede, dér hvor nu stationsbyen ligger. Det var angående køb af en hedelod på ca. 25 td. land, der så ud til at være af meget dårlig beskaffenhed, men der lå en gammel kæmpehøj på heden, og den havde køberen lyst til at eje. Køberen hed Hans Jensen.

Denne Hans Jensen er født 24. april 1836 i Hessel, Hodde sogn. Forældrene hed Jens Christensen og Ane Marie Pedersdatter og var gårdfæstere dér. Jens Christensen var broder til politikeren I. C. Christensens fader. Han kaldtes Jens Paabøl.

Hans Jensen var ikke en helt almindelig dreng, han gik og kæmpede med mange problemer, vel nok særlig af religiøs art, han tog f. eks. det Ny Testamente med ud i marken for at kunne læse i det, og han fik allerede i de unge år en sans for de åndelige værdier, som han bevarede hele livet igennem, bl. a. gik han på sine ben ned til Peter Larsen Skræppenborg i Dons for at tale med ham, og derfra fortsatte han til Christiansfeld, hvor han overværede påskehøjtideligheden med dens mange særegne ceremonier hos brødremenigheden.

Han kom i malerlære hos en malermester i Varde og arbejdede som sådan tit hos bønderne ude på landet. I Lydum Mølle så han i en avis nogle anmeldelser af Søren Kierkegaards bøger, og han blev meget optaget

Hans Jensen.

af de tanker, der blev fremført dér, og han fik derved lyst til at komme til København. Han kom også derover og fik arbejde hos en malermester. Derovre kom han i forbindelse med nogle af Søren Kierkegaards venner og fik fat i nogle af hans skrifter for at studere dem. Efter et ophold på 2 år i København og 1 år i Roskilde tog han hjem til Hessel igen.

I Letbæk Mølle var der en datter ved navn Anna Catrine, hun havde været forlovet med en søn af Thomas Bertelsen, Hessel, hendes fader var længe imod partiet, men gav endelig sit samtykke til forbindelsen. Han døde imidlertid af tyfus som soldat i Itzeho. Pigen gik længe og sørgede over kærestens død, men

da Hans Jensen kom hjem fra København, blev hun meget optaget af de tanker, som Hans Jensen gav udtryk for, og skæbnen ville, at de senere blev mand og kone, selv om hendes fader også var imod dette giftermål, de levede sammen i 30 år.

Deres første bosted blev på Lindbjerg Mark i Ølgod sogn, men senere flyttede de til Nr. Hebo i Janderup sogn. Så kommer vi til marts 1875, da køber Hans Jensen hedelodden i Tistrup, han river bygningerne ned i Nr. Hebo og flytter materialerne til Tistrup og bygger så et nyt hjem dér.

Snart kom der flere nybyggere. Den vestjyske længdebane åbnede den 8. august samme år med station i Tistrup og med Hoff som stationsforvalter. Endvidere startede som nogle af de første skomager Hans Christiansen Lyhne, købmand Okse, møller Ole Madsen, gæstgiver Jensen og smed Niels Christensen Tønding.

Anna Catrine og Hans Jensen gik så i gang med at dyrke heden op og at plante træer til læ for vestenvinden. Følgende vers af et digt, han har skrevet, lyder således:

Derfor lad os dyrke og plante vor jord,
den ufødte slægt til velsignelse stor,
vi hygger vort hjem, og vi gavner vort land,
når vi rejser plantager på lynghedens sand.

Hans Jensens store interesse for kæmpehøjen, som han kaldte Lundehøj, gjorde, at han ofrede megen tid på at forskønne omgivelserne dér, han anlagde en smuk have omkring højen, som han tildels gravede ud og lavede en rundformet havestue i, desuden lavede han et springvand og byggede et udsigtstårn på højen.

Efter nogle få års forløb solgte han ejendommen til Niels Jensen Alkjær sig, men han tog noget jord fra i

nærheden af højen og opførte nogle bygninger på jorden.

I året 1897 kom den første læge til Tistrup, det var læge Christoffersen, senere overlæge på Amtssygehuset i Varde. Han sad i de første år til leje i et hus, men ønskede selv at få en bolig og kunne ønske sig pladsen ved Lundehøj. Der blev dannet et aktieselskab, der købte grunden af Hans Jensen, og der blev bygget en stor lægebolig derpå, det skete i året 1902.

Efter at Hans Jensens første hustru døde, det skete i 1889, blev han gift med en enke fra Tørring, født i Sdr. Bork, hendes navn var Kjesten Hans-Kristiansen. Der var ingen børn.

Hans Jensen opførte senere et meget særpræget hus i Søndergade, huset er ottekantet. Han har også udgivet forskellige småskrifter, hvoraf nogle solgtes til fordel for Radiumfondet, ligesom han også skænkede den efterladte formue dertil.

Hans hustru døde i 1912, og Hans Jensen levede sine sidste dage på alderdomshjmmet, hvor han døde den 7. juli 1918.

Kristian Haahr.

HENNEGÅRDS BIRK

Fra ældgammel tid ejede Ribe biskop Hennegård og det underliggende bøndergods, tillige havde biskoppen patronatsretten til Henne kirke. Mere og mere befæstede biskopperne deres magt. Det var netop tilfældet, da kong Kristian I gav biskoppen birkeret for hans større samlede besiddelser og tilmed en særlig forhøjelse af bøderne for vold. Det skete ved et kongebrev af 5. november 1468. Heri hedder det bl. a., at kongen »Giøre alle Witterligt, att for Troskaff ock willig tieniste, som oss elskelige werdige fader Biskop

nærheden af højen og opførte nogle bygninger på jorden.

I året 1897 kom den første læge til Tistrup, det var læge Christoffersen, senere overlæge på Amtssygehuset i Varde. Han sad i de første år til leje i et hus, men ønskede selv at få en bolig og kunne ønske sig pladsen ved Lundehøj. Der blev dannet et aktieselskab, der købte grunden af Hans Jensen, og der blev bygget en stor lægebolig derpå, det skete i året 1902.

Efter at Hans Jensens første hustru døde, det skete i 1889, blev han gift med en enke fra Tørring, født i Sdr. Bork, hendes navn var Kjesten Hans-Kristiansen. Der var ingen børn.

Hans Jensen opførte senere et meget særpræget hus i Søndergade, huset er ottekantet. Han har også udgivet forskellige småskrifter, hvoraf nogle solgtes til fordel for Radiumfondet, ligesom han også skænkede den efterladte formue dertil.

Hans hustru døde i 1912, og Hans Jensen levede sine sidste dage på alderdomshjmmet, hvor han døde den 7. juli 1918.

Kristian Haahr.

HENNEGÅRDS BIRK

Fra ældgammel tid ejede Ribe biskop Hennegård og det underliggende bøndergods, tillige havde biskoppen patronatsretten til Henne kirke. Mere og mere befæstede biskopperne deres magt. Det var netop tilfældet, da kong Kristian I gav biskoppen birkeret for hans større samlede besiddelser og tilmed en særlig forhøjelse af bøderne for vold. Det skete ved et kongebrev af 5. november 1468. Heri hedder det bl. a., at kongen »Giøre alle Witterligt, att for Troskaff ock willig tieniste, som oss elskelige werdige fader Biskop

Peder i Riibe os och wort Riige Danmarch her till giort haffuer, och hand och hans Effterkommere Bisper i Riibe oss och Riiget her effter trolige giøre och beuise mue och skulle, Tha haffue wi vndt och tilladt, at han och hans Effterkommere Bisper vdi Riibe mue och skulle nyde och haffue these effterskreffne theris och Kirckens Bircke, Møgeltønder, Rymøhe [Rømø], Lustrup, Balgom, Henningh [Henne], Lønborrigh, Gudom, Syuell och Bøulingh, som recker paa Lenge fra Fieltring Aas och til Brøsthrup Bro, och paa Brede fra Synderfiord och ind til Ramming Sogn, met alle Friheder, privilegiis och Rettighedt, som nogre Bircker vdi Judland liggendis, friest haffue och nyde, vdi saa maade, att all then Sagh, som falder i forskreffne Bircker, ther wold kand efftergaa, skal were XL [40] Marckis Sagh, hvad heller hand boer vdi Birck heller vden Birck, som for Sagh en¹.

Biskoppens lensmand på Hennegård må have udnævnt birkefogederne (dommerne). Hvor meget gods, der dengang hørte under Hennegård og dermed under birket vides ikke. Da Oluf Staverskov 1544 købte Hennegård af kronen, der havde overtaget bispegodset, opgives der 10 bol og gadehuse, men der må tidligere have været mere bøndergods. Det ser ligefrem ud til, at den bevarede kilde ikke har fået det hele med. Der er i alt fald fejl i opstillingen.² Ellers ville der nok have været for få folk at holde ting for.

Den biskoppelige birkeret gik ved reformationen under en verdslig herre. Det går nemlig ikke an med Mogens Lebech at sige: »Der konfirmeredes ingen Bestallinger for Retsbetjente i dette Birk, så det er troligt stiltiende lagt under Herredet«.³ — Nej, birket fortsatte sin tilværelse i endnu halvandet hundrede år! Der er dog ingen tingbøger bevaret.

For øvrigt kunne der nok inden for sognet, hvor

fællesskabet herskede, blive tvivl om skellet. 1556 »løffuerdagen nest for Sancte Thomas dag for jvell« (19/12) kaldte Poul Schriffuer på Oluf Staverskovs vegne på Vester Herreds ting på 18 synsmænd fra Henne og Lønne sogne. De vidnede for »en besiddendes tingsdom«, at de var opnævnet af samme ting at bese det sandemændstov, som blev gjort mellem Vester herred og Henne birk. »Da meledt [målte] vi fra den stenn, som staar næst Fil sø, som sandemænd satte, og saa til Arnberige, da var der nysynetyffue [180] favne og noget mere imellem fornævnte stenn og forskrevne Arnberige. Saa drog de vester paa til en anden sandemands stenn og maalte saa fra samme forskr. stenn og til Marckskiellberige, da var der imellem 20 favne, og er det os fuld vitterligt, at opnaa den nør side har det været brugt til Henne birk, oppaa den sønder side til Kieregordt og lodsejer paa den side, saa længe til nu sandemænd har sat den stenn norden samme bierge, og har det været brugt for en fri birk, som forskrevet stander«.⁴

Selv i de øde klitter vest for Fil sø måtte man være klar over skellet, om her skete noget ulovligt, som måtte for retten. For øvrigt blev skellet få år efter ikke længere et skel mellem herred og birk, men mellem to birker, idet Kærgård birk oprettedes og gjorde forholdene endnu mere indviklede.

Henne birk blev udvidet. Da Kristoffer Hvas 1633 mageskiftede med kronen og fik 4 gårde i Stavsø og 3 i Fidde, bevilger kongen, at da gårdene ligger i Henne sogn, må de herefter høre under Hennegårds birk.⁵

Af et tingsvidne 1556 ses det, at tingdagen var fredag. Tingstedet lå »lige ret ved kirken«, så »når almuen søger tinget, ville præsten først prædike Guds ord for dem«. Det er sikkert en ordning fra den

biskoppelige tid. Tinget holdtes under åben himmel. Ved hver tingdags begyndelse løftedes 4 tingstokke (bjælker) op på nogle fastliggende sten. Stokkene tjente som sæde for dommeren, skriveren og »de 8 mænd«, stokkemændene. Når tingdagen var forbi, »splittedes« tinget, d. v. s., bjælkerne lagdes ned.⁶

Fogden, »tingholderen til Henne birketing«, var 1556 *Christen Olufsen*, 1598 var det *Niels Hansen* i Henneberg. Det ses i et tingsvidne, der her gengives i sin helhed som et eksempel på, hvad det var, man bl. a. sad på stokken bag Henne kirkegårdsdige og skrev.

»Niels Hanssøn i Hennebø, tingholder til Henne Birketing, Terckild Sørenssøn i Stausø, Adzer Mickelsen i Klintemind og Jens Jørgensen i Houstrup kiendes Vi og gøre for alle vitterligt, at Aar efter Guds Biurd 1598, nest for Sanct Nicolaj dag paa Henne Birck Ting var skicket for os og dannmænd flere, som samme dag ting søgte, hederlig og vellærde hr. Niels Clausøn, sogneprest til Henne, som da lovligen bedes og fik et fuldt tingsvidne af 8 danemend, som var Terckild Sørensen i Stausø, Niels Schreder i Kierkebø, Chresten Olufson i Kløugaard, Adzer Michelsen i Klinting, Christen Broun i Hennebø, Mads Sørensen ibidem, Jens Jørgensen i Houstrup og Poul Joensøn i Stausø, hvilke forne 8 mænd der alle samdrægteligen vundet paa deres høyeste ed med oprakt finger, at de hørte og saa samme dag paa forne ting, at Christen Sørensen i Hennebierre stod for en besiddendes tingsdom, lovet og tilsagte forn^e hr. Niels Clausen at ville eller skulle give eller fornøje hannem 6 skp. rug aarligen, som af arilds tid er given af den gaard, som hand udi leffuer, som han tilforne har givet sal. hr. Jørgen Poulsen, forrige præst til Henne sogn, som altid har fulgt hannem for fredags prediken,

som han ogsaa haver fornøjet forne hr. Niels Clausen med, siden han blev præst til Henne sogn.

I så lille en retskreds er det vel sket, at der ikke blev holdt ting, fordi der ingen retssager var at behandle. Det har formodentlig været tilfældet 5. april 1650, da en Varde-borger og en mand fra Børsmose søgte Henne birketing, men der holdtes ikke ting, dog talte de med tingskriveren *Las Brun*. De ønskede genpart af en »voldsforfølgning«, som Jep Hansen i Børsmose var oversvoren på Henne birketing en uges tid før. De gav *Las Brun* 8 sk. for genparten, men endnu den 19. april havde de ikke fået den.⁸

Senere var *Bertel Nielsen* i Fidde birkefoged. Det var antagelig i den egenskab, han pådrog sig en af sine sognemænds vrede. Den 13. juli 1652 blev det vidnet på tinget, at en dag Bertil Nielsen stod i Jens Andersens smedje i Houstrup og fik sine segl slebet, kom Peter Hansen til ham og stødte efter hans mund med en høle. Den kastede han dog fra sig og tog en vognkæp af Bertels vogn og truede ham med og spyttede ham i ansigtet, til sidst drog han sin kniv, så Bertel Nielsen måtte flygte ind i smedens gård. Peder Hansen kastede sig så over vognen og slog en kande i stykker og sagde, at Bertel Nielsen var en gammel tyv og skelmer. Peder Hansen har nok haft hjemme i Kærgård birk, i hvert fald rejser Bertel Nielsen sag mod ham dér. Her sagde voldsmanden, at vidnet var løgnagtigt, men den Kærgård foged fandt sagen så alvorlig, at han henviste den til »sin overdommer«, d. v. s. landstinget.⁹

Også på Vester Horne herreds ting havde de Henne birkemænd ofte ærinde. 1657 vidner to mænd fra Fidde på herredstinget, at de havde været hos Bertel Nielsen, »foged til Henne birketing«, for Chr. Pedersen i Allerslev med en genpart af en dom, Bertel havde

afsagt på birketinget, men ikke ville underskrive, nu blev genparten »læst og påskrevet«, men Bertel sagde, at hvis skriveren fik den tilbageleveret og skrev den, som han ville »nøjes med«, ville han den forsegle og underskrive. Muligvis har genparten ikke været korrekt. Birkeskriveren var *Peder Thuesen* i Kirkeby.¹⁰ — 1660 opsgde Hans Jørgensen i Stavsø på Vester herreds ting fæstet af sin gård. Anne Staverskovs delefoged og vist også ridefoged, der senere fæstede halvdelen af en gård i Rottarp, protesterede, og sagen henvises da til Henne birketing.¹¹

Endnu 1686 fungerer birket med *Anders Christensen* som birkefoged. Han er fæster på en af Hennegaards gårde i Rottarp, den samme som Gregers Pedersen havde en part af.¹² Henne birketing virkede lige til den store sammenlægning og indskrænkning af retskredse, som gennemførtes 1688. I de jyske landsdommeres betænkning 1687 om sammenlægningen hedder det: »Udi dette Herred (Vester Herred) er et Birk kaldet Henne Birk, som ligger til Hennegaard, Niels Nielsen tilhørig. Mens som ikke vides om forbemeldte Niels Nielsen haver sær Privilegier slig Frihed imod Loven at nyde, Indstilles sligt til Eders kongl. Majestæts egen allernaadigste Kendelse, og hvad naadigst behages om andre af lige beskaffenhed at resolve«. ¹³ Niels Nielsen havde ikke særrettigheder, birket blev lagt under Vester herred ligesom Kærgård birk blev det. Der måtte Hennesognerne da fremtidig pleje lov og ret. H. K. Kristensen.

Noter: 1) Kinch: Ribe I 366. 2) Danske Sml. I 326, noten. 3) M. Lebech: Jyllands gamle Retskredse i Jy Sml. 5. rk. II 336. 4) O. Nielsen: Gamle jyske tingvidner. 5) Kronens Skøder. 6) Ribe bispeark., pk. V. Horne hd., læg 1754, Arb. Ribe 1957. 7) Ribe bispeark., som 6). 8) Kærgd. tb. 1650 19/4. 9) Kærgd. tb. 1652 27/8. 10) V. hd. tb. 1657 25/4. 11) V. hd. tb. 1660 2/6, 21/7. 12) H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 247; F. Hvass: Samling af Medd. om Pers. af Navnet Hvas. 13) Jy. Sml. 5. rk. II 219.

KONGENS HYLDNING

I middelalderen blev vore konger hyldet på lands-tingene, undersåtterne svor dér kongen troskab. Så længe kongerne også blev valgt dér, faldt hyldningen sammen med kongevalget. Da rigsrådet var opstået, tog det magt til at vælge kongen, og så blev hyldningen noget for sig, der stadig foregik på landstingene.

Den sidste hyldning før enevælden og den sidste i den gamle form blev anderledes. Det var efter Kristian IV's død 1648. Da fandt der slet ingen hyldning sted ude i provinserne. I København afholdtes et stændermøde, arrangeret for kongevalget, og samtidig hyldningen. Rigsrådet udsendte breve, der beordrede folk til at møde. Adel, biskopper og domkapitler mødte personlig, mens andre skulle sende repræsentanter.

Hvordan det formede sig i Vester Horne herred, giver dets tingbog for 3. juni 1648 klare oplysninger om. Riberhus lens ridefoged Peder Byrgesen i Hyllerslev, kongelig delefoged i herredet Mads Rask i Hyllerslev og en lang række herredsmænd, omk. 50 personer, vel alle de på denne dag fremmødte fra Herredet og Kærgård birk, kundgjorde, at »eftersom Danmarks Riges Raads brev og befaling dem tilholder at fremsende deres herredsfoged og to sandemænd af herredet med alle deres fuldmagt og herredssegl til den højbårne fyrste og herre hr. Frederik den Tredie med Guds nåde o. s.v. hans fyrstelige nådes hyldning, som udi København er berammet 6. juli førstkommende, så fuldmagt gav de forbemeldte Christen Madsen, herredsfoged, Christen Mikkelsen og Niels Knudsen, sandemænd, på herredets og birkets bønders vegne og betroede dem deres herredssegl.« Til dækning af udgifterne indgik de på, at hver helgård skal betale 8 skilling, hver halvgård og bol 4 og hvert formuende gadehus 2 skilling.

H. K. Kristensen.

HVAD ER SØJER ELLER SØJKÅL?

I Ole Højrup's smukke bog »Landbokvinden« findes (side 21) en omtale af en ret, som blev tilberedt af vildtvoksende strandplanter og i ældre tid blev brugt i marskeggen. Retten hed søjkål.

Planten angives at være strandvejbred (*Plantago maritima*). Jeg mener ikke, dette kan være helt rigtigt. Den plante, som har været brugt til søjkål her på Tjæreborgegnen, må have været strandtrehage (*Triglochin maritima*).

De to planter ligner hinanden meget, dog kan ingen, som er kendt i marsken, tænkes at tage fejl. Strandvejbred har ikke trehagens stærke krydrede duft og smag, dens blade er ikke nær så tykke og kødfulde, og skudene er ikke så tidligt fremme om foråret.

Min far, som var fra Allerup, viste mig trehage og fortalte, at man i hans drengetid spiste søjkål af den hvert forår. Han kunne kun lide retten, når den var blandet med almindelig grønkål — ellers var den for krydret. Spises skulle den dog, »fordi den var god mod skørbug«.

I bogen berettes, at søjer kunne sætte smag og fedtperler på en tynd suppe. Det ville strandvejbred ikke kunne, for den har ingen kryddersmag, og det er trehagen, som er karakteristisk ved højt indhold af råfedt.

Stednavnet »Søjeklint« i Darum er vel kommet af bevoksningen. Det tyder også på, at søjer har været lig trehage, for det er trehage, der vokser her.

Jeg har fået oplyst, at begge planter har været brugt, og at betegnelsen søjer skulle omfatte begge. Det er antagelig rigtigt, men søjer er ihvertfald ikke kun strandvejbred.

Jens Kusk.

Litteratur om Ribe amt

Mark og montre 1967 følger forgængernes spor. *Niels Thomsen* skriver om en jernalders gravhøj i *Nollund*. Under en ødelagt høj fandtes en grav fra omkring Kristi fødsel og delvis ind over denne en mindre uden gravgods. *Ole Crumlin-Pedersen* behandler i *Gredstedbro-skibet* nogle skibsdele, som er fundet i Kongeåen, og det er imponerende, hvad han får ud af det uanselige fund: det stammer fra et 20—25 meter langt skib, bygget ca. 600 e. Kr. *T. Frimodt-Møller* fremlægger resultater fra en foreløbig undersøgelse i *Asserbølgård i Lindknud*: to mindre hustomter med bl. a. rudeglas fra *Garbo* ved *Silkeborg*, hvor glas tilvirkedes 1582—98, og derved gives en meget snæver datering. Således bliver det muligt at udpege byherren til de huse, *Esbjerg museum* udgravede. Denne er dog ikke *Vincent Juels* enke *Elsebe Svave*, *Hesselmed*, og *Asserbøls* eksistens som adelig sædegård var også ophørt før 1609; for i et register over herregårde og deres beboere 1596 nævnes udtrykkeligt følgende: »*Asserbøl*, tilforne fru *Vibeke Lunge*, og bor der nu bønder på«. (Da. Sml. I, 355). *Vibeke Lunge* var enke efter *Jens Juel* til *Hesselmed*. Hun synes at leve endnu 1581 (se min *Gamle sydvestjyske fiskerlejer*, 72). *Frimodt-Møllers* datering sammenholdt med oplysningen fra registret giver en indtil vished grænsende sandsynlighed for, at det er fru *Vibeke Lunge*, der har ladet *glarboruderne* indsætte i *Asserbøl*. For øvrigt er det nok disse huse, sammen med bygningerne på *Hesselmed*, der 1607 stod strid om, idet *Elsebe Svave* da stredes med sin søn og svigersøn om dem. (*O. Nielsen*: *Malt herred*, 155). *Asserbøl* kaldes ganske vist endnu ved den lejlighed en sædegård, men det er nok blot, fordi man vidste, at den for ikke så længe siden var det. Allerede 1588 havde *Elsebe Svave* nemlig bopæl på *Sjælland*. — Videre skriver *Sven Fritz* om *Guldsmed Hendrich Bötticher i Ribe*. Den gamle kulturby udmærker sig også ved sine fortrinlige guldsmede, til disse hørte *Bötticher*, om hvis biografiske data, bevarede sølvarbejder og arbejder i uædelt metal, forfatteren giver særdeles grundige og omhyggelige oplysninger. *Mogens Bencard* beskriver *En mindepokal over Karl XII's død*, dens indsløbne billeder fra *Frederikssten* og den sjældne pokals skæbne og viser, at pokalen må være kommet til *Ribe* ved, at dens første ejer, søhelten, stiftamtmand *C. C. v. Gabel*, skænkede den til rektor *Falster*, der i et digt takker for gaven. *H. P. Korsgaard* afslutter sin meget kyndige gennemgang af *Varde museums sjældne ursamling*. Han behandler lommeurene, blandt hvilke et guldspindelur af *Bernard Scale* fremhæves; det skal være kommet til *Lønne* efter en stranding 1800. Navnlig beundres et *Windmillsur* fra ca. 1700, uden for *Varde* findes disse ure kun på 5 af verdens største museer, også de

fantasifulde, farvestrålende franske ure omtales, sluttelig skildres tårnuret fra St. Jacobi kirke, solure og et olieur. *H. Øllgaard* skriver om *En tusindkunstner*, C. Christensen, List, af hvis opfindelser visse dele findes på Ølgod museum sammen med redskaber, sønnen fremstillede.

Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg bringer i sit årsskrift den sædvanlige oversigt over arbejdets gang. *A. Hjort Rasmussen* har i *Vestkystfiskeri i 1760erne* givet uddrag af præsteindberetningerne 1766 fra Ringkøbing amt samt T. R. Teilmans håndskrift fra 1763 om fiskeriet på Fanø og i Skast herred. *Arne Espegaard* har i *Så lagde vi et træk til* uddrag af Esbjerg-fiskeren Martin Hansens dagbog fra 1903 og 04 og forsynet den med noter. *En søretssag i Ribe 1598—1606* af *Bue Kaae* viser de fortrædeligheder og tab, en ripenser kom i ved køb af hamburgsk strandingsgods, selv om det var behandlet i h. t. søretten. Det blev taget af den tidligere ejer, da manden var så uforsigtig at falbyde varen i Hamborg. Det hele viser, hvor vanskeligt det var at føre sag mellem parter i to lande.

I *Erhvervshistorisk årbog 1966* har *Ole Degn* behandlet Ribekøbmændene *Niels Hansen Grisbechs* og sønnen *Hans Nielsen Friis'* regnskabsbøger med biografiske og andre oplysninger. De omfatter tiden 1580—1644. Ikke mindst for de to købmænds talrige efterslægt, hvoraf mange medlemmer lever i vort amt, vil afhandlingen være af særlig interesse.

Den første folkestrejke, strejken i Esbjerg august 1943, der tidligere er behandlet af *Sven Henningsen*, har fået en omhyggelig og grundig udredning i en stor artikel af *Aage Trommer* i *Historie* (Jyske Samlinger) 1966. Han ser dens opståen i en række samvirkende momenter: den H. P. Poulsenske sabotagevirksomhed, »undtagelsestilstanden«, slagsmål mellem danskere og tyske soldater, ulovlige arbejdsstandsninger, tysk tilbagegang på krigsfronterne. Han finder ikke initiativtagerne i Socialdemokratiet, der jo stod som garant for forhandlingspolitikken, heller ikke hos den højere kommunistiske ledelse, end ikke hos *Holger Vivike*, men det synes at være kommunisterne *H. P. Poulsen*, *Harry Pedersen*, *Halvor Thomassen*, *Ejgil Wetterstein* m. fl. *Trommer* mener, det er forkert »at indføre spontaneitetsbegrebet som en deus ex machina til forklaring af strejkens opståen«, men den oprørte stemning, *Frit Danmarks* opråb m. m. bidrog hver med sit. Fremhæves må skildringen af konst. politimester *Knud Halsteens* overlegent dygtige og smidige optræden og den tyske kommandant *Steckelbergs* kloge og beherskede holdning.

I *Kuml 1964* har *Niels Thomsen* skrevet *Myrthue, et gårdanlæg fra Jernalder*. Der undersøgte 4 brandtomter af huse, heriblandt en formentlig for sig selv liggende stald, og et brolagt gadesystem, alt dateret til ældre romertid. I forbindelse med bopladsen fandtes en jordfæstegrav, *Myrthue-graven*, behandlet af *Ebbe Lomborg*, der viser, at den hører til en lille gruppe jordfæstegrave fra *Alslev*, *Tulsmark*, *Forum*, *Frøkjær* og *Sædding*, alle

med rigere udstyr og med lerkar i gravens østende. Lomborg drager sammenligning med de øvrige jyske grave af denne art. Sammesteds har Robert Thomsen skrevet *Forsøg på rekonstruktion af fortidige smelteprocesser* og behandler her de forsøg over gammel jernudvinding, som blev foretaget på Varde stålværk. Sluttelig skriver ingeniøren bl. a.: »Det man især vil fæste sig ved efter en sådan undersøgelse, er den store omhu og tålmodighed, der er lagt for dagen ved fremstillingen af disse jernbarrer. Det vil utvivlsomt have krævet en dags arbejde at sammensvejsede 100 g jernstumper til ét stykke. Heraf får man et billede af jernets værdi i vikingetiden«. — I *Kuml 1965* har Lennart Edelberg skrevet *Nuristanske sølvpokaler*, store vinbægre, skønt en ældgammel vinkultus ikke tålte Islams lys.

I *Personalhistorisk Tidsskrift 1966* har H. K. Kristensen offentliggjort *Af sognepræst Jacob Stampes optegnelser*. Det er ret åbenhjertige oplysninger om hans »selskabelige forbindelser«, mest egnens præster, samt »nogle af de mest fremtrædende personer i egnen«. Kristensen har tilføjet en række noter. I *Kirkehistoriske Samlinger*, 7. rk. VI har Troels Dahlerup behandlet *Ribe Domkantorat paa Reformationstiden* og redegør her for kantorerne 1508—74, hvis forhold ellers har været ret uklare.

Landsarkivet i Viborg har udsendt *Fortid i skrift. Vejledning til arkivets udstilling ved Paul G. Ørberg*. »De hundre tusinder af beskrevne blade på arkivets reoler giver os mulighed for at besøge både landsby og købstad, vi får lov til at kigge indenfor i bondens gård og adelsmandens herresæde, i købmandsgård og værksteder, i præstegård og skolestue. Vi kan følge de gamle på ting- og rettersted eller være mellem fattiglemmer og tugthusfanger. I gode og dårlige tider, pest og ufredsår, kan vi møde vore forfædre«, således skriver Ørberg i forordet. Der er vejledninger til de udstillede 101 numre, hvoraf adskillige fra vort amt.

Det er mærkeligt, at udgivelsen af så mange vejhistorier tøner sammen på én gang. Sidste år bragte vor årbog et par småartikler, og nu kom P. Topsøe-Jensens store, smukke, livlige og grundige bog: *Ad hjulspor og landeveje*, hvor vejhistorien følges fra oldtiden op til ca. 1900. Og i sidst udkomne halvbind af *Geografisk Tidsskrift* (decbr. 1966) har Steen B. Böcher skrevet *Træk af vejudviklingen i Danmark belyst gennem beliggenheden af vigtige vadesteder og broer*. Med styrke hævder Böcher, at selv i vort flade land kunne man i gammel tid ikke anlægge veje nogenlunde direkte mellem de punkter, der skulle forbindes. Afstrømningen var så langsom, at fugtige enge næsten ikke var til at komme over. I Jylland samler fremstillingen sig især om de 3 nord-sydgående »hærveje«. — I *Hardsyssels årbog 1966* har Alf. Kaae beskrevet *Opmålingen af landevejen Ringkøbing—Varde*. Opmålingen skete med milevogn 1785, der begyndtes på Ringkøbing bys mark og sluttedes ved Varde Nørreport, »egentlig til Jens Karstofts dør, som er næst ved byens port«. — I *Sønderjysk Månedsskrift 1967*, maj og junihefterne, har Bjørn Svensson i

Litteratur fra Ribe amt

Den delte hærvej og *i Rechte herr weg* fremlagt sine studier over hærvejens forløb syd for Bække og kommer delvis til andre resultater end Hugo Matthiessen i dennes berømte bog.

Varde håndværkerforening holdt 1966 100 års jubilæum og udsendte i den anledning et flot festskrift, skrevet af P. Friis. Han skildrer foreningens dannelse og de mange opgaver, den gav sig i kast med, f. eks. sparekasse, sygekasse, alderdomsunderstøttelse, teknisk skole, udstillinger, udflugter, ja, endogså byens og egnens første brugsforening, der dog mødte så megen modvind, at den gik ind allerede 1872. Videre beretter Friis om Haandværkerforeningens bygning, om spil, festligheder og fornøjelser, en tid et bibliotek, et lærlingehjem, svendehjem og et medlemsblad, om håndværkerne og kommunalpolitikken m. m. Det gik ikke altid helt stille af. Stridsspørgsmålene var navnlig brugsforeningen, sparekassen og vel også politik. 1871 skilte en del af håndværkerne sig ud og dannede en ny forening, 1876 forenedes de skilte. Også ledelsen gøres der rede for, her er Friis' store kendskab til byens borgere i de sidste 100 år kommet den smukke bog til nytte. På mangfoldige måder har foreningen grebet ind i byens forhold og fremgang.

I et nydeligt hefte har *Hans Jensen* skildret den nuværende *Grene kirkes* tilblivelse og 75 årige historie.

I *Folia Geographica Danica*. Tom. X, nr. 2 har *Hans Lüneburg* skrevet *Ursprung und Transport der Sedimente in den Wattrinnen des Grådyb-systems bei Esbjerg*. Her fremlægges resultaterne af systematiske undersøgelser, foretaget 1964 over sedimentbevægelser i Grådybs tidevandsområde. Som indikatorer tjente sedimentkorn inkrusteret med limonitisk jern, velkendt fra de tykke, brunrøde tertiære lag limonitsandsten i klinterne ved Hjerding og Sjelborg. Disse »brunkorn«, der nedbrydes herfra, er kendelige fra det øvrige materiale. Transportens intensitet måles i antal »brunkorn« pr. cm². Størsteparten af det nedbrudte materiale fra disse klinter føres langs kysten mod syd i retning af Esbjerg først og fremmest i strandzonen. Ud for Esbjerg havn findes analoge undersøiske lag, som også er under erosion, nemlig af strømmen i havneindløbet. Materialet vandrer mod det centrale Grådyb og når næsten til Skallingens sydspids. Muligvis findes et 3. oprindelsesområde inden for Horns Revs moræner.

Vort samfund har udsendt to bøger, vi nok synes, det er værd at henlede opmærksomheden på. *C. Teilman Hald: Vestjyske adelsfolk* er en kostbar udstyret bog, der rummer 48 gengivelser af malede portrætter i *Den Gjellerupholmske samling*, skabt af Tøger de Teilman, men adsplittet efter hans død. Hald har samlet fotografier af alle kendte billeder fra samlingen og givet en kort billedbeskrivelse og biografi af hver enkelt. Det er for størstedelen folk fra vestjyske herregårde, vidende nådigherren, hans frue eller børn, når de var i stadsen. Det er navnlig familierne Teilman, de Lasson, Gersdorff og Krag, det drejer sig om. — Den anden bog er *Mogens Bencards* udgave af *Mads Pedersen*

Rostochs manuskript *Dend gamle og navn-kundig Kiøbstæd Ribe*, forfattet ca. 1690, men aldrig tidligere trykt i sin helhed, skønt det er den første egentlige Ribe-historie og en af landets ældste byhistorier. Selve beskrivelsen er på vers plus 50 sider prosa-kommentarer og personalhistoriske facts om betydelige ripensere. Bencard har oversat latinen, forsynet bogen med noter, en liste over vanskeligt forståelige ord samt en skildring af forfatteren. Her oplever vi det gamle Ribe, dens mennesker og dagligliv for tre århundreder siden på en malende og morsom måde.

Aal sogns historie kalder *Anders Hansen* sin bog. Den består næsten udelukkende af mundtlige oplysninger, traditionsstof om personer og gårde i sognet. Og heri har bogen sin værdi for de sidste 100 år; for længere er historien ikke! Det besværlige og kostbare arbejde i arkiverne er helt undgået. Heller ikke den trykte litteratur om sognet er der taget meget hensyn til. Et eksempel vil vise det: Kr. Kristensen (A. H. skriver navnet Chr. Christensen) nævnes som »hjemmedigter«, men ikke hans fødsels- eller dødsår. »Flere viser har han skrevet. Jeg har ikke fundet nogen af dem«. oplyser A. H. Det er dog næppe vanskeligt at finde Kristensens digtsamling »I Tidens Løb« (Bayers forlag) eller hans mange småstykker i egnens aviser. Snak alene gør nu engang ikke en sognehistorie.

Vestjyder fortæller er som navnet siger en samling fortællinger, de drejer sig mest om beretternes barndom eller ungdom. Vestjyderne er H. Øllgaard, C. Lave, Chr. Nielsen, K. H. Rosenstand, Fr. Nielsen, Knud Ree, H. Wulff, C. Lindberg Nielsen, Otto Bisgaard, Claus Sørensen, Jul. Bomholt og J. Jacobsen. Desuden er der optryk af en fortælling af Noe Nygaard og af Ludv. Murtfeldts skildring af den store brand i Varde 1821, hvilken skildring dog er tilsat en god portion *licentia poetica*.

I *Historiske Meddelelser om København 1964* har *Johan Jørgensen* føjet et par korte, men klare træk til billedet af feltherren, stiftamtmand *Hans Schack* (Patriciat og enevælde).

Svend B. Troelsen: Rejsby Sogns Historie er en sognebog i en klasse for sig. Det fremgår klart af indledningen, hvor det hedder: »Hvis en eller anden måske langt borte fra Rejsby har fået oplysning om, at han har en fjern slægtning, måske en tipoldefader, der engang har boet i Rejsby sogn, kan han, hvis han kender vedkommendes navn, i løbet af få minutter finde frem til både bosted og slægtsforhold ved hjælp af bogen. . . Enhver der har en eller anden slægtforbindelse med Rejsby sogn, skulle ved hjælp af denne bog kunne lægge flere aner til sin stam- eller anetavle«. Som følge heraf fylder gårdhistorien langt det meste, 262 sider af den 324 sider store bog. Der er kapitler om selveje og fæste, skatter og afgifter, landsbyforhold, præstegård (men ikke om præster), skole og fattige, kampen mod havet, de frygtelige stormfloder, nationale forhold m. m. Et afsnit om kirken er skrevet af pastor *Aksel Jacobsen*. Det overvældende indtryk er dog, at her er skrevet en sognebog, som tillige er en slægtshistorie.

Det er et imponerende arbejde, Troelsen her har afsluttet. Initiativet til bogen skyldes egentlig Chr. N. Petersen, Kærbølling, der 1957 fik dannet et Historisk Samfund for sognet.

Johannes Oldendorphs Selvbiografi, udgivet af den såre sprogkyndige, tidligere missionær og sprogskoleforstander i Oreyia A. Andersen, rummer både den oprindelige latinske tekst og oversættelsen såvel som A.s udførlige noter. Trods O.s overdrevne selvfølelse, hårde domme over andre, strenge bodsprædikener, og at han i perioder var syg og utilregnelig, er der noget stort og gribende ved denne mærkelige præsteskabne. Nævnes må det, at han gik i gældsfængsel for sin broder og passede sin sjælesørgergerning under pesten. En del af hans beskyldninger må sikkert tages med forbehold. Mange interessante oplysninger om reformationstidens første årtier giver han. Han var borgmesterson fra Haderslev, hans mor, Ilsebe Holst, »en from og ærbar jomfru fra Ribe«. Brylluppet stod 20. august 1509, og hun lovede, at fik hun en søn, ville hun indvi ham til Gud og Sct. Nicolaus. Således kom hendes ældste søn til at hedde Niels. Johannes stemplede dette som »papisternes falske læres skadelige vildfarelser«. Selv fik han en grundig uddannelse, hørte både Luther og Melancton, var amanuensis hos ærkebiskoppen af Canterbury, blev kapellan i Haderslev, nærmest den dansktalende almues mand, mens han hårdt revsede de store, der heller ikke skaffede ham befordring. Døende af pest 1655 skrev han med rystende hånd de sidste linier af sin biografi.

L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Det er ikke blot en såre nyttig håndbog med en mængde biografier, pens. stadsskoleinspektør Ravn har udarbejdet, men det er tillige en grundig skildring af det sønderjyske skolevæsens historie under fremmedherredømmet, efterhånden som kårene strammedes, og nye love skulle fremme for tyskingen. Denne blev dog ret vanskelig, da man manglede kvalificerede lærere. Mange danskuddannede og ofte dansk-sindede blev da siddende. Ravn viser, at 1864—68 afgik 98 lærere, de fleste af dem nægtede at aflægge eden, 61 af dem tog til Danmark. Trods dette var i 1868 på landet i Nordslesvig alle første- og enelærerembeder besat med danskuddannede, hvad der utvivlsomt var af betydning for landsdelens danskhed. Ofte måtte de virke under meget vanskelige forhold, forfulgt af myndighederne og jævnlig misforstået af landsmænd. Sammen med Lampes Tønder Seminarie-stat og Arends Gejstligheden i Slesvig og Holsten hører bogen til de vigtigste opslagsværker i sønderjysk personalhistorie.

Abenrå Bys Historie er nu fortsat med 2. bind, tiden 1721—1864. H. H. Worsøe har skrevet om tiden indtil 1814, tildels på grundlag af materiale, indsamlet af H. Heilesen, som havde begyndt arbejdet. H. V. Gregersen har behandlet afsnittet Fra Kielerfreden til treårskrigen, mens Worsøe slutter af med Krig og fred (Under Treårskrigen, Mellem krigene, Aret 1864). Man får kyndig og grundig besked, både om de særlige sønderjyske

forhold og de mange forhold, der er analoge med kongerigske købstæders. Navnlig hæfter man sig ved den vældige betydning, skibsfarten havde for byen og ved den politiske uro.

Arv og Eje 1966 bringer bl. a. *Mogens Bencards Erimitagens Interiører. Et studie over deres formål og deres forbilleder*. Med støtte af et inventarregnskab klargør Bencard for anvendelsen af slottets forskellige rum. De smykkedes ikke som et residentslot, men netop som et »Jagt-Lyst-Huus«, og det blev præget af to stilarter: barok og rokokko. Bencard viser, at det er første gang, den nye stilart ses i Danmark. I øvrigt er forbilledet Wienerbarokkens interiørstil, som kobberstikkeren Sal. Kleiner publicerede 1734.

Boghandler Jens J. Jacobsen, Tarm, har udsendt en ny udgave af *Historiske Efterretninger om Egvad Sogn*, som første gang udsendtes sammen med en beskrivelse af Lønborg Sogn 1878 af *Palle Fløe og O. Nielsen*.

Lokalhistorie — Rigshistorie, udgivet af DHF, er optryk af ti artikler taget fra *Fortid og Nutid 1914—47*, hvoraf flere årgange er udsolgt. De omfatter: Albert Olsen: *Lokalhistorie — Rigshistorie*, S. Nygård: *Anvisning til at drive historisk-topografiske studier*, Svend Aakjær: *Dansk Landsbyhistorie 1844—1600*, Axel Steensberg: *Kulturbilleder fra en vestjysk Hedegaard*, Gunnar Knudsen: *Lokalhistorie og Stednavnestudium*, Gunnar Knudsen: *De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser*, Th. Bang: *Lensregnskaberne og deres Benyttelse som historisk Kilde*, C. Christiansen: *Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde*, Victor Hermansen: *Haandskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Nationalmuseets 2. Afdelings Bibliotek*, Johan Hvidtfeldt: *Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere*. Blot ved at se på disse titler forstår man, hvor uhyre vigtig denne bog er for enhver lokalhistoriker, hvis han da ikke i forvejen ejer hele rækken af *Fortid og Nutid*.

Alle lokalhistorikere støder under deres syslen på stednavne, både by- og marknavne. Man er vis på, at navnene ofte kunne fortælle noget om fortidige kulturforhold, men mangler den fornødne sproglige viden til at få det frem. Her kan *Kristian Halds* nye bog *Stednavne og Kulturhistorie* være en udmærket hjælp, idet den dog mest beskæftiger sig med marknavne. Den maner i højeste grad til forsigtighed. Det gælder dateringen. Af middelalderlige stednavne i V. Vested er kun ét bevaret til nutiden, mens 13 navne fra Hvidding alle bruges endnu, undtagen ét, som dog bruges 1774. Marknavne kan altså undertiden være meget gamle, men de kan også være unge. Ligeledes slås det fast, at minder om den hedenske religion i marknavne (gudenavne, kultsteder o. s. v.) er meget få, og de fleste af hidtil givne tydingner af disse navne forkastes eller vises at være usikre. Men der er mange navne knyttet til den lavere mytologi og folketro om jætter, vætter, trolde, ellefolk (dog også elletræ) o. s. v. Der kan

gives oplysninger om forsvundne høje, dysser, galger, volde, borge, broer o. s. v. såvel som om former af gammelt landbrug og landsbyliv m. m. En såre nyttig bog.

Ligeledes er *Mål og vægt af Poul Rasmussen* en såre nyttig bog. For almindelige mennesker er fortidens mål og vægt en hel jungle at se ind i, afvekslende og forskellige i de forskellige egne. Mange skarpsindige hoveder og spidsfindige udregninger er anvendt her. Man tænker bl. a. med taknemlighed på Svend Aakjær, der gav den første videnskabeligt underbyggede fremstilling. Men nu trænger tiden til en ny og lettere tilgængelig og med de nyeste resultater. Man må derfor være Poul Rasmussen taknemlig for hans omhyggelige udredning. Tilmed giver han i et kortfattet tillæg oplysninger om de danske mønter 1500—1700. Han gør i de to første hovedafsnit rede for den nyere forsknings resultater af studiet af middelalderlig mål og vægt, og derpå i alfabetisk orden mål og vægt 1500—1700.

Det gamle hæderkronede *Personalhistorisk Tidsskrift* har skiftet ansigt, fået et andet omslag, en ny redaktør (arkivar H. Worsøe), åbnet en ny rubrik og udvidet en anden. Det første vil give et blik ud til de virksomheder, der også berører personalhistorien. Der er startet med P. K. Hofmansens: Slægtsgaardsarkivet, det andet er en udvidelse af Spørgsmål fra medlemmerne, hvor spørgerne opfordres til at gøre opmærksom på materiale, de måtte ligge inde med, desuden bringes de sædvanlige artikler, anmeldelser m. m. De mange, der er interesseret i slægtshistorie, kan her hente nytte og inspiration. Man indmelder sig hos arkivar H. Worsøe, Surkær 4, Abenrå.

Tidsskriftet *Esbjerg* udsendte i anledning af Esbjerg fiskeriforenings 75 års jubilæum et meget smukt rigt illustreret særnummer *Fiskeriet*, skrevet af A. Hjort Rasmussen og P. Bjerg Poulsen, mens statistikken er udarbejdet af Fiskeriministeriet. Det indeholder afsnittene: Fra krogfiskeri til snurrevod, Fiskeri og industri, Fiskeriets udvikling, Arbejdsdag på hav og havn, Esbjergfiskeriet i tal - tavler - tegninger. Vi ser dette erhverv både i historisk og nutidig belysning samtidig med, at Esbjerg vokser op. Fra en begyndelse, hvor der ikke engang var tænkt på nogen fiskerihavn, vises, hvordan havnen og erhvervet vokser til den imponerende og indviklede virksomhed, der er i dag. Omslaget er et udsnit af søkortet ud for Esbjerg. Også det forrige nummer (35, Videnskab og kunst) er værd at mærke sig. Her oplyses om *Fiskeri- og søfartsmuseet*, *Saltvandsakvariet*, *Skallingelaboratoriet*, *Kunstforeningen*, *Musiklivet*, *Teater* og *Esbjerg museum* ved Hjorth Rasmussen, K. E. Jensen, N. Kingo Jacobsen, Arne Broch, Niels Thomsen m. fl.

Ebbe Lomborg har i *Ravfund ved Vestkysten* i Skalk 1967 : 3 behandlet nogle hos os enestående ravperler fra en bronzealders grav i Andrup, udgravet af Hans Damgaard for Esbjerg museum. Lomborg viser, at de stammer fra Sydtysskland. — I *Arbøger for nord. Oldkyndighed og Hist.* 1966 har Anne Jacobsen og Otto

Litteratur fra Ribe amt

Mørkholm skrevet *Danske guldmøntfund fra middelalderen*. Heri nævnes 7 løsfund fra vor amt. At to mønter er fundet på stranden ved Hjerting og Oksby leder sammen med fund i klitterne ved N. og S. Lyngvig tanken hen på strandinger. Ellers undrer det ikke, at en florin (Firenze 1312) er fundet i Ribe bispegårds have, da her dengang lå et Johannitterkloster.

H. K. K.

I forbindelse med Historisk Samfund for Ribe Amt kan man måske ikke skrive om den af Historisk Fællesforening udsendte bog »Danske Historikere« — og dog.

Den nævnte bog har et perspektiv ud over hele landet, som det ligger i titlen, men det ligger dog sådan, at dens virkeliggørelse i ret væsentlig grad skyldes en mand inden for Historisk Samfund for Ribe Amt.

I 1959 kunne man i Fællesforeningen fejre 50 års jubilæum, og i denne forbindelse besluttede man at udsende bogen »Danske Historikere«. Og det skulle ikke være et værk alene om de videnskabeligt uddannede historikere, som er dem, der har de største forudsætninger. Men når man i dag tager første bind af »Danske Samlinger« 1866 ned fra reolen, så må man konstatere, at den jævne mand også i høj grad har bidraget til fremdragelsen af Danmarks historie, og navnlig som bidragene senere er kommet frem gennem de historiske amtsamfund, hvor Ribe amt blev det første (1903).

I Dansk Historisk Fællesforening besluttede man at udsende en bog om danske historikere i videste forstand. Det blev i første omgang overladt formanden og sekretæren at udarbejde og redigere det planlagte værk. Det viste sig imidlertid hurtigt, at arbejdet hermed langt oversteg den arbejdskraft, de nævnte herrer kunne ofre, så man vedtog at ansætte fhv. førstelærer H. K. Kristensen som redaktør af bogen.

Det har været et stort arbejde at bringe dette værk til verden. Det har taget sin tid. De mange personalhistoriske oplysninger har skullet indhentes, gennemgås og bringes frem i en form, som falder indenfor bogens rammer.

Det er blevet til en bog på omtrent et par hundrede sider.

Værdien af bogen ligger i, som det også hedder i indledningen, at det ikke blot er de akademisk-historikere, men også de mange rundt i landet der ud fra forhåndenværende forudsætninger har været med til at skrive Danmarks historie, der er biograferede med meddelelse om de emner, de har beskæftiget sig med.

Derved er bogen, som det var hensigten, blevet et værdifuldt kildekrift.

P. Friis.

Virksomheden

Arsmødet afholdtes på Hovborg kro. Pastor Gudmund Kelstrup valgtes til ordstyrer, og de sædvanlige beretninger og regnskabet blev aflagt og godkendt. Snedkermester Niels Thomsen og antikvar Mogens Bencard genvalgtes til bestyrelsen, også revisorerne genvalgtes. Ved det offentlige møde, der havde samlet stor tilslutning, talte kroejner P. Nicolajsen om egnens plantningshistorie, og pastor Høgsbro Østergaard gav ud fra Poul Andersens dagbøger en levende skildring af livet på egnen i sidste halvdel af forrige århundrede. — I december afholdtes på Centralbiblioteket i Esbjerg og sammen med dette et to-dages kursus i slægts- og lokalhistorie for begyndere, hvor 30 deltagere arbejdede med liv og lyst. — Udflugten gik i år uden for amtet. Man begyndte i Christiansfeld, hvor Brødre menighedens kirkesal og kirkegård samt Brandværnsmuseet blev beset under ledelse af turistchefen. Ved Tyrstrup bullade orienterede Bencard, mens museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, talte på Tørring borgtomt om dens historie. Der sluttedes i Jels volde, hvor H. K. Kristensen talte. En dejlig tur, begunstiget af det skønneste vejr.

1. december 1966 udkom C. T. Hald: »Vestjyske adelsfolk. Den Teilmanske portrætsamling på Gjellerupholm« og 1. april 1967 M. P. Rostoch: »Dend gamle og navn-kundig kiøbstæd Ribe« ved Mogens Bencard, der har forsynet bogen med noter og en biografi af Rostoch. Det var nr. 4 og 5 af småskrifter.

I det forløbne år har vi fået mange nye medlemmer, navnlig unge. Vi har al grund til at takke de to lærerstuderende, fru Dorit Andersen, Ribe, og hr. Preben Andersen, Esbjerg, for det smukke resultat. Vi har fremstillet en lille tryksag, som vedlægges, og som forhåbentlig kan være en hjælp i arbejdet for stadig at skaffe flere medlemmer.

Nye medlemmer 1966

Niels Poulsen, Holsted. Pens. lærer Niels Jensen, Nr. Aaby. Asta Juul Agerskov, Askov. Bankfuldmægtig Raun Pedersen, Varde. Pens. lærerinde Margrethe Nielsen, Varde. Fru Mary Pedersen, Grindsted. Grønsebetyent Aage Hansen, Krusaa. Lærer Eg-Jensen, Give. Fru Eva Ibsen, Gjesing. Tandlæge Astrup,

Virksomheden

Varde. H. Agersnap Kristensen, Ølgod. Lærer Bredam Jensen, Sædding. Lærer Ib Andersen, Brørup. A. Møller Madsen, Brørup. Lærer Asger Tygesen, Agerskov. Esbjerg Teknikum, Esbjerg. Sognerådsformand Hans Jensen, Billund. Fru Anna Høher, Brørup. Adjunkt H. Hauge Nielsen, Sædding. Civilingeniør H. Friis Madsen, Bramminge. Lærer V. Hansen, Nollund. Redaktør N. Kr. Mortensen, Grindsted. Gdr. I. Thovtrup, Tofterup. Jens Pedersen, Starup. Gdr. Thorkild Madsen Risbøl, Fåborg, Tvilho. Lærer E. Skødebjerg, Hovborg. Maskinpasser Einar Hansen, Guldager. Lærer Regnar Jensen, Hesselho. Lærerinde Louise Andreasen, Bramminge. Boghandler Axel Okholm, Vorbasse. Lærer Sv. Aa. Jensen, Esbjerg. Gdr. Tage Lauridsen, Darum. Dyrlæge E. Jacobsen, Bramminge. Jens Kr. Hansen, Ølgod. Dyrlæge Thomas Skovbjerg, Ølgod. Edmund Andersen, København. Fru Ella Christensen, Varde. Toldvagtimester J. A. Langelund, Padborg. Maler Steenholdt Jensen, Gredstedbro. Førstelærer Einar Andersen, Lindknud. N. Aa. Kristensen, Ounbøl. Lærer P. E. Christensen, Skonager. Lærer Chr. Jespersen, Høm. Fru Ingrid Hejn, Aalbæk. Guldager kommunes bibliotek, Sædding. Boghandler Thyge Clausen, Varde. Fru Johanne Nielsen, Allerup. Skovfoged C. J. Madsen, Klelund. Bibliotekar Kamma Præst Ørsted, Esbjerg. Fru Marie Glistrup, Esbjerg. Sekretariatschef Bernhard Mortensen, Esbjerg. Oust Berggren, Tjæreborg. Seminarirektor Niels Kyndrup, Ribe. Skoleinspektør Sv. Stræde Nielsen, Ribe. Kr. P. Sørensen, Brørup. Kommunalærer Sten Christensen, Varde. Journalist Jørgen Steens, Varde. Gdr. J. K. Pedersen, Eenhøjborg. Planteskoleejer Axel Nielsen, Varde. Fru Sigrid Sørensen, Lydum. Assurandør Henning Jessen, Esbjerg.

Under uddannelse: Alice Voigt Hansen, Ribe. Hanne Uhre Olsen, Ribe. Arne Primdal, Ribe. Erik Becker, Ribe. Erik Aistrup Pedersen, Ribe. Jørgen Mikkelsen, Holsted. Alice Brinck Jensen, Ribe. S. O. Ladefoged, Bramminge. Per Vestring, Ribe. Elsebeth Johansen, Ribe. Mogens Nyhave, Ribe. Anne Marie Broch, Ribe. Hanne Hansen, Holsted. Villy Brunsgaard, Ribe. Ole Kærsgaard, Ribe. Else Marie Sørensen, Tjæreborg. Erik Roesgaard, Vejrup. Aase Rehmeier, Ribe. Kaj Andersen, Ribe. Knud Krog Holdensen, Gredstedbro. Ellen Kølvraa, Ribe. Finn Ammentorp, Rejsby. Jette Simonsen, Ribe. Chr. Schmidt, Ribe. Dennis Christensen, Ribe. Jytte Vendelbo, Gørding. Ingrid Smidt, Ribe. Kirsten Dahl, Ribe. Lars Johansen, Ribe. Anne Bodil Hune, Ribe. Bent Pedersen, Roager. Jes E. Pallesen, Ribe. Ole Døssing, Ribe. Ernst Søgaard Jensen, Ribe. Kaj Michelsen, Ribe. Erik Larsen, Ribe. Hans Georg Glumby, Gredstedbro. Grethe Østerby Hansen, Ribe. Niels Peter Skov, Ribe. Hans Skov Christensen, Gram. Margit Grentzmann, Ribe. Anne Grethe Bjørn, Ribe. Knud Erik Hansen, Ribe. Gudrun Holm, Ribe. Mette Krog Bertelsen, Ribe. Anneline Jensen, Tønder. Inge Ohrt, Ribe. Leif Burmeister, Esbjerg. Lars Dyrvig, Ribe. Ole Madsen, Arnum. Jørn Flyvbjerg, Bramminge. Søren Lund Nielsen, Ribe. Ester Finderup, Gram. Birgit Pedersen, Ribe. Dagny Runge Sørensen, Ribe. Kirsten Smidt, Ribe. Susanne Fischer, Ribe. Marie Antoinette Friis, Ribe. Ove Meilgaard, Ribe. Elsebeth Dissing Hansen, Gørding.

Virksomheden

Lis Mouritsen, Ribe. Birgit Vallentin, Ribe. Dorit Andersen, Skærbæk. Eva Dimer, Ribe. Iver Toft, Ribe. Simon Jemyn Nielsen, Ribe. Inger M. Bach, Ribe. Åse Sørensen, Ribe. Inger Nordentoft, Ribe. Peter Bergmann, Ribe. Ruth Laursen, Ribe. Anne Mette Kückelhahn, Esbjerg. Helge Søgaard, Darum. Olav Jul, Ribe. Niels Chr. Andersen, Ribe. Hans Chr. Lauritsen, Ribe. Gregers Pedersen, Ribe. N. E. Jeppesen, Ribe. Gudrun Gormsen, Abenrå. Martin Jessen, Esbjerg. Hans Jespersen, Esbjerg. Ole Thagaard, Brørup. Ole Kristensen, Esbjerg. E. B. Andersen, Billum. Børge Rasmussen, Esbjerg. Mogens Christensen, Grimstrup. Olav Okholm, Gredstedbro. Bertel Pedersen, Janderup. H. H. Duborg, Brørup. Søren Dengsø Nielsen, Esbjerg. Kaj Kristensen, Gjesing. Fru Kirsten Vestergaard, Tjæreborg. Jenny M. Jensen, Billum. J. R. Jensen, Esbjerg. Poul Jørgensen, Vejen. Bent Th. Andersen, Esbjerg. Kaj Sønderkov Jensen, Esbjerg. H. Uhrskov Larsen, København. Ove L. Bøndergaard, Esbjerg. Niels Aage Schmidt, Esbjerg. Hanne Agno Christiansen, Esbjerg. H. H. Jensen, Esbjerg. Steen Sehested, Esbjerg. Søren Vælds, Esbjerg. Mogens Andersen, Grimstrup. Jørgen Mikkelsen, Esbjerg. Sv. Høj Thomsen, Esbjerg. Hans Otto Nielsen, Esbjerg. Conny Seerup, Esbjerg. Bent Kjær, Varde. N. Jørgen Nielsen, Varde. Keld Svendsen, Esbjerg. Erik Nielsen, Esbjerg. Sv. Lehmann, Esbjerg. Martin Knudsen, Esbjerg. Gunnar Drøgemøller, Esbjerg. Ernst Noer, Glejbjerg. Sten Frost, Esbjerg. Søren Mulvad, Ribe. Niels Reinholm Jensen, Esbjerg. Sv. Aa. Thorup, Sønderho. Merete Sørensen, Hejnsvig. Hans Jørgen Christiansen, Esbjerg. Michael Strand, Brørup. Verner Jensen, Esbjerg. C. Rønne Mikkelsen, Fovrfeld. Søren Lauridsen, Esbjerg. Harry Christensen, Varde. Merete Grenaa Petersen, Sig. Ole Selmer, Esbjerg.

Navneregister

Ved H. K. Kristensen.

Forkortelser: fg. = foged; forf. = forfatter; gmd. = gårdmand; hd. = herred; hgd. = hovedgård; hmd. = husmand; musinsp. = museumsinspektør; pr. = præst; prof. = professor; propr. = proprietær; s. = sogn. Endnu flere let gennemskuelige forkortelser er anvendt. En del navne i mindre væsentlige forbindelser er udeladt.

A

Aagaard, L. N., pr. 393; — Niels 25, 31; — Ole 36.
Aalstrup (Tommesen, C.) degn 148.
Aastrup, gæstgiver 379.
Abel, Marie 168.
Agerbæk 409, 475.
Alexandersen, Ebbe, smed 602.
Alkærsig, Søren, forf. 158, 313, 350, — N. J. 606.
Allerslev, Ovtrup 611, — vad 343.
Allerup 614, prgd. 433, — skole 440f.
Alslev, 330 ff, 602.
Amhede, Egtved 148, 590, 593, 596f.
Andersen, A., missionær 316, 618, — A., sognefg. 597, — Bollerup, folketingsmd. 362 ff, — Dorit, lærerinde 631, — Emilie, arkivar 314, — Eske, gmd. 326, — Jens, skovf. 148, — Niels, entreprenør 570, — Preben, lærer 624, — S. P. 500, 504, 506, — S., gmd. 326, — Vald., lærer 155, 159, 317, 341 f, 348 f, — Vilh. prof. 198, — Yde, forstander 159.
Andreasen, Th., degn 448, 450f.
Ankelbo, Grene 447.
Anna Rentemesters 106, 109-13, 115, 117f.

Ansager 601.

Anst hd. 326f, 393, 575f, 590-99, — s. 393, 591, — Bro 326f, 332f, — Lille 481, 489ff, 516, — Store 394f.
Appel, Cornelius, pr. 197f. 231, — Erik, højskoleforst. 210, 233, 236f, — Ingeborg 231, 233, 473, — Jacob, højskoleforst. 190, 198ff., 202, 204, 206, 208, 210, 216, 220, 230f, 237, 473.
Arenfeld, Jørgen 454.
Arnfred, J. Th., højskoleforst. 220, 236f, 472f.
Asbo, Bække 333.
Asbøl, Lejrskov 398.
Aschou, P., degn 417, 419, 424.
Askjær, Hejnsvig 405.
Askov 174, 188, 192, 214, 231, 237, 490, 507, — højskole 22, 162, 164, 166f, 181, 188, 204, 226ff, 472f, 565.
Assens, R., provst 486f.
Asserbølgård, Lindknud 613.

B

Bagger, J. A. F. byfg. 381.
Ballum 436, 447.
Barkentin, bager 132, — Johanne 132.
Bartholdy, Else, lærerinde 227.
Bartholin, H., prof. 292.
Basse, Hans, fæster 594, — Niels 583, — Simon, forp. 588.

Navneregister

- Bastholm, J., lærer 4.
 Bates, R. L., radiotelegrafist 543, 546f.
 Bech, H. J., rentier 475, — Margrethe 275, — Kirsten 275, — Ulrik, møller 274.
 Begtrup, Holger, højskoleforst. 202, 472.
 Bencard, M., antikvar 157, 313, 475f, 479, 615, 618, 621, 624.
 Benfelt 393.
 Bennick, ridefg. 600.
 Berg, vognmd. 130.
 Berntsen, Anton, forf. 469, — Klavs 204, 208, 210.
 Bertelsen, Th., gmd. 1, 605, — Jørgen G., 74.
 Bierrum, H. E. hd. foged 417, — Severin, degn 417-33.
 Bille, Aksel, t. Ørum 404f.
 Billum 460, 517, 600.
 Billumvad, Al s. 344.
 Billund 144, 448, 602.
 Birkedal, Vilh., pr. 180.
 Birnbaum, prokurist 375.
 Bjørnholm, ritmester 80.
 Bjørnson, Bj., digter 202-04, 233.
 Blaaholm, Poul 36, 60.
 Block, Terman, husejer 136.
 Bluhme, E., kommandør 565, 567f, 570f, 573.
 Boeberg, H. P., gmd. 255.
 Bojsen, Frede, folketingsmand 188, — forst. 484f.
 Bork, Sdr. 459.
 Bolkær, N. Nebel 345.
 Borberg, L. P., sygekassedir. 515, 533.
 Borgbjerg, minister 521.
 Borre, Al 344.
 Boysen, Emil, murermester 129.
 Bramminge 426, 541, — hgd. 417.
 Brandes, Georg, prof. 493.
 Brandt, C. J., pr. 180.
 Bredenberg, A., degn 447-53.
 Bredho, Tistrup 352.
 Bredsdorff, Th., pr. 602.
 Breinholt, C., konsul 569, — Niels B. 573.
 Briksbøl, Skast 331.
 Brinch, H., adj. 157, — P., fabr. 563f, 566.
 Brockdorff, G., jægermester 591, 600.
 Brockman, Magdalene Margrethe 575, — Margrethe 588, — V., borgmester 575.
 Brorsen, Søren, minister 572.
 Brorson, H. A., biskop 508, 601.
 Brustad, kæmpe 125f.
 Bruun, Jørgen, amtsforv. 436f, — Lars, skriver 611.
 Bryske, Anthonius 121.
 Brøndsted, K. G., forf. 228.
 Brøndum 272, 330f.
 Brørup 174, 332, 350, 414f, 481, 487, 491, 498-535.
 Buch, Knud C., gmd. 397.
 Bundgaard, J., gmd. 502.
 Busk, Eskild, mag. 151.
 Byrgesen, P., ridefg. 613.
 Bülow, overpræsident 527, 529.
 Bække 350, 581, 598, 618.
 Böcher, St. B., prof. 294, 617.
 Bøgh Andersen, højskoleforst. 226.
 Böhme, Claus R. 475.
 Bønstrup, Vamdrup 595.
 Børsmose, Al 611.
 Bötticher, H., guldsmed 615.
 Bålgård, Outrup 602.
- C**
- Carlshütten v. Rendsborg 366.
 Caspersen, H. M., hotelejer 130.
 Christensdatter, Ane 352, — Anne Christine 244, — Kirsten 253, — Maren 352, — Zidsel 244.
 Christensen, Alf., overretssagf. 568, 570, — And., birkfg. 612, — C. gmd. 357f, — opfinder 616, — H., prop. 440, 456, — H. J., gdr. 486, — H. Jepsen, folketingsmand 230, — H. P., vejassistent 313, — I. C., minister 3, 157, 200, 571, 604, — Iver, gmd. 266ff, — Jac., red. 568f, 572, — Jens 3, — Lars, gmd. 279, — Laur 582, — Laurids, degn 264, — Ludvig, fru konsul 546, — M. 332, — N., gmd. 412, — N. (Esbjerg) 124,

Navneregister

- 133, — N. C., værtshush. 361,
— P. 14, 596f, — P., degn 433f,
— S., gmd. 444.
- Christiansen, Chr. 292, 165, 167,
— C. P. O., højskoleforst. 473,
— degn 301-05.
- Christiansfeld 477, 624.
- Christoffersen, læge 607.
- Clausen, Adolf, godsejer 411, —
Joh., pr. 169, N., pr. 610f.
- Clausen Nielsen, O., sparekasse-
dir. 159, 317f, 479.
- Claussen, Herman 226.
- Colding, Jørgen, gross. 142.
- Collin, Jonas, præsident 364.
- Coombes, commander 555.
- Cortsen, H., gmd. 263f.
- la Cour, Poul, fysiker 184, 204,
211f, 472, — Vilh., dr. phil.
204, — Madsen, forstander
315, 318, — Pedersen, Geor-
gia 182, 217, 222ff, — Kr. 176,
180, 217, 237.
- Crumlin-Pedersen, O., musinsp.
613.
- Curtz, Poul, pr. 416.
- D**
- Dahl, skibsbygm. 135.
- Dahlerup, Troels, arkivar 617.
- Dall, Claus, gdr. 164, 168, 174,
176ff.
- Damgaard Petersen 314.
- Damsmark, Guldager s. 132.
- Daniels, officer 475.
- Dankirk, V. Vedsted s. 313.
- Dannevirke 19, 22.
- Darum 313, 416-34, 483, 486,
491, 497, 614, — kirke 108.
- Degn, Ole 618.
- Deibjerg, Hodde 353.
- Dejrup, Ovtrups 601.
- Dinesen, Lars, politiker, 568.
- Dons Christensen, H., biskop
226.
- Donslund, hgd. 52, 155, 597, —
Fiskehuse 409, — Mølle 403-10.
- Drabæks Mølle, Skanderup s.
414.
- Drostrup, Læborg s. 194.
- Duke, regimentsskr. 399.
- Dybbøl 27f, 34ff.
- Dybvad bæk, Malt hd. 332.
- Dyreby, Henne s. 318, 343, 461.
- E**
- Ebbesen, Ebbe, møller 191, — J.
Chr., gmd. 359, — M. 595, —
Vilh., gmd. 353.
- Edelberg, Lennart, lektor 617.
- Eg, Grindsted s. 407.
- Egholt, Lejrskov s. 404, 577f,
582ff.
- Egtved 399f, 403, 595ff.
- Egvad, N. Horne hd. 610.
- Ehrenfeld, St. N., godsejer 348.
- Elkjær, P., ridefoged 395.
- Ellekilde, Ella 465, 469, — H.,
arkivar 463-69.
- Endrup mølle, Nykirke s. 475, —
Posthus kro 132.
- Endrupholm, hgd. 260ff, 313,
331f, 476.
- Engqvist, H. H., arkitekt 474.
- Eriksen, J. K., rektor 2, — V. H.,
skoleinsp. 2.
- Esbjerg 123-43, 158, 307f, 313,
497, 540f, 546, 559-74, 615f,
618, 624.
- Esgær, bisp 476.
- Eskeland, Lars 192.
- Eskelund, Brørup s. 164, 411,
415, 481, 495, 498f, 503f.
- Eskesen, And., gmd. 325f, —
Hans, gmd. 244, — Morten,
friskolemand 232f.
- Espegaard, Arne, lektor 158, 313,
474, 616.
- Estrup, hgd. 332, 393, 395, 411ff.
- Evens, Otto, billedhugg. 184.
- V. Eyben, kaptajn 373.
- F**
- Faarkrog, A. H. 148, — Jep H.,
sognefg. 398, — Sidsel 150.
- Fabricius, Jac., generalsuperint.
316.
- Fahrner, politibetjent 125.
- Fanø 159, 313, 436, 474, 616.
- Feaver, ambassadør 557.
- Federspiel, Per, minister 553,
556f.
- Feilberg, H. F., dr. phil. 188f,
214, 467, 481.

Navneregister

- Fenger, højskolelærer 177.
 Ferslev, Søren P., prokurator 377f.
 Ferup, Lejrskov s. 166, 593.
 Fidde, Henne s. 343, 461, 609, 611.
 Fink, Jakob H. 482, — Troels, prof. 400.
 Fitting, Vorbasse s. 402.
 Flye, J. J., hospitalsforst. 393.
 Fogh, pr. 375.
 Fogtman, byfg. 381.
 Folding 174, 332.
 Foldingbro, Folding s. 326f, 332f, 335f, 350.
 Fourfeld, Guldager s. 547.
 Frandsen, Anne Dorthea 482, — Chr. 579ff, — Hans, prof. 109, — P., kromand 440.
 Fredegod, Frode 596.
 Fredericia 372.
 Frederik IV 285-90.
 Fredslund, Else, lærerinde 487.
 Friede, P., pr. 151.
 Frifelt, Sal., forf. 157ff, 317f.
 »Frihed«, hus 162.
 Friis, Alb., lensmd. 446f, — Astrid, prof. 475, — Birte 443, — Edith, lærerinde 313, — Elisabeth 443, — H. N., købmd. 614, — P., red. 159, 317, 618, 623.
 Frimodt Møller, T. 615.
 Fromsejer, skovrider 225.
 Fruerlund, Horne s. 251.
 Frydendahl, Th., skrædderm. 515f.
 Frøsig, Ølgod 359.
 Frøstrup, Lunde 454.
 Frøstrupgård, hgd. 347.
 Fugl, A. C., degn 448, 450.
 Fussing, H. H., lektor 476.
 Føvling 174, 301, 332, 487, 514.
 Fåborg 312, 330f, 350, 475, 556.
- G**
 Gabel, C. C., stiftamtmd. 589, 600, 615.
 Galthen, Math., pr., 120.
 Gammelbo, Øverød 465.
 Gammelby, Jerne 131, — Læborg 164, 200, 493, 515.
 Gammalgård, Ølgod 363.
 Gammeltoft, Henne 318, 343, — Frands, gdr. 318f.
 Gamst, Anst 593.
 Gander, New Foundland 547f.
 Garp, C. Jensen, gdr. 395, — Dorethe 393-97, — Nis, gmd. 393.
 Gejsing, Anst s. 393, 395f, 583, 592.
 Gerndrup, Brørup s. 501, 504.
 Gesten 174, 306, 393, 581, 588, 597.
 Gettrup, Astrup s. 325f, 541.
 Gillivray, A. D. Mc, kombekaster 543, 546, 554.
 Giest bro 332, 475.
 Gjødsvang, Chr. 17.
 Glarbo, glasfabrik 613.
 Glejbjerg 538, 541.
 Glibstrup, Anst s. 592.
 Graabæk, H. B., pr. 85f, 99.
 Gram, billedhugg. 517.
 Gravlunden, Fourfeld 539.
 Gredstedbro 334ff.
 Gregersen, Hans C. 274, — H. V. 477, 620, — Laurids 583.
 Grene 350, 448ff, 453, 541, 602, — kirke 144-48, 618, — Krog 596.
 Grimstrup 267, 312, 330f, 436, — krat 601.
 Grindsted 49, 144f, 147, 153, 157, 350, 469, 594, — museum 313.
 Grisbech, N. H., købmd. 616.
 Grue, N. E., bygmester 190, 206.
 Grundtvig, Joh., arkivar 473.
 Grærup, Al s. 258.
 Grøde, Hodde s. 3, 15, 45, 50, 52, 54.
 Grøn, Laurids 596, — S. 596.
 Grønhoff, J., rektor 157.
 Grønlund, D., pr., historiker 105ff, 120f.
 Grønvang, Vejen s. 189, 236.
 Grådyb 618.
 Guldager 255, 330f, 334.
 Gunderup, Horne s. 279, — Arre s. 315.
 Gørding hd. 325f, 328, 333, 335, 393, 601, — s. 301-05, 332, 557.

Navneregister

H

- Haahr Christiansen, Clara 157.
 Hage, A., folketingsmd. 42.
 Haderslev 330, 332.
 Hald, C. T. 479, 607, 618, 624.
 Hald, Kr. prof. 312, 621.
 Hamborg 616.
 Hallum, Kvong s. 244.
 Halsten, Kn., politim. 616.
 Hammelsvang, P. 3.
 Hammerich, ingeniør 568, 570.
 Hansdatter, Enne 274, — Sidsel 282, — Maren 282f.
 Hansen, overbetj. 539, — Aksel, billedhugg. 189, — A., rentier 619, — Bernhard, skoledir. 220, — Chr. 257, — Claus, dyrlæge 125, — Gregers, gmd. 272, — H. 58f, 131, 597, — H., avlskarl 586, — H., defefoged 460ff, — J., gmd. 263f, — J., møller 274, — Johanne M. 306, — Lars, gmd. 491, — Laura 441, — Laurids, gmd. 399, — Laust P., kromand 440f, — Lorents, ridefoged 411, — Martin, fisker 616, — N., birkefg. 610, — gmd. 259-63, 454, 581, 596f, — P., gmd. 398, — P., lærer 497, — Poul 282f, Poul, folketingsmd. 78, — Sophus, pr. 166ff, — S., lærer 317, — Th., sognefoged 431.
 Hansen-Jacobsen, N., billedhugg. 195f, 198ff, 212ff.
 Hanskone, Line 282f.
 Hans-Kristiansen, Kjesten 607.
 Hanssen Nørremølle, H. P., sdj. fører 192.
 Harkes, Ølgod s. 353.
 Harkroud, And. P., fuldmægtig 291f.
 Hasseris, F. højskolelærer 227, 236f.
 Hassing, forretningsdriv. 130.
 Heager, Øse s. 253.
 Hegelund, Anna Kristensdatt. 108, — Jens, borg. 108, 110, — Peder, biskop 113, 445f, 476.
 Heide, Axel, konferensråd 196f.
 Heilesen, H., arkivar 620.
 Heinsen, pr. 481.
 Hejnsvig 405, 502.
 Hendriksen, F., xylograf 196.
 Henne 349, 351, 455, 459, 461, 607-12, — Hennegårds birk 607-12.
 Henneberg, Henne 461, 610.
 Henriksen, Chr. 361, 367.
 Herdla, Norge 547.
 Herts, slagterm. 130.
 Hessel, Hodde s. 1-76.
 Hesselager, Johanne 470.
 Hesselho, Tistrup s. 352, 357, 361, 363.
 Hesselhoe, J. N., se Nielsen, Jørgen.
 Hesselmed, hgd. 344, 615.
 Hillerup, Farup s. 335.
 Hindrup, P. M., ridefg. 583f.
 Hjarup 397.
 Hjerrild, H., pr. 254.
 Hjerting 53, 126, 257, 330f, 618.
 Hjordkær bro 475.
 Hjort, V. K., biskop 302.
 Hjortkær, provst 204, 510.
 Hjort Rasmussen, A, musinsp. 616, 622.
 Hjuler, Per 8, 15, 56.
 Hjulsager, Henne s. 343.
 Ho 258, 459, 479.
 Hodde 3, 23, 349.
 Hoffmann, prof. 86.
 Hofmansen, P. K. arkivar 622.
 Holch, Kn., borgm. 561.
 Holck, Fr., adjutant 329.
 Holdgaard, A. Poulsen, gmd. 255.
 Holler, fabr. 366.
 Holme å 348.
 Holmgaard, J., landsark. 158, 314, 478.
 Holstebro 330, 350.
 Holsted 174, 332, 374, 492, 524, 541, 556, — bro 332, — å 333.
 Holstein, stiftamtmd. 437, 440.
 Holt, M., plantør 157.
 Horn, officer 475.
 Horne 460, — Vester, hd. 343, 349, 351, 599, 614, — Ø. 342, 349, 599f.
 Horsbøl, Fr., gmd. 602, — Niels, gmd. 602, — J. 20.

Navneregister

- Horsens 342.
 Horsten, Hessen 372.
 Hostrup 330f.
 Hovstrup, Henne 461, 610f.
 Hovborg, Lindknud 350, 595, 624.
 Hoven 482, 502.
 Howey C. E., pilot 543, 544f.
 Hulvad, Brørup 333.
 Hulvig, Hodde s. 1, 37, 55, 60.
 Hunderup 317 f. — birk 335.
 Hundsbæk, hgd. 492, — plantage 188, 190.
 Hundsholt, Lejrskov s. 577, 579.
 Hvas, Krf. 609.
 Hvidtfeldt, Johan, rigsark. 314, 317, 476f.
 Hvidding 621, — kirke 318.
 Hyllerslev, Janderup s. 588, 613.
 Hyrde, Gregers 597, — P. J. 584.
 Høffding, Harald, prof. 198.
 Højen s. 595.
 Højrup, Lejrskov 597.
 Høgsbro, Soph., højskoleforst. 186, 200f. — Svend, minister 200, 209ff, 233, 566, 568f.
 Hømlund, Seem s. 316.
 Hørløck, Jens, gdr. 224, 233.
 Høyberg, Fr., gdr. 316.
- I**
- Ibsen, J., skovrider 396f, 592, — Lambert, møller, 115.
 Ibsen Sørensen, G., ingeniør 474.
 Ilsted, Gørding 335.
 Ishøj, gartner 114.
 Iversen, frue 114, — pr. 135, — Chr., sognefoged 394f, 406f. — Laur., skovfg. 579, 581, — W., læge 553.
- J**
- Jacobsen, Børge 315, — J. E., premierløjtn. 35, — Jens, provst 416-34, — Ole, dragon 582, — P., lærer, 433, — Th., herredsf. 327.
 Jacobsen, N. Kingo, prof. 315.
 Jakob Blytækker 455.
 Janderup 371, 458-61, 466, 479.
 Japsen, G., red. 494.
 Jepsen, Lamb. 121.
 Jelling 484, — høje 288.
 Jensdatter, Anne 269, — Karen 440, — Kirsten 270, — Margrethe 270, — Mette 108, 112.
 Jensen, Ane 353, — Anne Cath. 605f. — Bertel 1, — Chr., hotelejer 124, 128, — Folmer, lærer 238, — Frands 579f. — H. 32, 604-07, — H., sognerådsfm. 618, — H. A., overfører 396, — H. P., gdr. 147, — Johs., statskons. 224, — J. K., lærer 481-535, — J. Lassen, rentier 602, — Kn., overbetjent 479, — M., gmd. 276-79, — Mikkel 580, — N. 454, — N. Svendsen, gmd. 481, — Oluf, degn 152, — Peder 268-71, 597, gmd. 272, — sognerådsfm. 553, 557, — Rask, gmd. 318, — Rasmus, gmd. 581, — Simon 585.
 Jenskone, Karen, degnekone 148.
 Jensen-Sønderup, J., politiker 572.
 Jeppesen, seminarielærer 485, 489.
 Jepsen, Kr., gdr. 238.
 Jerlev hd. 590, 597.
 Jerne 1, 330f, 334, 474, — mølle 143.
 Jernved 332.
 Jervin, Caspar 583.
 Jaspersen, Esbern, lærer 315, — Margot 315, — Niels 8, 15, — Anders, gmd. 509.
 Jessen, Fr. von., red. 202, — Hans, gmd. 448, — Hans, kirkesanger 300-05, — J. 53, — Jens Foss, gdr. 3, — Jeppe 43f, 52, 69, — Jørgen, højskoleforst. 226, — Niels 586, — Ole 334.
 Johnsen, Folmer, lærer 217, 228.
 Jordrup 152, 350, 584f, 593, 597, — skov 597.
 Juhl H. T., degn 451.
 Juel, Bothilde K. 481, — Frands 454, — Jens 343, — Jørgen, bolsmd. 482.
 Jæger, A., lærer 497.
 Jørgensen, lærer, 494f, — Anders, gdr. 186, — A. D., rigsarkivar 196, 198, — Birgitte

Navneregister

- 108, 113, 121, — Chr., gmd.
244, — Johan, arkivar 476, —
Knud, byfg. 326, — N., gmd.
352ff, — P., borger 108, 112,
— P., gdr. 166, 259-63, — Th.,
rådm. 108, 110, 113, 115, 118,
120f.
- K**
- Kaac, Alf., lærer 476, 617, —
Bue, lektor 121, 158, 474, 616.
Kaas, konditor 381, — Jens E.,
ritmester 575-89, — Jens 587f.
Kalf, K. S., lærer 490.
Kalvslund 520f.
Kampmann, prop. 421.
Karbjerg s. (forsundet) 402.
Karstensen, Kr., pr. 180.
Karup Pedersen, O., cand. mag.
154.
Kelp, skovrider 230.
Kelstrup, G., pr. 479, 615.
Kieller J., kyradser 586f.
Kierkegaard, Søren, tænker 604f.
Kinch, J., rektor 115, 117, 119ff.
Kjelst, Billum s. 348.
Kjær, S., folketingsmd. 42.
Kjærbøl, Joh., minister 78.
Klausager, branddir. 502.
Klausen, Alb., sygekasseformd.
515.
Klelund, Lindknud 536-74.
Klinting, Henne 263, 461, 610.
Kloppenborg, H. D., gdr. 187,
189.
Kloppenborg-Skrumsager,
rigsdagsmd. 220, 224f.
Kloppenborglund v. Rens 224,
228, 238.
Kløvgård, Henne 343, 610.
Knorborring, Jep Tommesen 593.
Knudsbøl skov, Jordrup 594.
Knudsen, Jac., digter 472, 506ff,
— Jens, gmd. 268-71, — Jep,
gmd. 399, — R., kromand 413,
— Viggo, landpost 541.
Knuris mølle, Kvong s. 292-300.
Køfoed, C. D., provst 302.
Koch, Hal, prof. 226, — M. 113.
Kofoed, A. Dam, forst. 236f.
Kokspang, Hostrup 313.
Kolding 324, 332, 350f, 393, 458.
Koldinghus rytterdistrikt 410f.
Kolle, Niels 6, 7, 17, 21, 52, 66.
Konggå 332f, 476.
Korsgaard, H. P., urmager 474,
615.
Krag, Chr. 345, — Christence
346, 454, — Erik 476.
Kragelund, Bække 594.
Krarup, H. Chr., pr. 300-05.
Kristensen, E. Tang, folkeminde-
sml. 602, — Hans, seminarie-
lærer 485, — H., gdr. 361, —
H. K., lærer 4, 294, 298, 300,
310f, 313, 401, 414, 476, 479,
623f, — J. Møller, pr. 483, —
K., forstander 483, 619, — Mar-
tin, seminarielærer 484, — Ma-
rius, dr. phil. 473, — N. gmd.
353, — sognefoged 147, — Sig,
skolebst. 470.
Kristensen-Randers, seminarie-
lærer 485.
Kristian IV 118, 441-43, 460ff, —
X 210, 214, 533f.
Kristiansen, landinsp. 485.
Krog, J. Jakobsen, skovfg. 593,
595.
Krogsgård, hgd. 436, 440, 462.
Krüger, H. A., rigsdagsmand
183f.
Kulmosen, Astrup 551f.
Kühn, Frants, pr. 289f.
Kürstein, P., bibliotekar 156.
Kvist, Christa 159, 479, — John,
lærer, 159, 350, 393.
Kvong 292-300, 454, 459.
Kvorup bæk, Kvong 292.
Kærgård, Al 460, — birk 343,
460f, 599, — hgd. Hunderup s.
441-43.
Kærup, Janderup 280.
København 4-7, 9-14, 17-18, 21,
362-64, 372, 377.
Københoved, Skrave s. 164, 180,
202.
v. Korbitz, J. C., rigsmarskal 575.
- L**
- Lampe, J., lærer 156.
Lampmann, landjæger 600.
Landrup, P., krigsråd 387ff.

Navneregister

- Lange, Halfdan, cand. theol. og mag. 443. — Hans 443. — Niels til Kærgd. 115, 121. — Peder t. Kærgd. 441-43. — Thor, digter 192ff, 213, 219f.
 Langlig, Mads 474. ,
 Larsdatter, Kirstine 134. — Ma-
 ren 148, 150, 279.
 Larsen, Erik, overlærer 157. —
 H. C., sygehusinsp. 153, 516f,
 — I. P., murerm. 129.
 Larsen Skræppenborg, P., læg-
 præd. 177, 181.
 Lassen, Aksel, red. 154, 311f,
 473f. — H., gmd. 344. — Sejr
 584f. — Th. 584.
 Lassen Pedersen, N., gmd. 529.
 Lassøn, Tyge, gmd. 445f.
 Laugesen, H., biskop 445.
 Lauridsen, Chr., degn 264f. —
 Cecilie 133. — Hans Jokum
 171, 174. — H. J., gmd. 184f.
 — Johs., direktør 189, 197f,
 215, 220, 236. — O. Vang, di-
 rektør 220. — Niels 586. — P.,
 direktør 220, 237. — P. 585.
 Lauritzen, Ditlev, konsul 563-66,
 573.
 Laursen, Hans 16.
 Lausen, H. C. 55.
 Lebak, Mogens, forf. 608.
 Lejrskov 148-52, 350, 398, 591.
 Lembcke, Edv., digter 196, 198.
 Leth, Andr., pr. 180.
 Letbæk mølle, Hodde s. 53, 349,
 600.
 Levetzow, H. F. 588. — Theodo-
 sius, oberst 588f.
 Lind, Kaj, lærer 499, 502.
 Lindahl, Fritze, musinsp. 474.
 Lindberg, Jak. Chr., pr. 169-76. —
 Nielsen, C., landsark. 371, 380,
 386, 457f, 460, 472.
 Linde, Helle, arkivar 478.
 Linding, H. 7, 17.
 Lindingbro, Torstrup s. 342.
 Lindknud 332, 350, 556f.
 Lindvig, N., degn 301-05.
 Lisbeth (»gamle L.«) 143.
 Ljørring, Avlum s. 299f.
 Lomborg, Ebbe, musinsp. 158,
 616.
 Lourup, Gørding s. 301.
 Lowson, A., vejinsp. 328.
 Lund, Ansager 60. — rådmd.
 427-32. — Hans, højskoleforst.
 218, 472f. — M., gdr. 180.
 Lunde 342, 351, 458f, 602. —
 kirke 475.
 Ludvigsen, L. 313.
 Lundgård, Farup 491.
 Lunderup, hgd. 348.
 Lunge, Vibeke 613. ,
 Lustrup birk 608.
 Lybecker, jomfru 376.
 Lydum 345, 351, 359. — mølle
 346, 604.
 Lykke, Erik, lensmd. 118, 121. —
 Kaj 436.
 Lyne 502. — Husted, Kvong s.
 295.
 Lyngbo, C., maler 383.
 Lysabild, Als 59, 62f.
 v. Lüttichau, H., stiftamtmd. 375.
 Læborg 174, 214, 332, 481, 490-
 99, 511.
 Løbner, lærer 514.
 Lønborg birk 608.
 Lønborggård, hgd. 602f.
 Lønne 345, 351, 615. — kirke 346.
 Lønnestak, Lønne s. 158, 456.
 Løvlund, Grene s. 453.
- M**
- Madsdatter, Mette 276ff.
 Madsen, landinsp. 134. — Bonde,
 gmd. 409. — Chr., gdr. 131,
 334, hdsfg. 613. — Hans J. 315,
 — Herman 337. — J. C.,
 skovfg. 538ff. — L. ridefoged
 327. — M. 579. — N., krohol-
 der 437f, 597. — P., gmd. 276-
 79. — P., møller 407.
 Madsen Mygdal, statsm. 522f.
 Magnus d. Gode 192ff.
 Malt hd. 325ff, 332f, 393, 601. —
 s. 186, 332.
 Maltbæk, Malt s. 509.
 Mandal, borger 134.
 Mandø 315.
 Marchalleck, K., musdir. 317.
 Marchmann, I. W., pr. 477.
 Marke, kordegn 497.

Navneregister

- Markussen, Chr., gdr. 368, — H. 595.
 Marmillod, J., vejinsp. 329.
 Marsvin, Jørgen 109.
 Mathiessen, pr. 433.
 Mejls, Varde ls. 602.
 Meklenborg, Christian 17.
 Meldgaard, Eva V. 312.
 Meyer, smørgross. 127.
 Michels, Bolde, troldk. 445f.
 Michelsen, P., gmd. 326.
 Middelboe, biskop 416, 429.
 Mikkelsdatter, Ingeborg 266, 268.
 Mikkelsen, H., fuldm. 399, — Knud, smed 584, — P., gmd. 3, 596.
 Moe, Carl, pr. 205.
 Moesgaard, C., gmd. 409.
 Mogensen, Sv., rektor 479.
 Moltke, greve 556.
 Momsen, F., skovejer 216, 224.
 Morsbøl, Grindsted 597.
 Mortensen, A., gmd. 517, — Chr. kroejer 132, — H. Madsen 499, — Knud, lærer 238, — N., gdr., 454, — P., møller 403ff, — R., lærer 308f, — Signe 309, — Th., gmd. 326.
 Mulvad, J. P., underoffic. 437-40.
 Munch, Ida 121, — Niels 121, — P., dr. phil. 511ff.
 Mundie, John, prof. 546.
 Munk, Ivar, biskop 108, — P. t. Urup 403, 407.
 Metcalf, Donald, flyver 550, 552.
 Munro, A. M. G., luftskytte 543, 547f, 554, — W. D. 547f.
 Murtfeldt, Ludv., litterat 371-85, 85, — R. L., krigsråd 371-75.
 Muus, C., biskop 285-92.
 Myrthue, Hostrup s. 614.
 Mysunde 18.
 Mølbygård, Ansager 349.
 Müller, tolder 257, — Mikkel, livlæge 108, 113.
 Møller, A. 158, 474, — Ane Kathrine 68, 70, — Birthe Ibsdatt. 255, — H. V. C., havnebygmester 572, — H. L., dr. phil. 196, — J. T. 315, — Kath., gdr. 317, — Niels, landstingsmd. 53, 55, 317.
 Mørkholm, O., overinsp. 622.
- ### N
- Napiersky, hauptman 381.
 Nebel, Vorbasse 596, — N. 264f, 345, 351, 459, — V. 330f, 334.
 Nederfidde, Henne 461.
 Nees, provst 375.
 Neergaard, N., minister 204, 208, 210.
 Nellemann, G. 313.
 Neuman, H., musinsp. 624.
 Newcastle, England 543, 550.
 Nicolajsen, P., kroejer 624.
 Nielsdatter, Inger Marie 2, — Lawrine Kath. 1, — Lene 371.
 Nielsbygård, Føvling 336f.
 Nielsen, gæstgiver 379, — Anders, graver 144, — And. P. 441, — Bertel, birkefg. 611f, — Carl, værtshush. 366, — Chr., gmd. 353, 361, — Dyveke, prokurist 307f, — Hans, agent 129, — H. J., kapt. 307, — Jacob, husmd. 411f, — Jens 597, — Jeppe, gmd. 398, — J. P., lærer 421, — Jørgen, gmd. 272ff, 352-70, — Karen 353, — Kirstine 353, 493, — K. L., se Murtfeldt, — M., gmd. 448, — Mads 582, — Morten, gmd. 491, 581, — N. 282f, — N., degn 600, — N., prop. 612, — N. C., lærer 501, — O., dr. phil. 611, — R., forp. 347, — P., kromand 440, — Paaske, sognefg. 596f, — Peder, bådebygger 455, — P. C. 32, — J. P., lærer 497, — R. lærer 166, — S. 582, — Th., hdsfg. 327.
 Nissen, gæstgiver 143, — H. P. 6, 60, — Markus 595.
 Noah, biskop 133, — købmd. 133.
 Noes, Anst 327, 393-97.
 Nordby, Fanø 159.
 Nortal Jensen, P. 314.
 Nordenskov, Øse s. 349.
 Nordland, direktør 132.
 Norn, Otto, dr. phil. 475.

Navneregister

Novrup, H. P. H., lærer 440.
 Nutzhorn, H., højskolelærer 165-68, 178ff, 220ff.
 Nyberg mølle, Egtved 402, 597.
 Nygaard, Fr., pr. 188.
 Nyholm, Asger, rektor 156.
 Nykirke 330f, 334.
 Nymindegab 158, 310, 350, 456.
 Nyrop, C., prof. 194.
 Næsbjerg 268, 272, 312, 330ff, 334.
 Nørhebo, Janderup 371.
 Nørholm hgd. 1, 75, 343, 348.

O

Okholm, direktør 132, — V. Vedsted s. 315.
 Oksby 444, 459, — kirke 444f.
 Oksbøl, Al s. 313, 344.
 Oksbøllejren 77-104.
 Okse, Eskild 109.
 Oksvang, Skast s. 16, 481.
 Oldendorph, J., pr. 620.
 Olesen, Chr., gdr. 353, 361, — Claus C., gmd. 361, — Jens 23.
 Olling, Torstrup 55.
 Olrik, H., prof. 513, — Aksel, prof. 464f.
 Olsen, H. A. 315.
 Olufsen, Chr., skovløber 579, 593, — birkefeg. 610, — N. 581.
 Omme, Nykirke s. 331.
 Opsneum, Sneum s. 334, 440.
 Otterstrøm, C. 572.
 Ottosen, P. 171, 174.
 Outrup 2, 342, 351, 460, — kongetiende 458f.
 Overgaard, J., forstander 218.
 Ovnbøl Østergård, Torstrup 470f.

P

Paaskesen, A., beværter 206, 217.
 Pacharzina, frue 124.
 Pagh, Henrik, konsul 564f, 569, — L. C., landstingsmd. 573.
 Pallesen, A., skovløber 593.
 Palludan, O., købmd. 381.
 Paulsen, Jørg., mus.dir. 155.
 Peder (Nielsen Lodehat), biskop 608.
 Pedersborg, Ølgod 353.
 Pedersdatter, Kirsten 276ff.

Pedersen, mælkehdl. 141, — Anders, gmd. 326, — Andreas, møller 132, — Chr. gmd. 30f, 35f, 40, 46f, 49, 54ff, 61, 66, 69, 73, — Chr., sognefg. 131, — Chr., tømterm. 129, — Gyde, sognefg. 131, — H. 313, — H., sognerådsfmd. 318, — Jørgen, rentemester 105-22, — Knud, forstander 177, 180 ff, 188, 192, 207, 217, 222ff, 233, — Kr. 3, — Laurids, gdr. 470f, — Larsen, overlærer 557, — M., fuld-mægtig 404f, — Morten 120, — N. 597, — O., borgmester 111, — R., møller 406f, — Quist, købmd. 142.
 Petersen 335f, — Anker, forstander 80, — Chr., aftægtsmd. 266ff, — Chr., tømterm. 136, — H. Wulff, hotelejer 124, 132, — J. P., borgm. 517.
 Physant, Hans J., gdr. 166.
 Plauborg, N., forp. 359.
 Plovslund, Grene 144.
 Plovstrup, Jernved 337.
 Podebusk, Mourids 113, 115-20.
 Pogge, H., gmd. 133.
 Portchester, England 543.
 Posselt, hotelforpagter 128.
 Poulsen, forretningsdr. 130, — Alfr., højskoleforst. 192, — Chr. 74, — Gierman, gmd. 404, — H. P., sabotør 616, — Joh., sognefoged 480, — Jørgen, pr. 610, — Laur. 581, — Laust B., lærer, pr. 166, 168.
 Prange, Knud, arkivar 478.
 Protopopoff, Natalia de 220.
 Præstbøl, N. Nebel 244.

R

Rahbæk, Niels 53.
 Randsig, Ovtrup 602.
 Rask, And., regskr. 407f, — Chr., gmd. 1f, — M. 613, — Niels 8, 15.
 Rasksen, Ane 1-76, — Chr. 1, — Johanne 3.
 Rasmussen, O., biografdir. 313, — Poul, arkivar 314, 478, 622,

Navneregister

- Søren 315, — Vilh., forst. 512f.
 Rathlouw, Jørgen 462.
 Raunkjær, Lyne s. 316, — C., prof. 315, — Ninna 471.
 Ravn, Jørgen, gdr. 166, — L. S., stadsskoleinsp. 618.
 Ravnholt, Gesten 577, 579.
 Ravnsø, Nykirke 436.
 Ree, Knud, red. 317.
 Rejsby 619.
 Revsinghoved, Gesten 586.
 Revsgård, Ovtrup 343.
 Ribe 105-22, 133, 154, 157, 316, 324, 330, 334f, 346, 375-78, 382f, 442f, 455, 458, 474, 476, 600, 615-20, — å 105f, 109, 476, — amt 156, 326, — latinskole 291.
 Riber, L. A., maler 476, — Kirstine 531.
 Riberhus 106, 109, 117f.
 Richter J., pr. 188, 506.
 Rimestad, C. B. 43f.
 Ringkøbing 351, 458.
 Risbøl, A. H. 411f.
 Robertson, Isabella, lærerinde 556, — mis 554.
 Roborghus, Tjæreborg 435-41.
 Rodebæk, Fåborg 538.
 Roed, Chr., fuldmægtig 151, — Oluf, kæmner 119, 122.
 Rollesmølle, Skanderup 414.
 Roseby, E., ingeniør 543.
 Rosengaard, tomrer 378.
 Rosenkilde, R., blikkensl. 129.
 Rosenkjær J., højskolel. 473.
 Rosenkrantz, Erik, t. Valsø 121, — 121, — F. C., kammerherre 329, — Palle, t. Krenkerup 443.
 Rosenstand, Otto, pr. 204.
 Rosenvinge, fuldmægtig 375.
 Rosenørn, C., kammerherre 348.
 Rosenørn-Teilman, Th., minister 11.
 Rostoch, M. P., pr. 616f, 622.
 Rostrup, postmester 374.
 Rothkirch, Venzel 443.
 Rottarp, Ovtrup 349.
 Rover, Jak., skovrider 594f.
 Rovst mølle, Grimstrup 332f.
 Rovsthøje, Grimstrup 266ff, 346.
 Rud, Erik 110f.
 Rødning 198.
 Røj, Gesten 575-89, — skov 575-89.
 Rønberg, Anker 313.
 Rørkær, Jerne 131, 134, 313.
- S
- Sand, gæstgiver 143, — sygeplejerske 136.
 Schack, Hans, stiftamtmd. 600, 617, — Joachim O., godsejer 436ff.
 Schade, Margrethe 575.
 Schjørring, J. V. L., pr. 49.
 Schlebusch, sv. officer 475.
 Schmidt, lærer 516, — Aug. F., forf. 306f, 350, 481.
 Schrøder, Ludv., højskoleforst. 161, 164-71, 174, 176, 181f, 184, 186, 188f, 192f, 199f, 202f, 210, 222, 228, 472, 490, 509ff, 514.
 Schøler, lærer, 479.
 Seest 516, 597.
 Segeberg, Farup 108ff, 120.
 Sehested, Claus 110, — Magdalene 116f.
 Shakespeare, W. 554ff.
 Sig. Torstrup 276.
 Silkeborg, Grene 448.
 Silladsen, gdr. 134.
 Simcoe, Ontario 543.
 Simonsen, J. 577, — Kirstine 509.
 Skaarup, pr. 530.
 Skade, N. S., forp. 313.
 Skallingen 479.
 Skanderup 598.
 Skast hd. 333ff, 475, 599, 601, 605, — s. 330f, 334, 440.
 Skau, L., sdj. fører 477.
 Skautrup, P., prof. 317.
 Skeel, Alb., lensmd. 442, 462, — Due, Jørgen 588.
 Skelmoose, Kaj, malerm. 157.
 Skibelund 160-240, — efterskole 237.
 Skjedsbøl, Lunde 347.
 Skonager, Næsbjerg 348.
 Skodborghus 162, 395f.
 Skovgaard, Joachim 202, — Niels 193f.
 Skovlund, Ansager 353.
 Skriver, Poul 609.

Navneregister

- Skrumsager, J. N. H., gdr. 196, 202f.
 Skræppenborg, P. L., prædikant 169-76, 604.
 Skuster, M., kirkevæрге 394f.
 Skyum-Nielsen, N., prof. 476.
 Skødebjerg, Vorbasse 597, — Peter 586.
 Slaugs hd. 590, 601.
 Slebsager, minister 140.
 Sloth, Jensen, overlærer 133, 135.
 Smed, P. C. 409.
 Smederøj, Gesten 495.
 Smidt, P. H., gdr. 316.
 Sneum 330f, — bro 421.
 Sneumgård hgd. 421, 436, 443.
 Snoghøj 324, 330.
 Snorup, Tistrup 353.
 Spandet 481f, 529ff.
 Spangsberg, hotel 124, 132, — Alice 132, Christine 132, — Laust 131f, — Mariane 132, — Morten C. 131f, — mølle 124, 131.
 v. Speckhan, stiftamtmd. 325.
 v. Sponneck, amtmd. 335.
 Staffensen, H., degn 597.
 Stampe, Jac., pr. 615.
 Starbæk mølle, Kvong 294f.
 Starup 330ff.
 Staverskov, Anne 612, — O. 608f.
 Stavskær, Horne 600.
 Stavso, Henne 461, 609f, 612.
 Steckelberg, kommandant 616.
 Stevenson, Alex, insp. 545f, — G. E. navigatør 543, 545f, 554, 556, — Jack 545.
 Stockholm, arbm. 566, — pr. 3.
 Stoklund, B., musinsp. 158.
 Strandby kro 131f.
 Stub, Iver 108, 113, 120.
 Stubdrup, Harte 593.
 Stuhlman, bogb. 382.
 Stygge, Hans 110.
 Stürup, F., kontorist 376.
 Støker, P., vagtm. 584.
 Sundbo, Arne, borgm. 436, 575, — J. P., red. 565f, 568.
 Sundsmark, Als 35-38, 40-42, 65, 72.
 Surhave, Brørup 327, 503.
 Svanning, H., historiog. 476.
 Svas, Peder, skytte 602f.
 Svave, Elsebe 613.
 Sveptrup, H., pr. 164, 170, 188f, 191.
 Svends mølle, Daugård 403f.
 Svendsen, H., husfg. 578.
 Svensson, Bj., red. 615.
 Svitzer, Fr., bromd. 335.
 Svärdröm, E., 475.
 Sædding, N. Nebel 345.
 Søfrensen, Nis, gmd. 445f.
 Søgaard, folketingsmd. 509, 511, 524ff, 533.
 Søhane, H., skipp. 474, 476.
 Sønderborg 24-28, 33-35, 44.
 Sønderho 157.
 Sønderside, Ho 282f, 479.
 Sønderskov, hgd. 333, 588, — mølle 191, 333.
 Sørensdatter, Anne M. 251.
 Sørensen, lærer 509, 516, 518f, — A., gdr. 238, — Bertel 409, — Chr. 45, — C. H. W. stationsmst. 557, — H., gdr. 184, — Ib, bybud 125, — J., gmd. 253, — K. N., gmd. 1, — Lambert, fisker 158, — N., gmd. 448f, — S. 135, — Th. 69, — W., dr. phil. 495f.

T

- Tange, Torstrup 348.
 Tang Kristensen, E., folkemindesml. 469.
 Tarm 274.
 Teilman, A. C. 348, 472, — Tøger, godsejer 260-63, 618.
 Teller, C. P., prof. 572.
 Termansen, rektor 459, — N. J., rigsdagsmd. 164f, 167f, 188, 199f, 492f.
 Terpger, P., historiker 105, 120.
 Terpling, Astrup 326.
 Teschl, L., arkitekt 478.
 Thjellesen, lærer 495, 498.
 Therkelsen, Chr., gmd. 399.
 Thomsen, Berteline 32, — C. 71, 128ff, 395, — Christoffer, gmd. 3, 6, 8, 11, 31, 38, 47, 50, 52, 59, 61, — J. Chr., gdr. 2f, 9, 16, 21, 23, 25, 28ff, 36, 38, 46-48, 50, 52, 54, 56, 59f, 72f, —

Navneregister

- Jes 586. — J. Uhre, togfører 3.
 — Jørgen, borgm. 107. — Karen 2, 23, 71. — Kr. Rask, gdr. 3. — Morten, pr. 442. — N., gmd. 448f. — N., snedkerm. 158f, 313, 315, 474, 613f. — Niels Bertel, gmd. 1-76. — N. J., gmd. 174, 188f, 236. — N. Møller, gmd. 448f. — N. Tranberg 3. — Line Kath. 3. — O. Skovbjerg, entreprenør 292f. — P. 111. — Robert, ingeniør 617. — Th., gmd. 4, 8, 27, 32, 38, 48, 50.
- Thorsen, P. G., universitbib. 388f.
- Thrane, H., musinsp. 157.
- Thuesdatter, Karen 300-05.
- Thuesen, P., skriver 612.
- Thuresen, P., biskop 294.
- Thygesen, H., gmd. 399.
- Tobiassen, overlæge 318. — Kragelund, forretningsf. 317ff.
- Tobøl, Føvling 157, 337.
- Toft, C., karuselejer 138.
- Tofterup, Iver 25, 45, 51, 54, 62, 68.
- Toftnæs, Alslev 361.
- Tonnesen, C., gmd. 353, 361, 367ff.
- Tommesen C., degn 148. — S. 584f.
- Tongvad, Lunde 343.
- Tonsgaard, C., kelner 129.
- Topsø-Jensen, P. 617.
- Tornø, toldf. 132.
- Torsted, Veerst 397-403, 596. — Ø., Egtved 400-03.
- Torstensson, L., hærfører 475.
- Torstrup 458ff.
- Tiphede, Timring 501f.
- Tirslund, Brørup 481, 486-89.
- Tistrup 48, 356, 368, 604-07.
- Tjæreborg 127, 330f, 334, 336f, 440f, 474, 614.
- Tranbjerg, Arre 259.
- Troelsen, Sv., gdr. 317f, 619.
- Trommer, Aage 614.
- Tronier, vejbetjent 337.
- Trændevad, Hostrup 331.
- Trælborg, Veerst 313.
- Tscherning, A. F., officer 42f.
- Tuesbøl, Brørup 332, 411, 503.
- Tvilho, Astrup 541.
- Tækker, N., gmd. 491.
- Tømmermand, C., 585.
- Tønning, N. 65.
- Tønder, sem. 156f, 483.

U

- Uhre, J. 583. — Th., gmd. 356.
- Ulfeld, Korfitz, rigshofm. 109.
- Ulv, C. 581. — Mikkel 603. — Per 598.
- Ure, Lejrskov 584, 597. — Tistrup 358.
- Urup, Grindsted 596.

V-W

- Vad, Chr., gmd. 456.
- Wagener, Charlotte 202f.
- Vagtborg, Torstrup 348.
- Walkendorff, Kr. 109.
- Valsø, se Sneumgård.
- Vamdrup 411ff, 594f.
- Vang Lauritsen, O., direktør 231, 236f.
- Varde 17, 39, 53, 59, 75, 127f, 132, 292, 313, 331f, 334, 342, 346, 350f, 358, 361, 371-92, 457-60, 592, 600-03, 616, 613, 617, — å 157, 348, 476.
- Vardehus 386-92.
- Wardell, L. T., luftskytte 543, 550, 554.
- Vardho, Gørding 313.
- Warming, N., beværter 217.
- Warthoe, H., hdsfg. 333.
- Weber, Kirsten 313.
- Wedel, A. S., historiograf 117, 476.
- Vedsted, V. 315, 318, 445-47, 601f, 619.
- Veerst 174, 350, 577, 579ff, 583, 585f, 593f.
- Weismann, C. 590, 603.
- Vejen 31, 161-76, 186, 190, 196f, 232, 236, 411, 494, 514.
- Vejrup 332.
- Vende, Ernst, ledvogter 139.
- Wesenberg, D., landinsp. 388.
- Vesterbæk, Øse 349.
- Westergaard, sygehuslæge 520, — V., havneing. 563, 566, 568.

Navneregister

Wettenberg, officer 475.
Wiborg, C. F., pr. 20.
Villadsen, Chr. 596.
Vilslev 313.
Wimmer, skuespillerinde 379.
Vind, Iver 343.
Vinter, H., pr. 460.
Visselbjerg hgd. 408.
Vittarp, Outrup 602.
Vorbasse 155, 159, 586, 597.
Worsøe, H., arkivar 477, 620, 622.
Vorupgård, Vejen 238.
Voss, Olf., musinsp. 157.
Woyda, amtmd. 413f.
Woydemann, borgm. 437, 439.
Woye, E., lensmd. 446f.
Wrangel, Helmuth, general 475.
Wulff, Chr., hotelejer 124-27, — H., overass. 123, 133, — Johanne H. 132.
Würtz, Fritz, buffist 129.
Væ, Skåne 299.

Y

Yderik, Torstrup 470f.

Æ

Ægidius, L., pr. 447.

Ø

Ødis 489.
Ølgod 614.
Øllgaard, H., lærer 313, 317, 474, 614, — T., godsejer 417, 421-29.
Ølufgård, V. Nebel 346, 454.
Ølufvad bro 334, 341.
Ølsgaard, billedhugg. 212.
Ørberg, P. G., arkivar 478, 617.
Øse 312, 330, 332, 348.
Øster, Andreas, pr. 477.
Østergaard, K. Høgsbro, pr. 157, 479, 624, — Lyne 361.

A

Abølling, Føvling 337.
Al 85, 454, 461f, 619.
Arre 312, 330f.
Asted, Kvong 292.
Astrup 332, 546, 556.

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

SEKSTENDE BIND

VARDE

1964—67

REDAKTION:

Overlærer Vald. Andersen, Bække.

Lærer H. K. Kristensen, Varde (formand).

Seminarirektor Sv. Mogensen, Gredstedbro.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Allerslev Jensen, B.:</i> En brevveksling fra krigen 1864 ...	1—76
<i>Andersen, Agnes og Jeppe:</i> Roborghus	435—40
<i>Andersen, Vald.:</i> Gejstlig debat om et degneoffer i 1818	300—05
— Sydjyske veje	321—40
<i>Bencard, Mogens:</i> Omkring Jørgen Pedersen Rentemesters vindebro over Ribe å	105—22
<i>Christensen, Olav:</i> En heksesag fra Vester Vedsted omkring 1590	445—46
<i>Deibjerg, K.:</i> Foregangsmanden Jørgen Nielsen, Hesselho	352—70
<i>Frifelt, Sal.:</i> Hans Ellekilde	463—69
<i>Friis, P.:</i> Litteraten Ludvig Murtfeldt	371—85
— Danske historikere (anmeld.)	623
<i>Haahr, Kristian:</i> Lidt om Tistrup stationsbys første indbygger	604—07
<i>Haahr Christiansen, Clara og Kaj Skelmose:</i> Den middelalderlige Knuris vandmølle i Kvong sogn ...	292—300
<i>Jensen, Hans:</i> En landsoverretsdøm	447—53
<i>Jensen, J. K. Minder.</i> I uddrag ved Sv. Mogensen	481—535
<i>Johnsen, P.:</i> Nogle ældre skikke i Grene menighed	144—48
<i>Kelstrup, Gudmund:</i> Skibelund. Træk af Skibelundforeningens historie gennem 100 år	161—240
<i>Kristensen, H. K.:</i> H. C. Larsen	153
— Fledføring	282—84
— Lidt om biskop Christian Muus	285—92
— Ang. F. Schmidt, Dyveke Junker Nielsen, Rasmus Mortensen	306—09
— Lidt mere vejhistorie	341—51
— Kristian IV og diamantsmykket fra Hunderup Kærgård	441—43
— Oksby kirke indviet til Sct. Nicolaj	444—45
— En gammel blytækkerslægt i Kvong	453—54
— Bygning af en fiskerbåd	455—56
— Hørerens løn ved Varde latinskole	457—59
— Da kystboerne ikke leverede dun til Kristian IV	460—62
— Sigurd Kristensen, Laurids Pedersen	470—71
— Vesteregnens ulve	599—603
— Hennegårds birk	607—12
— Kongens hyldning	613

<i>Kristensen, Sigurd</i> : Om Aftægtskontrakter og Aftægtsfolk, belyst gennem Kontrakter fra Ribe Amt	241—81
— En Skolefundats fra Darum og dens Gennemførelse	416—34
<i>Kusk, Jens</i> : Hvad er søjer eller søjkål?	614
<i>Kvist, John</i> : En hjem søgt degn i Lejrskov	148—52
— Fra tingbøgerne i Anst, Malt og Gørding herreder	393—415
— Skovtyveri i Røj skov i ritmester Jens Kaas' tid	575—89
— Ulvejagt. Lidt om den præmierede enkeltmands ulvejagt	590—99
<i>Nielsen, C. Lindberg</i> : Traps »Danmark« om Vardehus	386—92
<i>Rambusch, Sigurd</i> : Udvidelsen af Esbjerg havn 1905—09	559—74
<i>Ruus, Poul</i> : Om de tyske flygtninge i Oksbøllejren ...	77—104
<i>Skelmose, Kaj og Clara Haahr Christiansen</i> : Den middelalderlige Knuris vandmølle i Kvong sogn ...	292—300
<i>Wulff, H.</i> : Esbjerg, min barndoms by	123—40
<i>Østergaard, K. Høgsbro</i> : Mindestenen ved Klelund	536—58
Litteratur om Ribe amt	154—58, 310—16, 472—78, 615—623
Virksomheden	159, 317—20, 479, 624
Nye medlemmer	159—60, 320, 480, 624—26
Navneregister	627—40

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. J. K. Jensens minder. I uddrag ved Svend Mogensen. Side 481.
2. K. Høgsbro Østergaard: Mindestenen ved Klelund. Side 536.
3. Sigurd Rambusch: Udvidelsen af Esbjerg havn 1905–1909. Side 559.
4. John Kvist: Skovtyveri i Røj skov i ritmester Jens Kaas' tid. Side 575.
5. John Kvist: Ulvejagt. Side 590.
6. H. K. Kristensen: Vesteregnens ulve. Side 599.
7. Kristian Haahr: Lidt om Tistrup stationsbys første indbygger. Side 604.
8. H. K. Kristensen: Hennegards birk. Side 607.
9. H. K. Kristensen: Kongens hyldning. Side 613.
10. J. Kusk: Hvad er søjer eller søjkål? Side 614.
11. Litteratur om Ribe amt. Side 615.
12. Virksomheden. Nye medlemmer. Side 624.
Registre. Side 627.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende bestyrelse: Overlærer *Vald. Andersen*, Bække, antikvar *Mogens Bencard*, Ribe, lærer *Søren Hansen*, Grønfelt, Ølgod, pens. lærer *H. K. Kristensen*, Varde, formand, pens. seminarirektor *Sv. Mogensen*, Gredstedbro, snedkermester *Niels Thomsen*, Esbjerg og sognepræst *K. Høgsbro Østergaard*, Åstrup, pr. Glejbjerg. Kassereren er fru *Christa Kvist*, Præstevænget, Egtved. Redaktionsudvalget er *H. K. Kristensen* (fmd.), *Sv. Mogensen* og *Vald. Andersen*.